
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01453208 9

SZABÓ DEZSŐ

AZ ELSODORT FALU

REGÉNY HÁROM KÖTETBEN

MÁSODIK KÖTET

GENIUS KIADÁS

VI. A MEGLÓDULT VILÁG

1.

Még azon éjjel biciklis futár hozta ki a jegyzőhöz a szükséges utasításokat s másnap mint a nép atyja kelt fel az ágyából, hogy a tegnap megrugdalt nagy kutyát nekiugrassa a véres hajszának. A falakra kiragasztották az éjjel hozott óriási plakátokat. Az egyik az agg király drága stílusát hozta el népeinek, a másik kettő a behívási módozatokról szólt. A jegyző magához hivatta Szonda Gergelyt.

Az emberek bennmaradtak a faluban s az ősi föld hiába várta ma örökölt gondviselőit. A termő mező szélessége, az élő cséplőgép ma árván maradtak. Az emberek a nagy papirosokból silabizálták a rettenetes jövőt. Némelyik holtradermedt szemekkel tapadt az íráshoz, mintha a megpattant betükből már hullák végtelenje gurulna elő s ott látná a magáét is. Mások leszegzett szemekkel, mint bántott kutyák, befelé néztek önmagukba s ott hallották az elhagyott család sírását, látták a tűzhely fekete napjait. Fiatal legények,

kikből majd kicsordult az élet s kilobogott a fiatalság, mint égő tulipán a tavaszi földből, csinált férfiassággal nyelték vissza az elítélt élet feltoluló zokogását. Némelyik egyszerűbb székely meg sem értette a hivatalos mondatokat s mindegyre lehetett hallani a kérdést, melyben egy halál felé hajló élet remegett: — Nekem is kell mennem? Nekem is kell mennem? — A nők körültténferegtek, mint megmaszlagozott tyúkok és sírtak, vagy bennrekedt sírással néztek a semmibe, melybe bele fognak zuhanni.

Egyszerre aztán köztük termett Szonda Gergely s nagy, teltszájjal kezdett olvasni egy csomó ujságból. Hogy mit mondott Vilmos, hogy a német kar megvéd bennünket s a világot, hogy a német ököl már döngeti a futó muszka hátát. Hogy Párisban rémes forradalom földreng, uccákat tépnek fel, házakat döntenek le s felakasztott tábornokokkal, égő bombákkal ordítja a nép urai fülébe a békét. Hogy Oroszországban is nekilódult a forradalom, Odessza lángokban van s a Fekete-tengeren égő, véres hajók úszkálnak. Hogy Belgrád már valószinűleg a mienk s Péter királyt az öngyilkolástól védik. Azután borzasztó hírek ömöltek, mint vérrel szítt poloskák a szegény ház hasadékaiból, a kultúrfranciák barbárságáról. Hogy a kimenekülő idegeneket, magyarokat is, éheztetik, szomjaztatják, vad tomahawkkal táncolják körül, belé-

jük szúrnak és nevetnek: — Gyalázatos boche, kutya osztrák, dögölj meg! — Hogy nőket hajuknál fogva ráncigálnak ki a halálosra zsúfolt vonatokból s bántalmazzák az embriót a terhes asszonyban. És Szonda Gergely az ujságokat, mint az üldözött vérébe mártott rongyot, párologva a gyűlölettől és hazugságtól, odatartotta a nép-szelindek feldöbbent szimatja elé.

Azután kijelentette, hogy a mai nagy felszabadulás örömére, amikor végre az ősi magyar vitézség újból felkel, hogy a ráleselkedő kutyákat leverje, a jegyző úr mindenkit szívesen lát a korcsmában, mindenki ihat, ehet ingyen. És a nép, mely felett megsuhogott a csorbítatlan kasza, kezeiből kiszakadt az élet és a család, nekiszorult a gyilkoló vigasztalásnak, az ős barátnak, az alkoholnak.

Mikor aztán a békés vér nekiiramodott, a lehorgadt nyak dacos megszegésbe merevedett, a szemekbe kitántorgott a felvert lidérc, nagy, kövér szavak jöttek az ajkakra s az összeszorult ököl mellet vert, akkor Szonda Gergely valahonnan előkerített egy éktelen nagy zászlót és a Kuntz tanító is, aki a jegyző felhívására odajött a gyermekekkel. A gyermekek elkezdték visítani a nép önkéntes travesztiáját:

Ferenc Jóska azt izente,
Elfogyott a regimentje.

És ez olyan jó nóta volt, beidegezve már a hű kutya húsába, mint az apporte a vadászebbe. Szonda meglóbálta a zászlót s elordította: — Menjünk a jegyző úrhoz! És akkor a nép, a sötét halál előtt leborult nép, most párologva a pálinkától, kifényesedett szemmel bomlott a lobogó után s mint elejtett tüzes vasgerenda dült ki belőle az ordítás: — Éljen a háború! Éljen Ferenc Jóska! Éljen Vilmos! Éljen Tisza Pista! — Hajrára beidegzett nevek, izmaiba égetett „vigyázz"-ai az évezredeken át fegyelmezett állatnak. A gyermekek és asszonyok belesivítottak s a nagy fekete bánat, mint egy meglökött fedél zuhant le a szivekről s az elejtett emberekből kiüvöltött a felriasztott kannibál.

Mikor a jegyző lakása elé értek, már az erkélyen álltak a jegyző, Farcády, Ilona és a falu tisztesebb vénei. A menet megállt, Kuntz tanító belekezdett a himnuszba s a gyermekek után a parasztok is belehengerikázták az énekbe. Minden hangon, mindenféle síró csuklással és visítással énekeltek s a hangok mint civakodó verebek vágták egymást a megbántott levegőben. Aztán Szonda Gergely előrukkolt s egy pár kacskaringós mondatban kijelentette, hogy az ős székely nép hazájáért és királyáért kész apróra vágatni magát, az utolsóig, ha kell, még a bölcsős csecsemőket is odadobja a haza oltárára.

A felvisító éljen után a jegyző mondott

egy pár erős, lüktető mondatot. Azután Farcády állott a nép elé. Sápadt volt és minden eddigi napjainál magasabb, mint egy felszökő tűzoszlop. Mozgás és zúgó szél volt ez az ember, sodró szele egy tragikus rajongásnak, fellobbant szikra, mely lánggá lobogott a megtalált időben. Szavaira a szerencsétlen bódult nép teste-lelke zúgott, mint a megöklözött harang, tüzes patkók voltak ezek a szavak, melyek beégtek az izmokba, hogy fájjon beléjük az őrültek rohanása. Beszélt a meggyilkolt királyfi tragikus viziójáról, az ősz király fájdalmairól, a fenekedő ős ellenségekről, melyek körülharapdossák Magyarországot, Erdély szent földjéről, az ősökről, a megmozduló halottakról, egy végleges, örök leszámolásról, hol véres, széthullt világokon, feldult rögön és poklok tüzén át a magyar végre örökre magáévá szereti ezeréves fájdalmának, mártiromságának, munkájának földjét. Beszéde végén már vágtató lovak voltak a lelkek, pusztàk vad lovai s acél patkókkal, lobogó sörénynyel rohantak véres földbe tiporni az ellenséget. Utolsó szavára az ordítás már felcsapó vér volt, véresek voltak a szemek, vért éreztek az elszorult torkokban, véres emberhúst téptek a vonagló ujjak. Sikongva táncolt felettük az őrült hisztérika, a gyűlölet s bontott haja lobogó emberi vér volt.

Ilona nézte a papot. Sárga szemein kilángolt a felgyúlt szenvedély, ebbe az égő ..sz-

szonyba most belelobogott az őrült tömeg, most nem volt benne gyűlölet a pap iránt, most régi erdélyi apáinak húsából való volt s mint égő istállóból kiszabadult kanca rohant a paphoz, megcsókolta mind a két kezét, azután hisztérikus lelkét, mint egy robbanásig feszült gép visításait, dobta oda a népnek:

— És ha kell, mi magyar asszonyok is elmegyünk. Ki fogjuk karmolni a szemeiket, átharapjuk a torkukat. Aki Erdélyt bántja, annak kiontjuk a belét. A rablók, a gazemberek, a gyilkosok!

Az őrület felviharzott, mint egy szélben égő város. Az egész tömeg egyetlen véres görcsökben vonagló, vértől, gyűlölettől, halálos szeretettől őrjöngő vad állati test volt. Mintha a szelid gabona, a megnyugtató növények s az évezredeken oltogatott lélek szelíd hatása egyszerre elpusztult volna, ösztönei csalitjából egyszerre előtört az ős húsevő ragadozó, hogy ordítva vért, friss vértől párolgó, rángó emberi húst kérjen. A gyermekeken úgy átfújt a pusztítás, a gyilkolás szele, hogy megmeredve, kéjbe torzult arccal állottak, mint párzásra gyötrött fiatal kutyák, kiket véren korbácsol a vad tavasz.

A kohót napról napra fujták és napról napra férfiak mentek el a faluból. A nép bölcs rángatói felgyújtott gyűlöletbe, hajszolt rajongásba burkolták a vágóhidra vitt emberbarom fekete bánatát. Mindennap menet in-

dult a faluból cigányzenével, virágos zászlókkal, rikoltozó gyermekekkel és mégis, mégis: zokogó nőkkel. Az áldozatok közbül haladtak, rogyásig felvirágozva, hátukon a batyuval és énekeltek, énekeltek veszettül, az elbódulás részeg vágyával. Olyan kétségbeesetten kapaszkodtak abba a dalba, mert vakon, szavatlanul, érezték, hogy ha az a nóta elszakad, akkor minden elszakadt s a felheccelt állatba visszazuhan az ember, a családba mártott, életre termett, zokogó szomorú ember. A szentgyörgyi állomáson vonatok állottak sötéten, mereven s a sinek mint egy roppant végzet vonalai mélyültek a beláthatatlanba. És a fekete, hallgatag vasszörnyetegek megették az ordító, daloló népet, mint a mese emberevő óriása az alvó gyermekeket. És folytonos ének, zene, éljenzés zuhogott, hogy ez a toporzékoló frenézis ellopja az életet s önmagát a halál felé menőtől. Uri dámák, finom kisasszonyok jöttek ki cigarettákkal, virággal, itallal, étellel s ez az új hazafias tennisz boldog mosolygást nyitott az arcukra. Főispán, alispán, polgármester, papok, képviselők szónokoltak, katonazene harsogott, úri hölgyek éljeneztek, gyermekek visítoztak, felelőtlenek, magukat biztonságban hivők vitustáncolták, hogy éljen a háború és zengő szavak, zene, visítás, rikoltó fogdmeg, az egész tajtékzó emberélet, felül minden hazugságon és vakságon egy mondatban ismétlődtek, mely mint egy fekete ököl csapott le

monoton ismétléssel az induló fejére: meg kell halnotok, meg kell halnotok!

Oh, és mikor a jóllakott vaskígyók belesiklottak az éji mezőkbe, mikor az a kétségbeesett nóta lefáradt az ajkakról s künn sötét mező rohant sötét mezőbe, hogy bezuhant a fekete világ a szétterjedő lelkekbe. Lassan, lopva, mint félénk gazda a kirabolt házba, visszajött az ember az ordító katonába, a békés kalászok, a csendes tűzhely és meleg ölelés embere. Oh, hogy sírt az árva férfihús a kék mundér alatt a megszokott asszonyi kebel után, hogy jött vissza a félrelökött agyba a learatott föld, a ház csendes mozgásai s a meghajló tehenek. És akkor a világtalan tarló lelkekből egy kérdés nőtt ki, mint egy roppant fekete virág: Miért? És a fekete vonat könyörtelenül rohant a halál felé.

De azért mindenki ment, mindenki dalolt, mindenki dacos vállat vont a végzetnek. Egy napon mégis négy csendőr jött a faluba, négy markos, hatalmas legény, a rettentő rend súlyos oszlopai. Egyenesen a jegyzőhöz mentek. Páljános István nem jelentkezett, adja elő. A jegyző egy gyermekkel vezettette a csendőröket a Páljános házára.

Páljános István — harminc éves, csendes munkás székely — legénykorában valahol Udvarhelyszéken szolgált s ott beleszagolt a nazarénus vallásba. Mikor visszajött, a hosszú, jól fésült hajú, Krisztus szakállú, nagy, kérdő-

szemű paraszt magával hozta azt a meghajló kegyességet, mely a kinyitott bibliából mint édes tej, mint örök vigasztalás folyik. Azért eljárt a kálvinista templomba, de a vasárnapi papzúgás és ének nem volt elég az ő istenéhes lelkének. Elvett egy asszonyt, éppen olyan kegyes, szelid háziállatot, mint amilyen ő volt. Lassan aztán a kereső lelkek egymásra találtak, egy-két idősebb parasztnak és parasztasszonynak szegény Páljános István is égő gyertya volt s köréje gyültek belecsodálkozni az örökkévalóságba. Ünnepdélutánokon és míves estéken összegyültek hozzá s a kis meghajlott szobában a csenevész lámpa bontott hajfürtje mellett olvasták a bibliát, szent énekeket énekeltek s néha átimádkozták, áténekelték az egész éjszakát. Ártatlan, fehér juhocskák voltak, káprázottjai az örök világosságnak, kik nehéz kenyéren, fagyos napon, adón és rossz embereken keresztül csak az Istent látták s térdeire vágyódtak az ős gyermek cirógatásvágyával.

A csendőrök a ház elé értek. A ház kapuja be volt téve és minden hallgatott. Az egyik pajtából egy tehén csendes harapása hallszott. Belülről egy idősebb férfi hangja jött ki, szent Pál kolosszébeliekhez írt leveléből olvasott:

— Mert nincs görög és nincs zsidó, körülmetélkedés, körülmetélkedetlenség, pogány és scithiai, szolga és hatalmas, hanem minden és mindenekben a Krisztus.

A csendőrök kinyitották az ajtót. A tiszta szobában — tiszta és nyugodt volt, mint az örök megbékélés — a nagy barna asztal körül tisztes ruhába öltözött öreg asszonyok s egy pár roskadt öreg ember ült. Az asztalfőn egy öreg székely olvasott egy nagy fekete Bibliából. A szobában két ágy volt, hófehérrel beterítve. Egy öreg óra ketyegett, mint egy fáradt szívdobogás. Páljános István nem volt közöttük.

— Páljánosné, hol van a férje? — kérdezte az örsvezető.

— Kiment a tagra, — szólt az asszony nyugodtan.

— Páljánosné ne hazudjék, adja elé a férjét, magának is baja lehet.

A hazugság szóra ezek az öreg fejek — kiknek lelkei már elúsztak az örökkévalóság fényes vizein — kinéztek álmos csodálkozással a kegyességükből. Hazudni! Ugyan mi van ezen a világon, amiért érdemes volna kockára tenni a lelket, a drága lelket, az egyetlen életet, az édes Jézus cirógatott bárányát. Hazudni, itt a Biblia mellett, a felnyílt szem előtt, mely felpattan a megrázott lélekben. Az asszony mégegyszer nyugodtan mondta: — Kiment a tagra, hogy elvégezze a mai nap gondját. — És a csendőrök most már tudták, hogy igazat mond. Elmentek. Utánuk az öreg lelkek zsoltára párolgott Istenükhöz, mint hajnali

esőben összebújt juhok meleg teste párolog az ég felé.

A csendőrök kimentek a tagra. Jobbra, balra asszonyemberek s egy-két megrogyott öreg ténferegte az elhagyott munkát. Páljános István nagy suhintásokkal aratta a rozsát. A csendőröknek oda se nézett. Az örsvezető ra-szólt:

— Páljános István, miért nem jelentkeztél a katonaságnál?

A székely kitátotta szemeit, olyan becsületes, gyermekül őszinte csodálkozás volt e szemekben, mintha mondaná: hogyan lehet ezt még kérdezni is? Az örsvezető azt hitte, hogy valami gyengeelméjű paraszttal van dolga, szelídebben szólt:

— Miért nem jöttél?

— Engem Isten ide helyezett, én itt élek. Itt vetettem s most itt aratok. Azután kenyeret fogok csinálni a magokból, azután újra fogok vetni, aratni, kenyeret csinálni. Azután imádkozom, nagyon sokat kell imádkozni. Én nem mehetek el innen.

— Ne bolondozz, komé, gyere, amíg szép szóval jöhetsz. Egy ilyen kemény székely legény csak nem fél a koszos muszkától! Ott fogsz majd csak aratni igazán.

— Engemet ide helyezett a jó Isten.

Az örsvezető arcát elöntötte a vér s az egész borzasztó rend: lánc, börtön, bitó kitorzult az arcára, dobbantott egyet:

— Jössz, vagy sem?

— Nem mehetek.

— Fogjátok meg, kössétek meg a kutyát, nincs idő diskurálni!

Páljános István odaugrott a kalangyához, kirántott onnan egy eldugott öreg könyvet, feltartotta:

— Most merjetek elhurcolni, ez a Biblia! Az élő Isten beszéde véd engem. Testvéreim, ne bántsatok, mert aki fegyvert fog, fegyver által hal meg. Le kell aratnom a gabonát, kenyeret kell csinálnom, imádkoznom kell. Hagyjatok itt aratni, kenyeret csinálni, imádkozni, testvéreim, édes testvéreim a Krisztusban!

És szegény Páljános, szegény örök balek nép, odatartotta maga elé a Bibliát, mint egy védő pajzsot. Az évezredeken át Istennel itatott emberbarom azt hitte, hogy ez abszolut valami, hogy minden erő ellen érvényes. Nem tudta, hogy ebből a hitből számára csak az komoly, megdönthetetlen valami, hogy ha jobbfelől arcul ütik, tartsa oda a bal arcát is, ha elveszik felső ruháját, adja oda az alsót is. A csendőrök megragadták, összeláncolták a kezeit, elhurcolták.. A Biblia ottmaradt a földön széthullott szemek és lefektetett kalászok között. Az eltépett emberből zsoltár szökött ki, mint forrás a megvert sziklából s átreszketett a megcsúfolt mező felett.

A faluban ezalatt a rémes hírek vad haj-

tásban burjánoztak, ki vetette őket, nem lehetett tudni. Szerbiában négy huszárt elevenen megnyúzták s a vonagló húscafatokat felakasztották. Erdélyben megmozdultak az oláhok. Zalatnán kiirtottak egy családot, a férfiaknak levágták a nemi szervét, a gyermekeket a falhoz csapdosták. Pesten francia és angol bandát fogtak el, amint a vízvezetékbe patkánymérget akartak dobni. Az emberekbe beletaposták az ijedelmet, hogy a rémület gyűlöletével kívánják a vért.

És a hatóság gondoskodott, hogy az izgalom — kifáradva — el ne nyúljon döglötten a lelkekben. Mindegyre, néha az éjjeli órákban, biciklis, vagy lovas futár jött a jegyzőhöz új rendeletekkel. A környéken automobilokon kémek járnak, némelyek osztrák katonatiszteknek öltözve, el kell fogni őket minden áron. És mesék szálltak rengeteg aranyról, mely gummiba göngyölve van rátekerve az autók kerekeire s a nép ős kincsébsége káprázott e rohanó halálos aranykocsiktól. A jegyző kiadta a parancsot, hogy minden itthon maradt ép férfi, a tizennyolc és ötven év közt levők, pisztollyal, puskával, vagy bármilyen fegyverrel gyülekezzék a községháza elé. Ott aztán csoportokra osztotta őket, az egyiknek maga lett a vezére s ő csinálta az egész stratégiát, a másik csapatot Kuntz, a szegény szelíd Kuntz, a harmadikat a Kozma kántor, a negyediket a

kurátor vezette. Farcády, mint pap, szivességből ment a Kozma csapatával.

Este a falu uccáit keresztbefektetett óriási gerendákkal zárták el, hogy az esetleg erre rohanó arany autók szétzúzódjanak rajtuk s az összezúzott kémek és szétguruló aranyok megtrágyázzák a falu uccáit. Az emberek pedig roppant fontossággal s az ingyen hősiesség minden mozdulatával, ősi karabélyokkal, a puska középkori vázaival s modern vadászfegyverekkel ellátva, harapnivalóval és itallal, megindultak összefogdosni az új titokzatos hatalmait. A jegyző terve szerint az egyes csoportok szétoszoltak, utak és ösvények mentén megbujva, ölésre készen, saját gyilkos mozdulataiktól életük gyökeréig döbbenve, várták a láthatatlan ellenséget. Közben, hogy a rájuk hajló félelmet elűzzék, vaskos hangon szörnyű mondatokat mondottak: — Felakasztjuk őket a hársfákra. — Én a vadászkésemmel kivágom az aljas szívét. — Addog taposom, amíg megdöglik, miért jön a magyar földre. — Közben a megfeszült izom ellankadt, ettek, ittak s egy percre visszazökkentek nevető, adomázó jóbácsi polgárokká. De elég volt egy elsuhanó bogár, távoli szekérzaj, hogy az éjszaka mélyén halálos rohanásban a kincses autót lássák. Ilyenkor mindenki fegyverhez kapott, mély csend, halál és rémület állott az elnémult emberek között. Egy csíki székely adóhivatali irnokot, aki vá-

szonnadrágban jött egy rövidítő ösvényen át, véresre agyabugyálták s csak egy jó káromkodás mentette meg a nyakába sózott angolságtól: — Az apátok istenét, hát nem látjátok, hogy én is oly büdös székely vagyok, mint ti!

A harmadik éjszakán, lenn a síkságon egy autó rohant Szentgyörgyről Kézdivásárhelyre, benne egy fiatal tiszt. Az úton megbújt emberek, a Kuntz csapata, állj-meget kiáltott. Az autón, a nagy zúgástól nem hallották, az emberek tüzeltek, a hadnagy holtan bukott ki az autóból. Egy régi székely család sarja volt, olyan tejfrissen fiatal, olyan most teremtett élettel élő, hogy még ott az úton is, hanyatt fekve, mellén a véres rózsával, belemosolygott a nyári éjszakába. Az ötödik napon a hatóság lefújta a kémvadászatot.

2.

Jánosnak, aki tartalékos hadnagy volt, pár nap szabadsága volt s hogy a gazdaság főteendőit elintézte, Pestre utazott, hogy felszerelését kiegészítse s mégegyszer benézzen az élet közepébe. Csapattestét Galiciában kellett utólérnie. Az éjjeli vonathoz ment be, hogy ne kelljen a nappali cécókban résztvennie.

Farcády hozzá csatlakozott, hogy elkísérje az állomásig s belélegzelje szelét a nagy zivatarnak. A könnyű kocsi vágtatott, a falu

s az ismerős mezők hátra rohantak az alátántorgó hegyek ölébe. Farcády szólt:

— Milyen fenséges este van!

És tényleg az augusztusi éj fogyhatatlan pompája patakzott elő a kinyitott végtelenből. Nagy kibékülés volt az égen, az egybeolvadt fényes földön. Jánosnak eszébe jutott:

— Tyűh, a bicskámat otthon felejtettem, pedig nagyon hozzá vagyok szokva.

Farcády belesodródott a hősköltéménybe:

— A világ még nem látta ilyen gigászi erők összeroppanását. Vajjon akad-e új Vörösmarty, aki egy felséges époszba megörökítse? Mintha látnám az óriási tömegek egyberohanását. Hogy fog dübörögni a vén föld a milliók patái alatt! Milyen lesz az az óriási csatatér, ahol százezrek kihült arca fog dermedni a kiterjesztett erősség felé. — Azután, mintha a nagy szavakon át valami igazi, szorongó önmagához botorkázott volna, aki egyszerűen csak szeret és félt, lúdbőrözve mondta: — Csak szegény Erdélyt féltem, csak szegény Erdéllyel ne történjék semmi.

— Jaj, kedves bátyám, légy jó, holnap még korán szólj be apámhoz, hogy az idén semmi korpát ne adjanak el, de semmit. Ez nagyon fontos, ki tudja, milyen idők jönnek.

— Ha én veletek mehetnék! Ha fegyver nélkül berohanhatnék az előnyomuló sorokba, hogy beléjük harsognám azt a tüzet, mely bennem ég ezért a földért. Ha rabszodja lehetnék

az új harcoknak! De köt családom, aztán az élet is megrágott. Voltaképen mire való vagyok én még itt?

Az egyik ló egy óriásit durrantott. János kacagott: — Úgy látszik, már ez is militárista. Ez nem is rossz ómen, még át fognak tenni a tüzérséghez.

Farcády rögtön átzökkent az adomába:

— Te Jancsi, hallottad azt az adomát, mikor a legátust a gróf ebédre hívta s ő előbb jóllakott fuszujkával?

János nyolcéves korában könyv nélkül tudta a históriát, de derültebb lejtőre akarta vinni a tiszteletes urat s csupa kíváncsiság lett.

— Klasszikus adoma, még boldogult Bede professzortól hallottam Nagyenyeden. — És fiatal örömmel adta elő az öreg adomát, nyomán egy másik s egy másik adoma került ki belőle. A harmadikat már a szentgyörgyi állomásnál fejezte be.

Az állomás, a késő esti óra dacára, tele volt néppel. A nagy, vörösszemű fekete vonatok most is ott álltak, tátott szájjal, új húst várva. Mindenütt katonák búcsúztak, bódult ének, csók, éljenzés, zene, kilökött dacos kacagás zúgott össze. Egy csomó egyszerű asszony, sorba ülve a földre, ritmusban sírást, hosszú, párhuzamos, kanyargós jajgatásokat küldött az ég felé, mely áthúzott a zajon, mintha a megrugdalt föld siratná kitépett fiait.

Leszálltak a kocsiról. Farcády meglátta ezt a megrázott roppant életet s újból nagy szavain lovagolt. A kocsis cipelte lefelé a holmit. János mellett egy vézna, pápaszemes úri ficsur — tüntető karrikatura minden militárizmus ellen — elvakkantotta magát:

— Éljen a háború!

János balkarjának egy — talán tudatlan — mozdulatával úgy mellen sodorta a bőgő honfit, hogy odamázolódott a falhoz s szemüvege széttört a földön. János fogai közt morogta:

— Az anyád istenit!

— Miért bántod szegényt? — csitította a pap, aki mint nagy szavak szeretője, borzadott az erős tettől. János most először látott indulatban volt:

— Mert az ilyent szeretném mind visszarúgni az anyjába. Én elmegyek, ha kell s meg fogom tenni a kötelességem. Nem tudom, miért harcolok, nem tudom, történelmi igazságnak szolgálok-e. Mindegy, teszem a magamét, megyek meghalni, mert életrevalónak születtem. De hogy egy ilyen hitvány, aki élhet nyugodtan, potyán, mert halnivalónak pökték a világra, itt lakodalmat toporzékoljon az erő, a szépség, a fiatalság pusztulásán, az még engem is kihoz a sodromból. Örvendjen a nyomorék, hogy a szárazon maradt, de ne bőgjön éljent az árnak, mely elsodorja az élet jogos örököseit. — Azután már kacagott:

— Ez sem fogja ma este strapálni a hangszalagjait.

Mikor János már fellépett a vonatra, Farcády meghatva szorongatta a kezeit: — Jöjj vissza minél hamarabb, épen, egészségesen. Segítsen az Isten!

— Légy meggyőződve, hogy nem tukmálom a bőröm a halál nyakába. Semmi hajlamot nem érzek a hősi halálhoz, — nevetett János.

A zsúfolt vonat megindult. A hátsó kocsikban katonák voltak s énekük néha, mint egy áttört résen, becsett a vonat zakatolásán és az utasok beszédén keresztül is. János második osztályon ment s civilben utazott, hogy útja kényelmesebb legyen. A kocsik zsúfolásig voltak s a folyosón is állottak. A vonat lassú, óvatos menésében volt valami, benyilallóan bántó, mintha minden percben valami sötét örvénytől horkanna vissza az emberrel telt szörnyeteg. János, begyömöszölve az ablak és egy fogarasi gimnáziumi tanár közé, hagyta magára hullani a mindenünnen felszálló hangokat.

— Csak az oroszok ne jöttek volna, a szerbeket megettük volna huszonnégy óra alatt.

— Sohase tessék félni. Majd Vilmos elintézi az oroszok baját. Ahová a német ököl üt, ott szakad minden.

— De vajjon miért nem közlik már hivatalosan Belgrád elfoglalását?

A felelő hangját suttogóra fogta:

— Belgrád elfoglalását? Hol van már az! Már fél Szerbia a mienk, de titokban megy a dolog, hogy tizennyolcadikán, a király névnapján az egész meghódított Szerbiát őfelsége lábai elé tegyék.

— Mennyit áll itt a vonat! Ni, ott valakit csendőrök kisérnek.

— Bizonyára orosz kém lesz.

— Dicsőszentmártonban egy francia tábornokot fogtak el asszonyruhában a női klozetten. Rögtön felakasztották. Poincaré levele volt nála a cárhoz és Magyarország térképe, megjelölve, hogy melyik nemzetiség mit fog kapni.

— Moszkvába, uram, Moszkvába! A magyar huszárok a Kremlbe fogják bekötni lovaikat.

— Hát fogadjunk, hogy Páris egy hónap alatt a németek kezében lesz. Vilmos becsületszavát adta Tisza Istvánnak.

— Az urak itt könnyen hódítanak, ki tudja, milyen tragédia fog a nyakunkba szakadni.

— Ne károgjon itt, mi nem vagyunk hullák!

— Szép hazafi, így buzdít.

— Talán maga is velük tart s szeretné, ha így lenne.

A szerencsétlen pesszimista felé mindenünnen dühös kiáltások és eltorzult arcok hul-

lottak. Hogy merte kihozni a mindenkibe lefojtott, letiport szorongást, hogy merte kivillantani a sötét, elbujt jövőt, mely ott vacogott mindenik mélyén. A szerencsétlen bágyadtan mentegetőzött: — Én csak úgy mondtam. Én éppen úgy kívánom a győzelmet, mint önök. Minden Isten kezében van.

— És a mi kezünkben is. A Vilmos kezében is. Szeptember elsején az entente mellén leszünk, érti, és a torkát fogjuk szorongatni, így ni! — ordította egy gutaütésnek eligért zömök, éltesebb úr.

A vonat lassan, lassan ment be az éjszakába, mint egy nagy borzalomba. Minden állomáson végtelen időket állt a búcsúzások, s új dal, új bakaszag ütötte meg a tovább utazókat. A szomszéd kocsiban elromlott a világítókészülék s a fekete éjszakába mindegyre kihallszott női hangok panasza: — Világosságot kérünk, kalauz úr, világosságot kérünk! — A kalauz meg sem hallotta, álombután az utolsó napok feltorlott munkájától. Káromkodások és felcsukló sírás hallszottak.

Már didergett a hajnal, mikor János Brassóban felszállott a pesti vonatra. A segesvári állomáson egy terebélyes szász mama szállott be a kocsiba, két hirtelenszőke, virítóan piros lánnyal. Jánossal szemben zsúfolódtak egymás mellé. A három nő oly virító zuhataga volt az egészségnek, a gondolat nélkül vegetáló emberi húsnak, hogy János azt az étvá-

gyas érzést érezte, mintha egy roppant henteskirakat előtt állana, nagy kitárt, életadó, pihegő hústagok előtt.

A mama egy perc alatt dús szólombokat hajtott ki magából, melyben kivirágzott az egész külpolitika. Egy öreg, sánta uriembert, valami közjegyzőt sodort magával a vitába. A János civilruhája láthatólag bántotta. Mindegyre lesujtó tekintetet vetett rá s mikor a János fodortalan nyugalmát látta s hogy még egyáltalán nem sujtódott le, odacsavarította a beszédet:

— Bizony, mostan minden épkézláb embernek a lövészárokban kellene lennie. Aki most nem teszi meg a magáét, nem érdemli meg a levegőt.

A sánta úr is tovább tódított:

— Tizennyolc évtől ötvenig minden ép embert ki kellene rendelni. Meg kellene szüntetni minden munkát, bezáratni az üzleteket, az iskolákat, a hivatalokat, végezzünk egyszerre, azután megint jöhet a rendes élet.

Az asszonyt János derült mozdulatlansága annyira kihozta a sodrából, hogy most már egyenes rohamot intézett, bár még belemosolygott az epéjébe:

— És még most is lát az ember hatalmas, egészséges fiatal embereket civilben, mint itt az én kedves szomszédom.

— A nagyságos asszony lányai miért nem

terhesek? — kérdezte János szelíden fuvolázva hangját.

Az egész kupé egy dermedt megbotránkozásba fagyott össze, a szász mamából kicsapott a láva:

— Uram, ez szemtelenség! Maga úriember?

— Ne tessék haragudni, — szólt János s hangja olyan rábeszélő volt, hogy majd alább esett a harag — de ha a nagyságos asszony okvetlenül azt kívánja tőlem, hogy halni menjek, én éppen olyan hazafias okból kívánhatom a kedves lányaitól, hogy nekem éjjel-nappal szüljenek. Ha ott künn minden férfi megteszi a kötelességét, olyan halál lesz, hogy minden hölgyre hetenként két köteles szülés fog esni a hazafias hiányok pótlására. Ez egyszerű és világos. Ha kötelességet követelek, megteszem a magamét.

A mama egy nagy sértett hallgatásba húzódott, a két lány majd leszégyelte a fejét nyakáról, bár a kisebbiken egy huncut mosoly futott végig s kivigyorgott egy pillanatra a száján és a két szemén. Öt perc mulva János mellére ejtett fejjel aludt. A szász mama benső fortyogásából odalopta a sánta úrnak:

— Ez magyar! Az ilyen goromba dromedárt mind a lövészárokba küldeném. Nem nagy kár volna értük, ha elpusztulnának.

A vonatnak másnap délután két órakor kellett volna megérkeznie s csak huszonöt órá-

val később, harmadnap délután öt óra tájt volt Budapesten. Mindenütt végtelen vonatok állták útját, tele daloló emberhússal. Pesttől száz kilométernyire már inkább folytonos megállásokkal haladott a vonat. Minden állomáson félrelökött vagonok népvándorlásos tömege, rajtuk fa, szén, árú, az elsüllyedt békés élet boldog anyagai. Nagy rácsos kocsikból egybezsúfolt barmok bámultak ki bután, szomorúan. Ezek sem tudták, hová viszik őket, miért és mi vár rájuk. De ezek nem daloltak. Néha egy-egy megbődült szomorú, hosszú panasszal s a véres mezőkre futókba visszahozta a széles, nyugodt mezőket s az elhagyott ház csendjét.

Budapest a Keleti pályaudvartól kezdve, végig a Rákóczi-úton, elfolyva a nagy körúton, kiloccsanva a terekre, egy bődült, tajtékzó tömeg volt. A nagy város kiköpte uccáira minden felelőtlen elemét, hogy az alkoholtól, nemi ösztöntől, pénztől, nagy szavaktól, vérszagtól megrészegített emberszörnyeteg ezer szájjal öklendezze a levegőbe: — éljen a háború! — Csibészek ezrei, emberek, kiknek ujjlenyomatait őrzik, a börtönök, éjjeli tanyák kicsuklott fertelmei, éjjeli lányok, dülledt szemű, festett arcú, bakaszagtól sárló úri bisztérikák világtörténelmet roptak, véres kádban véres szüretet. Ez a vér nagy farsangja volt s minden betegség, nyomorúság, őrület és hazugság eljött megtáncolni nagy procesz-

szióját a vérnek. Közben felvirágozott, leborozott, rogyásig szónokolt csapatok vonultak el zenével, bódult dallal az ajkukon, nyomukban, mint egy bedobott kőre, még magasabbra tajtékzott a forrongó emberpocsolya, éljenezték, ölelték, virágokkal dobálták őket, hogy kirészegítve belőlük mindent: az elsápadt családot, a rettentő jövőt, az elhagyott munkát és letört öleléseket, odabódítsák őket — mint homlokon sujtott marhákat — a fertelmes halálnak. És szegény, fiatal, nevetőszemű, dalosszívű emberek visszakacagtak, visszaüvöltöttek a szörnyű tömegnek, kicsordult hálával, hogy ilyen vad vitustáncban küldi őket meghalni. De néha idősebb katonák vonultak át s a leszegzett fejek, a belső rémre tágult szemek, az arcok sápadt dermedtsége egy percre még ebbe a fortyogó emberkloákákba is csendet hozott. Mintha gyászpompa élén hírnökök trombitája szólt volna oda az őrült klaunoknak: — Csend! Őfelsége, a halál megy át!

3.

Másnap János egész nap lótott-futott, felszerelte magát minden elképzelhetővel s apjának egy-két gazdasági megbízását is elintézte. Este felé járt az idő, mikor arra gondolhatott, hogy Miklóst felkeresse. Nagyon vágyott rá, hogy utolsó óráit az életben ezzel a kü-

lönös lélekkel töltse, melyben, mint egy mesés Délamerikában, csodával zsúfolt erdők és haláïos mérgű növények pompáztak. Először — a hiábavalóság biztos tudatával — lakásán kereste, azután, tekintve a szokott délutáni órát, a dunaparti kávéházban próbálkozott. Miklóst tényleg ott találta rendes társaságában.

János többször fordult meg Miklóssal az írók közt, akik őt egyszerűnek, túltelevény magyarnak tartották. Bizonyos hangsúlyozott udvariasságban mutatták arisztokratának magukat irányában, amit János derült nyugodtsággal türt, mint a Gellérthegy a tavaszi ragyát. Nem nagyon mozgatták az érdeklődését ezek a stiláris késnyelők és tűzevők. De párat — a legjobbjából — sokra becsült közülük.

Miklósnak élővé villant az arca, ahogy Jánost megpillantotta: — Embert látok, embert látok! — kiáltotta örvendve, — embert látok a puszta szigetemen. — A többiek jelentősen összenéztek.

A társaság igen megnövekedett. A levegőben szálló izgalmak, a világlódító hírek egymás felé kergették az embereket, ilyenkor az egyedülvalóság kétszeres nyugtalanság. Az íróknak a nagy őrületdzsungelben ez volt a vártája, ahol elejtették az arra lihegő témát. Sziklai, az örök kultúr Sziklai, finom figyelemmel fordult Jánoshoz:

— Te is ott hagytad, Jánosom, a szerelmedet? Legalább volt tisztességes termés!

— Olvastad a Suarès legutolsó cikkét? — kérdezte hasonló finomsággal János.

Ebben a percben nagy zajjal s szemvonzó mozdulatokkal Puskás Pál rohant be, katonaruhában. Odarohant az asztalhoz, sapkáját lecsapta a márványra s csinált révülettel kiáltott fel:

— Gyerekek, kortársak, világtörténelmet élünk!

A kis ragyavert emberke valaha ügyvédnek készült, de a sok mindenféle német könyv felületes olvasása íróvá bódította. Ő volt a modern író, a faj összes jegyeivel. Irt verseket, drámákat, filozófiai értekezést, elbeszéléseket, minden műve egy ablak volt, melyből valamelyik német író munkájába lehetett beleknyökölni. Minden modern áramlatnak ő volt a legkiáltóbb szája, valóságos modern kirakat volt, lelki bazára a változó napoknak. Hihetetlen bő beszéde állandóan csurgott, hol egy általános metafizikai szószban a legkülönbözőbb divatos filozófiai szólamok úszkáltak. Zsidó hitét elhagyta s volt tüntetőleg keresztény misztikus, mikor Maeterlinck s Claudel voltak divatban. Perverz és dekadens volt a Baudelaire-Verlaine lázban, intuitiv Bergsonnal s most, mint nyerítő hisztérika szétvetett lábbal feküdt a háború alá. Állandóan egy őrült arányú önhittségbe kapaszkodott, merev gör-

csös ijedelemmel, mert lelke vakszemével érezte, hogy ha egyszer erről a gőgről lecsúsznak a karmai, azzá a kicsi zavaros semmivé bukik, ami. Lázasan beszélt:

— Tegnap este még úgy feküdtünk le a feleségemmel, hogy Bergsont fejtegettük. Kellett a filozófia. Minek kellett? Bedugni egy fület. Hol volt ez a fül? Benn, tudatom mélyén, az ösztönök és akarások szétgyökerezésénél. És egész sötét énem, túl a tudat küszöbén ordította: — el kell menned! — Én feleltem, szembe álltam ismeretlen magammal, mondtam neki: — Miért? Egy Puskás Pál csak nagyobb érték itthon, mint a lövészárokban, ahol ő is egy buta szám lesz, mint akármelyik Nagy János. — Az ismeretlen én mondta: — hazudsz, el kell menned! — Én visszafeleltem: — Addig dolgozom, munkát, mely csak bennem terem, szót, melynek egyetlen lehetséges szája az időben én vagyok. Meg a feleségem. Nem megyek! — Énem felelte: — hazudsz, menned kell! — És azután elragadott ez a véres-halálos lavina, mint egy nagy tavaszi fúvás. Miért van háború? Ez nem tragikum. De. Ez misztikum. Az emberiség tele gyült háborúval. Most kicsordult onnan és lezúgja pályáját, mint egy tavaszi hórohanás. Vele rohanni, átizzani minden kéjét, halálos csókjait, érezni mámorát a vérnek és halálnak, megélni, megélni, megélni az egyetlen művet, odafeszíteni magam, mint egy egyet-

len hegedűt az örök levésnek: játszd a halhatatlanba magadat! Gyerekek, beállottam katonának! Micsoda átélések!

Záhodnik, elefántcsont tornyából tüntető bágyadtsággal szólt ki.

— Már egy órája töröm a fejem rajta, nem tudjátok, urak, hogy folytatódnak ezek a sorok a Paradisoban:

Ma ella, che vedeva il mio disire,
Incomincó, ridendo, tanta lieta,
Che Dio parea nel suo volto gioire.

Körülnézett, szórakozottan, várakozón, mintha tényleg várná valakitől a folytatást. Egy percre csend lett, mintha ez a kérdés nyilt ablakot vágott volna mindenikbe s mindenik szégyelné nem tudni valamit. Pedig a társaságban egy sem volt, Jánost kivéve, aki ötven sornál többet olvasott volna Dantéből. Egy bankigazgató, aki szabad óráiban az irodalmat is inzultálgatta s aki azt hitte, hogy Záhodnik valami dekadens modern lírikusból citál, homlokát masszírozni kezdte: — Ejnye, most nem jut eszembe, pedig ez egy igen artisztikus, nívós költemény.

— Egyike a legmélyebbeknek, bámulatos ez a Dante, — simította helyre Sziklai.

— Megvan! — mondta felszisszenő örömmel Záhodnik. Azután mint gyűjtött ritka aranyakat csengette egymáshoz a verseket:

La natura del moto, che quieta
Il mezzo, e tutto l' altro intorno muove,
Quinci comincia come da sua meta.

— Lássátok, ez az, amiért van a világ: egy szép vers. Minden egyéb hercehurca elmúlik, ez marad.

Sarkadi, aki az utóbbi hetekben kissé elhanyagolta a drámai kritikát, nagy hévvel vetette magát a külpolitikának. Legutolsó cikke nagy feltűnést keltett. Fejtegette benne, hogy milyen könnyelmű mulasztás volt a világ nagy részét ilyen kiképzetlenül hagyni a nagy világháború előtt. S mert a maga felmentését a Kultúra révén bizonyosnak tudta, ajánlotta, hogy ezentúl a polgárokat negyven évig állandó kiképzés alatt tartsák. Be kell hívni őket minden évben hat-nyolchetes gyakorlatra. A gyermekeket pedig egész iskolai életükön át szigorú katonai nevelésben kell részesíteni. Hogy az egész emberiségben úgy benne zörögjön a háború minden csínyjával-bínjával, mint egy régen bemagolt horáciusi vers. Most visszavitte a beszédet az egyetlen témára:

— Ezt a háborút tíz évvel ezelőtt kellett volna megvívni, akkor nem lettünk volna így izolálva. Most pedig elkerülhetetlen volt. Kerüljön egymillió emberbe, kerüljön tízmillióba, a jövő megér ennyit. A világtörténelmet nem szentimentálizmussal csinálják.

— Nagyon elegáns vagy, — mordult oda Miklós.

Nósz Jenőből, egy rabbinak indult, filozófiai magántanárrá ficamodott esztétából kizengett Nietzsche:

— Ahogy van Übermensch, van Ubernation. Kibontani e benne levő erő legnagyobb összegét: ez a történelem feladata. Most a németen van a sor. A folyton fellépő erő-egységek mind nagyobb kulturfázist jelentenek. Hulljon a gyenge. Ki siratja most a hunnokat vagy a vandalokat? Ha kell, legyünk németek, ha a németség lesz az emberiség felsőbb formája. Ma a német császár a szimbólum.

Utolsó szavánál, mintha egy dagályban levő tenger hömpölygött volna a kávéház felé, széles, zúgó hanghullámok csaptak át a félretárt ablakokon. Mint sűrű dárdák, felhajított éles éljenzések szúrtak a levegőbe. A zaj a házak akadályainál el-elhalkult, azután egyszerre zuhant be a sokezer arc eleven életével. A tömeg a kávéház ablakai elé ért. Úri nők, uccalányok, férfiak, egybetorlott csibészek félrerángott arccal üvöltötték a Wacht am Rheint. A kávéház egész közönsége az ablakhoz tülekedett, felmásztak a székekre, asztalokra s felkórózott nyakkal utána nyúltak a közös éneknek.

A tömeg közepén egy század székely katona volt, felfenyőágazott sipkákkal. Néme-

lyik úgy körül volt virágozva, hogy alig tudott mozogni. Megállottak, feszesen, földbe dobbant léptekkel, de feszült combjuk azért mozdulat volt, a fiatal erő viharos megindulása. Barna arcukról szétsugárzott a napot ivó rögök melege s ebből a nagy tábla földemberből, az erő megnyugtató biztonsága, mint egy csírát szóró tavaszi szél szállt ki, mely életük fiatal ritmusát beledobbantotta a vad muzsikába. És a százezernyi arcon, púderes pesti dámán, fonnyadt bankfiún, felhízott börzepecér vastag ajakán kihízott a megindult föld biztonsága, a jól védett gyengék hencegésével rikoltott ki belőlük: — Éljen a háború!

És a fiúk, erős anyák boldog sudarai, boldogan, ragyogva állottak a felmozdult város emberzuhatagában. Jó-fiú arcukon, figyelemre feszült izmukon átvillant a cirógatott kutya öröme: ne féljetek, szépen meg fogunk halni értetek, csak simogassatok, csak virágozzatok. — Egy híres pesti hölgy, egy sokszorosan milliomos bankigazgató felesége, ölelésre tágulva, hímre nyerítő szemekkel odament a parancsnokló kapitányhoz, homlokon cuppintotta s egy roppant bokrétát nyomott a markába. Vad éljenek, hisztérikus zokogások, a vérnek és szerelemnek vad zúgása szállt fel a szétvetett lelkekből, a tömeg mint egyetlen óriási szajha, feltárt ágyékkal feküdt Mars alá. Puskás Pál felugrott egy asz-

talra, anélkül is göndör fejét most még bolyhosabbá tette az átizzadó hév s a kis embervulkán vörös szóláвát köpött a nagy emberhemzsegésbe:

— Katonák, székely testvéreim, ti mentek s én, Puskás Pál, veletek megyek. Mennem kell! A világegyetem lelke megnyilatkozott, ti vagytok az innervált karok és belekaptok a jövő tengelyébe. Nincs most l'art pour l'art, az ős szép végigzúg a világon s tettekben és élt életben érik a művész nagy aratása. Én is veletek megyek: billentyű lenni az idő megmozdult keze alatt. Veletek megyek, mert az univerzum lelke ránk lehelt s mi repülünk a vér és halál nagyszerű élete felé. Katonák, kortársak vagyunk, mi vagyunk az elérkezett idő nagy orgonája s a fájdalomnak, halálnak és dicsőségnek halhatatlan rapszódiája fog zúgni rajtunk Isten felé. Az ember megint Isten felé ágaskodott. Katonák, éljen az élet, az élet, mely halál, tett, fájdalom, szerelem és dicsőség.

Az égő szó-rakettre, melyből egy kukkot sem értettek, új, izzó bődülésben nyujtózkodott ki a felgerjedt tömeg. Záhodnik mosolyogva súgta oda Havasnak:

— Puskás Pálnak még az elragadtatásán is forrástanulmányokat lehetne végezni.

— Menjünk, mert elköpöm magam. — duzzogta oda Miklós, Jánosnak.

Hogy a tömegen átkászálódhassanak, Pest felé kellett kerülniök, a szűk Holló, Veress Pálné s Papnövelde uccákon át. A teljesen üres, sötét uccák magányossága mint egy hűs csillapítás hullott rájuk. Hallgatagok voltak, karjuk néha összeért, a két emberben egy szorongás, egy undor, egy fájdalom volt s mintha testük minden összeérése egy kicserélt panasz lett volna. Azután átvágtak a hullámzó Kossuth uccán s egy járatlanabb úton a Lánchíd felé kullogtak. — Hová? — kérdezte János.

— Előbb menjünk hozzám, valaki vár ott rám. Azt magunkkal visszük s elmegyünk valahová vacsorálni. Ezt az éjjelt nekem kell ajándékoznod. Borzasztó volna ma aludni menni, egyedül lenni. Óh, Jancsi, de jó, hogy láthatlak még.

Nagyon szelíd, egyszerű és testvéri volt, mint ritka, legtisztultabb perceiben. A Lánchíd közepén megállott, magához karolta Jánost, szorosan, aggodó kapaszkodással. Az este már jött s távol fáradt füstfelhők szálltak a vízre. Valami nagy bágyadtság volt a víz lankadt elnyúlásán s egy hajókürt, mint fáradt vén kutya panaszolt be a szürkületbe. A föld vonzása benn súlyosodott a dolgokban s a két part palotasora, mintha belecsüggedt volna a folytonos ellenállásba, hulló vonalban hajlott a víz felé. A víz felé, mely végtelen szürke elomlásában olyan volt, mint egy vég-

leges elnyugtatás. Néha messziről ide szakadt egy-egy felmozdulása a tömegzajnak, de mint fáradt ólom hullott bele a szürke víz csendjébe. Mély, sodró húzás húzott a víz felől. Miklóson átborzongott a hideg s fázó felszisszenéssel rázkódott meg.

— Mi bánt Miklós?

Miklósban elszakadt a zsilip:

— Láttad a szép, fiatal magyar marhát, amint boldogan, hálától csordulva csemcsegett a nagy lakomának, amit az ő húsából fognak ütni? Hogy vigyorgott, hogy lakodalmat taglóznak belőle ezek számára. Nézd ezt a rohanó várost, a felszökő palotákat, a vágynak, vérnek, gyomornak megvalósuló, felhemzsegő álmát. Kié a pénztenger itt, kié a drága szerelem, a megfizetett hír, az ütött dob, kié az életnek ez a roppant aratása? Idegené, idegené, idegené! És ez mind a bolond magyar vérből serkedt s ha megfacsarnád az uccaköveket, magyar vér csordulna belőlük. Most elindul újra öklelni a fiatal magyar bika s a háborúból, mint egy mitológikus káoszból fog ömleni a vér, a fájdalom, a nyomorúság, a pénz, a jövő. Kié lesz a vér? A mienk. Kié a fájdalom, a nyomorúság? A mienk. És meglátod: pénz, élvezet, jövő, az mind a kis okosoké, a bölcsen gyáváké lesz, az ügyes úszítóké. Mi elhullunk, szétdöglünk háborútól, betegségtől, nyomortól, idegen fajok fogják

fejni a történelem megduzzadt tőgyét, mi szolgább**ak**, nyomorultabbak, balekebbek leszünk mint valaha. Nekünk elég, ha daloltunk, ha egyszerűen, felségesen hősök voltunk. Mindenki úr lesz rajtunk, mindenki főzni fog csontjainkból. Tudod, hogy ki vár otthon?

— Nő?

— De még milyen! Egy tizenhatéves pompás gyerek. Az anyjának kifőzője van a Fortuna uccában. Sokat olvasó, romantikus gyermek. Először mint irodalomba bomlott belém, de most már engem szeret, az öleléseimet. Felséges teste van s talán a legnagyszerűbb lakoma, amit valaha éltem.

Sietve, mutatott könnyedséggel, melyben kérkedés is volt, mondta e szavakat. János ismerte ezeket a gyors átlendüléseket: ha életének egy-egy mély kelevénye felfakadt és sötét szavakban tört ki belőle fájdalmas, igazi énje, hirtelen utána léha, üres, hazug szavakba csörtetett, hogy azok csalitjában elbújtassa, elhazudja feltépett sebeit. János mondta, hogy mondjon valamit:

— Különös, Miklós, hogy a te szerelmeid rendesen a tizennyolc éven alul vannak. Ugy látszik, te is nagyon egyszerűen szereted a szerelmet, mert úgynevezett nagy nőt alig találsz ilyen gyermekek közt.

— Nagy nő! Mi a fenét jelent az, hogy nagy nő. Ez is a pesti zsidó zsargon egyik un-

doksága. Azt, hogy letudja verklizni a férficsalás ősi programmjainak egyikét? Hidd meg, Jancsi, hogy a legraffináltabb nő is kétségbeesetten előre tudott lecke, sőt: minél raffináltabb, annál tudottabb. A legszélesebb skálájú kokott irodalmi közhely. És nekem nem irodalom kell, még az irodalomban sem. Ezeknek még nincs úgynevezett lelkük, megnyírt fák és kitaposott utak, mint egy csimosra borotvált francia parkban. Ezekben még az ős káosz termő forrongása van, maguk sem tudják következő percüket, arra menő lelkek szállják meg zúdult erővel őket, nagy áramai az élni lendült életnek. Óh, milyen szép elálmélkodásuk az új kinyilatkoztatások előtt. Ezekben minden megállíthatatlan tovarohanás, közvetlen hallod elzúgni bennük az időt s hiába mered férfidacod ellene, érzed, hogy egyedül ölelésedben vagy s hogy visszahozhatatlan minden élő perced. Nincs nagyobb tragédia mint ez a szerelem, ahol az élet és a halál marcangol.

Mikor beléptek Miklós lakásába, a lány már ott volt. Az ablaknál ült, a megszürkült szobában s fejét lassan fordította a bejövők felé. Nagy csodálkozó kék szemei rászálltak Miklósra és ezekben a gyermekkel telt szemekben a nő veszett odahajlása volt megtalált ura elé. Miklós könnyű fejedelmi hangját vette elő.

— Ez Juliska, ez Jancsi, csókoljátok meg egymást, azután menjünk vacsorálni.

A lány jó óra óta várta Miklóst azzal a reménnyel, hogy egyedül fog jönni, hogy egészen az övé lesz. Most, megütődve az idegen látásától, mozdulatlan maradt. János feléje nyujtotta kezét, a lány mégsem mozdult. Miklós durva hangon rikoltott rá:

— Mozdulj már, vagy odaragadtál?

A lány elfogadta az odanyujtott kezet, visszahúzódón, mint egy megkiáltott gyermek. Miklós szemei gonoszra csillantak, ajka szélére egy csepp nyál csurrant ki, rekedten ordította:

— Az Istenedet! Nem mondtam, hogy csókold meg! Ez az én legjobb barátom, ez az én testvérem, csókold meg, mert kidoblak!

János tudta, hogy a lánynak ártana, ha ellenkezne. Lehajtotta fejét a kis lány felé s az riadt arcát odatartotta ehhez az erős férfi archoz. Kis tokáján látszott, hogy felbugygyant sírását nyeldesi. Miklós megcirógatta. Leszelídült hangon mondta:

— Így kis Juliskám, szép kis kutyám, engedelmeskedni kell a királyodnak. Ma nagyon szép éjszakánk lesz.

Gyöngéd ráhajlással segítette fel a lányra kis kék kabátkáját, megbabusgatta kék kalapja alul kiömlő szőke fürteit. A lány felnyúlt hozzá, végtelen odasodródással és már hála és béke volt benne. Félszemével szinte

rémülten pislogta Jánost, ezt a boldogságába toppant Herkulest. Miklós észrevette s jó nevetéssel, melyben már apa volt, mondta:

— Ne félj tőle, Jucika, ez a Magas Tátra. Feljött, hogy pénzért mutogassa magát Pesten, én leszek az impresszáriója. Ha valaha meg fogsz csalni, ezzel az emberrel csalj meg. Neked is jobb lesz s nekem sem kell majd szégyelnem magamat.

Közel a Szénatérhez, a Krisztina út végén, a Frank-korcsmába mentek. A csendes kis korcsmában, ahol régi becsület és régi jó borok voltak, sok estét töltött Miklós, mikor dideregve önmagától vagy valamelyik felmerült lidércétől futva, idejött, hogy a korcsma meleg levegője, a korcsmárosné jó, kenyérosztó arca, a vendégek egyszerű beszéde, halk mozgásai családot és együvétartozást hitessenek belé. Vagy mikor a szemben levő Scala-moziból vetődött ide, hogy nehéz vörösbor mellett, viharosan átkergető képekben sorsokat teremtő, világot építő óriásnak mesélje magát.

Miklós arca a korcsma megpillantásakor haragosra rángott, mint mikor valami életjátékát megrontották. Most itt is szokatlan kép várt rája. Itt, ahol rendesen olyan jó meleg csend és tisztes rend volt, mint egy jó pátriárka házában, most kívül-belül hatalmas tömeg forrott. Kívül, a szerteszét rögtönzött legkülönbözőbb alakú pótasztalok között, bú-

csúzó apák és fiúk felhevített lelkesedése s hozzájuk ragadó nőstényeik megindult szentimentálizmusa közt, egy budai rezesbanda osztogatta szét a tüdejét. A vendégek közt kölcsönkért pincérek s újonnan toborzott kiszolgáló lányok szaladgáltak. A villany már felgyúlt, az elkullogó esti szél ide-ide verte a Vérmező megszáradt füvének szagát s egy-egy percre az ősz hosszú bágyadtsága nyujtózott el a forró szíveken.

— Menjünk be, — szólt elrekedve Miklós, — a fráz mind világháborút egyék. — De benn is tömve volt a két terem s csak a korcsmárosné régi tisztelete Miklós iránt juttatott nekik egy kis asztalt a belső terem egyik zugában.

A kis leányt maguk közé ültették, rendeltek, halkan beszélgettek. Erős ital és hatalmas bor felmozdította vérük fiatalságát, a zaj tajtékos zuhogása, a[illegible]zó levegő, heves mozgások s előhullámzó arcok már nem bántották őket. Juliska levette kalapját s bakfismódra viselt bontott szőke haja mint ágak közti nap hullott közéjük és átvilágolt a két férfin. Lassanként nekibátorodott, a pesti lány kibomlott az ijedt gyermekből, életivó mohósággal nézte a körötte nyüzsgő eleven mozit s színes, furcsa szavak szöktek ki belőle, mint tarka madarak a megrázott bokorból. Miklós megszélesült szemeibe jó melegség s a megtalált tűzhely fénye csillogott fel, meg-megsi-

mogatta a lány haját s becéző szavakat csókolt rája. János hatalmasan evett-ivott s valami feltámadt ős daccal érezte elpusztíthatatlan erőnek magát.

A korcsmában mind újabb, újabb frissüléssel zúgott az élet. A zenekar a Kossuth-nótát szuszogta, siránkozón, kanyargón, mintha egy sánta katona bicegné ki magából a rajta átömlő világ nyomorúságát. Az asztaloknál szó, ének, kacagás és sírás folyt. Az egyik asztalnál egy vörös, széthízott szíjgyártó nem eléggé biztos állásban tósztozta el magát az övéitől, hogy most elmegy, talán meghal a hazáért, de ez dicső dolog. De síró özvegye és didergő árvái ne felejtsék el, ejtsenek egy könnyet emlékére, mert jó ember volt. Ő maga is elérzékenyült a búcsuzó hősön, nagy kövér könnycseppek potyogtak a sörös korsóba. A síró özvegy és a didergő gyermekek — jó pirosra dudorodott hatalmas kamaszok — egymás felé hajolva az asztalon át, nagy sírásba ölelkeztek össze. De ez a sírás már nem fájdalom, ez már a szereplés dicsősége, a megtapsolt játék utáni öncirógatás volt. A család egyik barátja, egy szőrösfülű borbély, akinek pirosra hízott budai kedélyességéről lecsúszott minden szentimentálizmus, odakiáltott a szónoknak:

— De előbb megvigasztalsz egy pár szerb menyecskét, te kújon, hogy annál több didergő árvád legyen.

Erre aztán nagyot kacagtak s könnyük szétfolyt a kacagás ráncaiban. A szónok pedig, az elesett hős, aki már leült s akiben régi legény donjuansága begyeskedett fel, huncut sejtetéssel mondta:

— Majd csak hozzájárulunk nagy Szerbia felépítéséhez.

— Hogy a nyavalya rontsa ki a kutyáit. Ha én vagyok Tisza Pista, felkoncoltatom az otthonmaradt kölyköket és asszonyokat is, vesszen örökre a magvuk is!

A kis, ráncos, sárga emberke, aki az asztal végén ült, úgy mondta ezeket a szavakat, hogy mindenikbe külön belecsikorította apró éles fogait. Írnok volt a városháznál, szegény volt, csúf volt, rosszgyomrú volt, agglegény volt és a világháború friss gyűlölete úgy jött neki, mint egy nagy ajándék, hogy elfuccsolt élete minden bosszúját meglobogtassa, mint egy fekete-sárga lobogót. Egy percre — jobbról-balról — erős szavakba düh csapott fel és fogak agyarkodtak. Azután egy új dallam s az étel és ital meleg jósága újból mulató kis budai polgárokká mosolyogtatta a világtörténelem felvakkant kuvaszait.

Egy szegletasztalnál, egészen közel Miklósékhoz, egy fiatal huszonkétéves ember, egy közeli iskola pedellusa ült a szeretőjével, egy erős, anya-mellű barna lánnyal, akiből úgy áradt a falu, mint a szénaillat a napsütött kazalból. Köztük egyetlen nagy korsó sör volt,

annak fülére tette mindenik az egyik kezét, hogy összeérjen, hogy bőr a bőrnek, vér a vérnek mondja folytonosan a nem szünhető élet tragikus vágyát. A másik kezük a lány ölében volt, összefolyva, ujjak az ujjak közé elegyedve, tenyér elterülve a tenyeren. És a pohár felett a két fej összenézett, a két szem, mint két-két mély kút egymást vonzotta, mozdulatlanul, odadermedve, az örök vágy voltak a rohanó időben, a test, a drága, gazdag, lelket, életet termő test, a diadalmas ölelkezés tiltakozása minden ellen, ami halál, zúzó ököl, eltipró láb. Az örök csók, az örök termés megidézett tanusága volt ez az ítéletes halál-táncban.

Miklóst életre lobbantotta ez a jelenet. Már bor volt benne, szemein már kicsillogott ítélt fajának, a bornak, táncnak, ölelkezésnek pogány kisértete:

— Ó gyermekek, de pompás este van ma! Soha még nem éltem ilyen tömegesen s úgy érzem, mintha én zúgnék tova minden emberi mozdulatban. Nézzétek ezt a két összetalálkozott nyomorult ember-tuskót. Milyen szépek, amint egymáshoz merednek. Mintha én volnék mind a kettőben s kétféle gerjedelemmel szeretném magamban az egyetlen életet. Lássátok, ők ebben a bomlott záporban az örökkévalóság. Vérben, pénzben, hazugságban rohan a világ, a borzadalmas, fekete, csúf frenézis, de mikor átvillan a csókon egy percre szép, jó

és igaz lesz. Meglátjátok, hogy nagy szüret jön, a halál tiporja már a megzsúfolt kádat. Igyunk tort, gyerekek, a learatott világ felett, az eldöglött Európa hulláján. Ó, meglátjátok, hogy rengeteg halál után megint szélesebb ember lesz az ember s minden földindulás azért van, hogy tágasabb legyen az emberi ölelés. Minden jól van, ahogy van és gyönyörű diadal-út az ember végzete. Új vérrel telik meg az evangélium s csapraütött szíveknél isszák az új szüretet. Gyermekek, millió ökölben most születik az egyetemes szeretet!

Magához ragadta a kislány fejét és összevissza csókolta, mintha felözönlő, kaotikus lelkébe akarná nyelni ezt a fiatal életet. A korcsmában már, a megvallott fájdalmak s kitátott szívek között sem volt semmi feltűnő e jeleneten. Az ajtó előtt álló fekete Pán, a suhantó halál előtt minden élet kitárult, hogy minden ember száz mozdulatban, minden mosolyában és könnyében odaadhassa ember önmagát nyomorult hasonlójának, mint egy jó kenyeret. Künn a zene egy valcerra kezdett, egy vasárnap-délutános, szívkorgató valcerre s erre egy fiatal tűzoltó felszökött, átnyalábolt egy hirtelenszőke budai szűzet s mint egy őrült kaszáspók nyúlt a három irányba a zene ütemére. Erre künn és benn, mintha a megterhelt lovag egy vállrántással ledobta volna háta mögül a sötét lovast, férfikezek nő

után nyúltak, az egyetlen vigasztalás után és egy síró, hosszú vontatású táncba keringett bele az egész korcsma.

Valami harsány hang csárdást kiáltott s a banda meggyorsult lélekzettel csapott át az ősi ritmusba. János eddig hallgatagon ült, evett, ivott, mintha három élettel volna éhes. Most felugrott, elkapta a pedellus szeretőjét, nagy, széles, kibékítő mosolyával odaintett az elképedt férfinak s beletoppant a közös mámorba. A lány először elszédülve, mint szélbe hajított kendő sodródott a hatalmas férfi után, de az izzó fiatal ritmus csakhamar átitta vérét, a királyi dac kielevenült tagjain s szép fiatal testére kivonaglott a tánc mámora. Egy óriási taps csörgött végig a megnyilatkozott embereken, a táncolók abbahagyták a táncot, az asztaloknál ülők felállottak, a künn levők betódultak s a zsúfolt körben rikoltva, halálhoz parancsolt, felgyült fiatalsága minden dacával rakta az óriás fiú a táncot. A pincérek elálltak, az emberek némává lettek, az ajkak félig megnyiltak, a szemek égő kerekje rátapadt erre a lobogó párra. Minden izom az ő izmaikban élt, minden vér az ők vérével lüktetett s a táncoló férfi fel-felrikoltása erős horzsolással minden tüdőből tépődött elő. Ők voltak a megáradt fiatalság, a meleg ágyék, a felbontott föld, a jó kenyér, a szörnyű élet minden drága öröksége, a dacos felkiáltás, az eldugott jaj, a kinyujtott két-

ségbeesett kéz az elszakadó élet után. A korcsma rengett a hegynek épült férfi alatt, a lány, mint sodrott virág repült a roppant ritmusban s a forró lélekzetekből álló levegőben egybezuhogott az emberek megnőtt élete. Mikor tüdő és erő fogytán, a banda abbahagyta a zenét, s János letette a lányt szeretője mellé, mindenki körülrajongta Jánost, tapogatták izmait, mint a maguk örömét, a nők tátott szemekkel haraptak belé, az öregek szemeiből mosolyogva hajlott ki a felébresztett ifjúság. Éljenzés és taps zúgott a levegőben, egy fiatal lány, általános tetszést verve fel, táncra kérte Jánost és most újból táncolt, aki táncolhatott. Miklós elszontyolódva szólt Juliskához:

— Táncolj, Juliska, te táncolj, én majd nézlek.

— Nem táncolok, hagyj itt magad mellett. Olyan jó itt ülni és nézni.

— Mondd, Juliska, hogy szeretsz.

— Szeretlek.

— Mondd sokszor.

A kisleány kedves gépiességgel kezdte mondani, mint egy dédelgetett rozáriumot:

— Szeretlek, szeretlek, szeretlek, szeretlek.

— Nem tudnál soha Jánosba szeretni? Ő erősebb és szebb, mint én.

— Megint másra akarsz tukmálni?

— Ha te meghalnál most Juliska! Igy, ahogy rám tágul a szemed és magamat látom benne. Ameddig még nagyon szeretsz, biztosan

szeretsz. Akkor talán minden jó volna. Te volnál az én halhatatlan koporsóm, elmulhatatlan fiatalsággal pihenném benned, mint egy alvó királyfi. Talán ez mindent megváltana. Csak egy tragédia van, Juliska és ez minden tragédia: az, hogy az idő mulik.

Nagy, mohó, gyilkos, rossz csókokkal kezdte falni a lányt s a szeme tele volt gonoszsággal. Cointreaut rendelt.

Az éjszaka előrehaladt, a banda hazament. A közönség kezdett ritkulni. János ujonnan szerzett babájával odaült az asztalhoz. A lány, budai sváb család gyermeke, megszökött övéitől s örök ajándékba adta magát Jánosnak. János mosolygó gyümölcsevő szájjal bele-belecsókolt a lány egészséges arcába.

Miklós elérzékenyedett, siránkozva mondta:

— Gyermekek, ma legyetek jók hozzám. Ma jó akarok lenni. — Azután Jánosra nézett:

— Jancsi, Jancsikám, nem szabad, hogy neked bajod történjék. Mintha te volnál a magyarság szimboluma, mintha minden remény lehető volna, amíg te erős és egészséges vagy s minden pusztulna, ha te elpusztulnál. Miért nem visznek inkább engemet helyetted? Én a rothadt, a döglött Magyarország vagyok. Az élet bennem már végeladást rendezett.

Újból ivott, mohón, sokat. János a lányt tartotta, de már Miklósra vigyázott. Már alig voltak a korcsmában, kezdtek letakarítani.

Egyszerre aztán a Miklós feje előre esett. Juliska feléje hajolt s nagy szánalommal cirógatta. Jánost hívta az Anna:

— Menjünk már, menjünk haza! — és sürgető ígéret volt a szeme.

— Várjunk még, nem hagyhatom itt őket.

Pár perc mulva felhorkant Miklós s amint a szeme Juliskára s a János ölében ülő idegen lányra esett, a két lány képe eggyé folyt tudatában. Beteg, rossz dühvel kapott fel egy kést az asztalról, János felé rohant:

— Te gazember, elvetted tőlem azt a szajhát! Tőlem! Tőlem!

Nagyot kanyarított a késsel a levegőben, aztán elvágódott, egyenesen, hanyatt. A szája elszélesült, boldog mosolygás ült ki rá.

János kocsit hozatott, fizetett. Mint egy gyermeket vette karjaira Miklóst, befektette a kocsiba. Melléje ültette Juliskát, aki sirdogált, de boldog is volt a szokott jelenetben, mert ilyenkor egész önfeláldozásával egészen övé volt ez a megállíthatatlan lélek. Azután János is beszállt a kocsiba. Annáról teljesen megfeledkezett. A lány a kiürült korcsmában, a löcsedékes abroszok, feldöntött sótartók, ételmaradékok, a földön szerteszét bűzlő hányások közt, a meghűsült halálos levegőben, kitátott szemmel, várva meredt a nagyszerű hím után. De a kocsi megindult az Ostrom ucca felé s háta megett valaki hidegen szólt: — Kisasszony, zárunk. — A leány kiténfergett

s a felcsillagozott pazarló ég alatt, a roppant élet rohanó diadalában megindult a Vérmező felé. Lehajtott fejjel, szomorúan, mint egy gazdátlan ölelés, egy ottfelejtett barázda.

4.

Az első háborús hónap elteltével, ahogy az új rémek megszokottá fásultak, a sírás lefáradt s az aggodalom elzsibbadt, a falu únott és üres lett, mint egy vasárnapi ásítás. A tiszteletes úrból újra sűrűn dübörögtek elő a drámai mondatok, esti sétái megszaporodtak, beteg, megnőtt szürke-kék szemeiben elsuhanó árnyak szállottak. A tiszteletes asszony gyermek, imbolygó lelkében mégis felnőttek a közeledő napok gondjai s jajveszékelései, mint valami fekete pókháló töltötték meg a tragikus parókiát. A gyermekek idegesek, siránkozók lettek. Juditra elviselhetetlen lett ez a maroknyi, mindennapi tragédia, most, mikor az egész világ egy roppant színpaddá téresült, amelyen az őrjöngő Ödipus újból ki fogja tépni saját szemeit.

A nagy honleányi divat láza ide is eljutott s átcsapott rajta is. Hogy két hétig téli harisnyát varrt a katonáknak s adományokat gyűjtött az itthonmaradt gyámoltalanok számára, egyszerre kijelentette apjának, hogy Pestre megy ápolónőnek. Jenő látta ezt a ragyogó Antigonét, amint vak vitézek világa-

ként lassú léptekkel vezet, amint szelíd meghajlással haldokló hősök lelkét fogja fel. Komoly lemondással s mintha egy fejezet volna a Kőszívű ember fiaiban, adta beleegyezését:

— Menj, édes leányom. A haza hív, tegye meg mindenki a maga kötelességét. Nekem te vagy mindenem, téged nyujtalak a haza oltárára. Pedig Isten látja a lelkem, hogy mennyi szüksége volna itt rád szegény legyőzött apádnak, hogy a kételyek sötét perceibe bevilágíts. Menj, szenvedj, tűrj, remélj, higyj és szeress.

Judit, szépségének királynői arcátlanságával, újból megvágta Sarkadit, vagy amint ő mondta, újabb adót vetett ki rája és Pesten termett. A megérkezés első perceiben, ahogy a viszontlátott élet zsúfoltságában az első nagy szorongások, az első döntő vereség felelevenült benne, összeszorult torokkal, elálló vérrel, szeretett volna rögtön visszafutni. De aztán a megváltozott főváros s a sebesültek kocsijainak hosszú sora maradásra bírta.

Az első nagy öröme hófehér ápolónői ruhája volt. Amint ezt a szeplőtlen ruhát magára vette, olyan fényes valótlanság, olyan abszolut álom, a szépségnek oly viharos átvillanása volt, hogy társnői, betegek és orvosok feldöbbentek ennek az átvonuló illuziónak a láttára. És ő szerepét fajának vérre játszó komolyságával játszotta, figyelmesen tanulta el annak minden mozdulatát, szinte a régi szentek elömlő kereszténységével kereste a legvisz-

szataszítóbb, legalázatosabb munkát. Mikor, az első operáció alkalmával, az orvosok feltárták egy fiatal hadnagyot s a többi úri leány a csiklandó ágyék kacér szemérmével sikoltva futott el, ő ott maradt s komolyan és nyugodtan segédkezett az orvosnak.

És lassanként a friss sebekből, a lázas ajkakról, a felkiáltott látomásokból, a halálra dermedt szemekből, a tragikus élet ezer arcáról tényleg valami komoly, mély elámulás és fogyhatatlan szánalom gyült fel e nagyon nő leányban. Mintha az anyagtalan álmokban élő nagyanyja jött volna vissza, hogy visszaadja tisztaságát ennek a beárnyékolt krizantémumnak. Az ő odaadása, mártirvágya tette végtelen öleléssé a fiatal lány életét s mintha ebben a megtisztult nagy emberi szánalomban a kötelességen kívül bűn volna a föld minden mozdulata, Judit komoly következetességgel utasított vissza minden feléje nyíló férfivágyat. Esténként hazavitte vacsoráját s az egyszerű, tiszta szobában maga előtt látta a roppant kórtermet, a lázas és álomba süppedt arcokat, önmaga fehér alakját, amint feléjük hajlik és egy nagyon rég látott kép jutott eszébe, melyen egy túlvilági kert fehér virágai közt aggódó angyalok járnak s testvér-lehajlással vigyázzák a lankadt kelyheket.

És néha, mikor az éjjeli kórteremben önkéntes vigyázásban töltötte a hosszú éjszakát s az elhalkult, tragikus lihegések közül egy-

szerre felhasadt egy szörnyű kiáltás, a torkonszorított élet kétségbeesett megriadása a csontujjak alatt, milyen bátorsággal ment oda, hogy hajolt csitító arccal és csitító itallal az eltorzult arc fölé, hogy babusgatta torpadásba a felzilált fájdalmakat s nyugtatta el karjain, sokszor órákig, a szerencsétlen áldozat fejét. És mintha testéből kihalt volna a kéj, a faj átkos halálharangja nem zúgta át vérét, mint végtelen tisztítófolyam: lélek ömlött az isteni testbe s szemein, homlokán kisugárzott, mint egy halhatatlan tisztaság, egy minden szépségen feletti szépség.

A kórházban nagy volt az önkéntes ápolónők serege. Széthízott, kibajuszosodó dámák, nyafka milliomos rüfkék, özvegy keresztény kisasszonyok riszálták hazafias jótékonyságukat a halál zsúfolt előszobájában. Csoportokba verődve vicogtak, minden kényesebb munkára finnyáskodtak, de egy-egy csinosabb lábadozóra vagy könnyű sebesültre lecsaptak, agyonápolgatták, majd szétmarcangolták az ágyából. Hisztérikus pesti dögöcskék, akiknek a férfi levetkőzése, végigtapogatása, a férfihús minden elővillanása titkos, kéjes széttárulás volt. Néha, félhangos suttogásban, tragikus jajok és tépett lélekzések közt, tárgyalták egy-egy nyalkább sebesült titkos bájait. Baka vagy súlyos sebesült megdöglölhetett tőlük, de akiből erős ígéret áradt ki, azon majd hajbakaptak. A komolyabbja vőlegényt halászga-

tott s ha az üzlet sikerült, levetette az irgalmasságát, mint egy felesleges köpenyt és örökre eltünt a kórházból. De az ágyúk őrültjeinek, a vér kergetettjeinek nyakig csapó szerelem s a fórfihús új meg új hulláma kellett. Egy előkelő zsidó bankár feleségét nagytitkon kitiltották a kórházból, mert egy félig gyógyult hadnaggyal a szükséghelyen találták gyors elintézésben. A felgerjedt nőstények, mint óriási döglegyek döngtek a kór súlyos levegőjében, hogy a háború áldozataiból vámpirölelésben kiszívják a még megmaradt férfit s a fertelmes, beteg vágy odatárta szenynyes meztelenségét a halál tragikus ágyára. Judit nem látott semmit, nem akart látni, nem ítélkezett, végezte kötelességét és tiszta maradt.

Egy vasárnapi pihenő napján Judit egy ápoló társnőjével, kivel közelebbi barátságot kötött, kirándult Aquincumba. Barátnője az egész úton, a zsúfolt villamoson, élete egyetlen szerelmének részletes történetét beszélte el. Judit rányilt szemmel hallgatta, de a szemei azért nagyon messze néztek. Jelentős kis kézfogások, különös nézések, félreértett szó, lenyelt sírás tette ki a mesétlen szerelem történetét s amint Juditon — ezer apró kis mozgásban — átment ez a testtől megszűrt szerelem és átmentek a be- és kitóduló arcok, a villamos elé keringő budai táj s a fáradt őszi ég végtelen kékje, úgy érezte, hogy már kívül van az életen, hogy parttalan tenger tiszta

végtelenjébe bámul, hogy már csak egy jóleső meleg csodálkozássá lankadt, egy végtelen jóság ölelésévé oldódott fel. Felkönnyesedő szeretettel szerette ezt a barátnőt, aki felduzzadt lelkecskéjét átrázza most az ő lelkébe, mint egy túlterhelt hátizsákot, hogy könnyebb legyen. Szerette a villamost megtömő embereket, a budai hegyek játékosan, gyermekesen erotikus vonalait és mikor egy fiatal asszony vele szemben szállt fel a villamosra, térdén egy szép szőke lánykával, ráhajolt, odaszorította a gyermek friss arcát az arcához, megcsókolta, a kis szőke fürtök odareszkettek az ő fürtjei közé. És amint ez a kis élet belecsilingelt az ő megtisztult életének nagy tágasságába, valami végtelen kéjes kiölelkezésben úgy érezte, hogy ő most anya, minden védtelen gyengeség, minden ápolatlan seb anyja s hogy megnőtt arányban hajol a szegény, szegény világra. A szemeibe jó, meleg könnyek jöttek, ezek a könnyek egészen megtöltötték, száján mint egy jó gyümölcs nedve kicsordult nagy jóságának az íze. Megfogta barátnője kezét, megszorongatta s odacirógatta a szavakat: — Szegény Berta, szegény Bertuska, maga sokat szenvedett.

A villamos megérkezett, a közönség vidáman széledt szerte szét. Judit lassú mozdulatokkal járt a romok közt az ősz végtelen kék mosolygásában. Néha egy-egy gyerekkaca-

gás szökött fel a holt kövek közül s mint egy felszökő pipacs csiklandott életébe. De mindegyre, áthúzva hosszú szálakban a levegőn, valami fájdalmas hegedű lassú sírása sírt a szívébe. Egész multja elsüllyedt, a régi napok elszálltak mint súlyos fekete madarak. Az az érzése volt, hogy sohasem kezdődött, sohasem élt tettekben, csak múlik, múlik, végtelen, fájdalmas, jóleső múlással.

A melegforrás vendéglőjénél pihentek meg. Szerteszét az asztaloknál mosolygó budai polgárok nyelték a sört és a liptai körözöttet. Egy nyilt színben szelíd muzsika mellett fiatalok táncoltak. Mintha a borzasztó háború kicsúszott volna e békére született polgárok lelkéből, mintha Budára nem férne be a nagy tragédia: megnyugvás és mosolygás volt minden. Az óriási platánok felvették ékes halotti ruhájukat s az ősz csendes léptei tovább rezegtek a megnyílt szívekben. Frisseség volt a levegőben s mégis valami nagy altatású ringatás. A szomszéd asztalnál egy fiatal gépész ült a családjával, rábámult Juditra, kiesett a beharapott vajaskenyér a szájából s gyermekkiáltás szökött ki belőle: — Jaj, de szép! — Judit mosolygott, mintha egy messze látott virágnak mosolygott volna, olyan távolról melegedtek feléje e szavak.

Este, mikor hazamentek, már sötétedett és nagy hűvösség állt fel — mint egy megmozdult ellenség — az elfeketedő dolgokból. Az

emberek rohantak a villamosra, fáradtak és kiméletlenek voltak. Már elmaradt belőlük a tiszta őszi délután nyilt végtelenje, az otthoni gond foltot hajolt a lelkekre. Judit elnémult, elkomorult, mint egy beárnyékolt szoba. És ahogy a villamos ment be a sötétbe, a felcsillant város éji döbbenetébe, nagy szorongás gomolygott rája. Otthon, kirázva az ismeretlen hidegétől, bebújva a paplan alá, mintha az örök rohanás, a parttalan idő zúgását hallotta volna, mintha látta volna, hogy közel napok kanyarulatánál ott sötétlik az elébe került végzet árnya, nagy sírás fakadt fel benne, a még fel nem olvasott ítélet siratása.

A következő napok egyikén Judit egy betegét meglátogatta az édesanyja. Az egyszerű polgárasszony csendes sírást morzsolt, mikor belépett a kórterembe s az a félelem reszketett testén, ami megvoníttatja a kutyát holt társa hullájánál. Fia, vidéki tanár, most hadnagy, vállsebet kapott s most már túl van a nehezén. Az asszonyt odaengedték a beteg ágyához s Judit a következő beszélgetést figyelte meg:

— Milyen jó, hogy eljött, édes mama, — s a nagy gyermek odadörzsölte megványolt arcát az öreg asszony aszalt kezeihez és megcsókolta.

— Hogy vagy, édes fiam? Fáj még? Annyit aggódtam, annyit sírtam, annyit imádkoztam érted.

— Most már túl vagyok mindenen. Egy

pár nap mulva fel is kelhetek. Nincs valami baja a könyveimnek?

— Hogy volna, édes fiókám? Ugy ügyelek rájuk, mint a szemem világára, mindennap leporolom őket.

— A fronton mindig mamára és könyveimre gondoltam. Gyüjtöttem is pénzt, hogy a sárga köteteket is beköthessem. Ha kineveznek rendes tanárnak, az első fizetésemből egy összerakható amerikai könyvszekrényt fogok venni. Csak már megint békén dolgozhatnék.

— Hogy sebesültél meg lelkem?

— Tudom is én. Az egész háborús komédia, minden egy átfutott álom volt. A zsúfolt kocsik, az ének, a megérkezés, az elbújások, a rohanások. Mintha vak és süket lettem volna, mintha egészen egy elzsibbadt tag volnék, olyan idegen voltam magamnak. Egy este többedmagammal előörsi szolgálatot teljesítettem. Nagyon szép este volt, magas fűben jártunk s közel egy nagy erdő zúgott. Parsival jutott az eszembe. Egyszerre csak elvágódtam. Aztán idekerültem. A kapitányom levélben azt írta, hogy hős vagyok. Csak hagynának már békén, ez már elég volt tőlem, engednének vissza a könyveimhez. Mikor én utálom a vért, az erős mozgást, az ordítást, a fegyvert. Mikor én félek, félek és nem erre születtem.

Beszéde majdnem gyermeksírássá lágyult s benyomta fejét a párnába. Az öreg-

asszony ráhajolt, könnyesen, ügyetlenül keresett szavakat öreg szívében, az ajaka reszketett:

— Az Isten csak megsegít, édes fiacskám. Majd minden jobban lesz. Vilmos császár megmondta, hogy karácsonykor vége lesz a háborúnak.

Judit végighallgatta a beszélgetést. Eddig alig vette észre külön ezt a beteget s egynek látta az egész nagy emberi nyomorúsággal, most, amikor ezt a lázas, okos fiatal fejet látta s hallotta a lányos kérő hangot, mint valami kinyilatkozás, egyszerre, megokolás és értelem nélkül, egy áradó, hatalmas szerelem csapott fel benne. A felgyűlt tisztaság és szánalom áradt hulláma volt ez a szerelem, hogy legyen, akiért remegjen, akiért önfeláldozást tépjen ki rajongásából, akinek odaajándékozza megtisztított csodás szépségét. Mikor az anya elment, odasuhant a fiatal beteghez s szelíden kérdezte:

— Hallottam, hogy szereti a könyveket. Nem akarja, hogy hozzak valamit, az orvos már megengedi, hogy olvasson.

A beteg most először ámult rá erre a káprázatos életre. Hála öntötte el szemeit s forró hangon mondotta:

— Nagyon köszönöm. Ha tudna hozni egy kötet Leconte de Lisle-t, nagyon hálás lennék.

Judit másnap meghozta a könyvet. Ettől a naptól kezdve gazdag, fiatal élete mint áldó

zápor hullott a szegény fiatalemberre, akinek nagy gyógyulása volt ez az eléje lépő ragyogó ajándék. Gyógyulás szunnyadó sebének s gyógyulás betűn nevelt gyermeklelkére, melyen végiggázoltak a háború vad patái.

A fiatalember elmesélte életét s a szavak úgy tépődtek lelkéből a lány felé, hogy meleg suhanások mentek át a Judit arcán. Tóth Andrásnak hívták, apja mézespogácsás és viaszgyertyakereskedő volt Ungvárott, elég jómódú, de iszákos, izgága ember. Ő az anyja fia volt, imádságos, egyszerű jó anyjáé, belőle szívta a lelket s egész életét. Nagyon szeretett ministrálni, breviáriumok, misszálék gyermekangyalait órákig elbámulta s meleg madarak ülték meg a lelkét s csodálatos énekekben hozták vissza a középkort. Nagyon jó tanuló volt s már harmadik gimnázista korában — önszorgalomból — nekivetette magát a francia nyelvnek. Azután a tanári pályára ment, francia-magyar szakra, hogy tanulhasson, sokat, sokat, mert a betű volt neki a természet, a sors, nagy nyargalás és jó pihenés: az egész emberen áthulló életzápor. Az egyetemen is jó fiú volt, ösztöndíjakat kapott s egy évre Párisba is kiküldték. Óh, ha Judit látta volna a francia katedrálisokat, a régi festett ablakokat, az öreg kéziratok miniatürjeit és mindazt, ami őskeresztényileg primitiv, gyermekileg egyszerű és áhítatos. Szeretett volna tisztán tudományos pályára menni, beleveszni a kö-

zépkorba, mint egy rengeteg pompás erdőbe, előriasztani minden csoda-szarvasát. De közben apja meghalt, adósság is maradt utána, mind kevesebb garas gurult feléje. Nyelt egy keserűt, lenyelte élete egyetlen álmát, elment helyettes tanárnak egy kis vidéki városba. Ott csúf, tudatlan, írigy, gonosz tanárok között, egy Csehországból szakadt lakáj igazgató gonoszsága alatt dolgozik. Ő volt az iskola teherhordója három éven át, ő volt a tanári kar jegyzője, a kirándulások vezetője, ő helyettesített mindenkit, igazgatta az önképzőkört, a segélyegyesületet. De az este az övé volt, a megszabadító este s kitárt könyvei közt rávetette magát az örök szép vigasztaló emlőire. Szép kis könyvtárt gyüjtött össze, már közel volt ahhoz, hogy rendes tanárrá nevezzék ki. És ekkor belérúgott a háború.

Judit hallgatta ezt a szavakba hulló, gyermeknek maradt életet s mesékre dermedt nagy szeme, odahajló hallgatása titkos eljegyzés volt ehhez az álomjáró emberhez, aki mellé védő valóság, gyámolító akarat kellett. A szegény kis tanárkának ez első talákozása volt a nővel, a nővel, akit eddig csak betűkön át ismert s csendes gerjedelmekkel, vagy földtelen, tiszta álmokkal intézett el. Eleinte úgy elkáprázott erre a feléje hajnalló fényességre, hogy eszébe sem jutott, hogy szerelemben társává magasodjon. Csak valami vallássá rajongott hálát, alaktalan fényes extázist

érzett iránta. De mikor a Judit megnagyobbodott seméből kinyúlt a hívó nő, amikor — egy-egy hosszabb beszélgetés után — Judit a férfi mellére hullatta fejét s haja szédítő folyama elfolyt lázas ajkai közt, magához szorította az örökbe szabott fejet, gyermekül vad, éhes csókokban tépte rá lelkét s szeretni kezdte a betűk közt botorkálók tébolyodott, tragikus szerelmével.

A fiatalember hamar meggyógyult. Egy pár heti szabadságot kapott teljes helyreüdülésre. Anyjának megígérte, hogy hazamegy Ungvárra, a régi könyvek, meleg bútorok, az anyai szemek jóságos ölelése közé. Most ez a kis emberpehely, elragadva a szépség gyilkos orkánjától, megtanult hazudni, hálátlan és kegyetlen lenni. Anyjának egy pár sorban valami sánta ürügyet írt, bútorozott szobát vett ki és Pesten maradt.

És csodálatos nagy szerelem lett a dologból. A könyvek, dalok ősi dobott szerelme, Shakespeare-betűkbe lehelt álma lobogott fel újból. Judit, visszatalálva egy új lányságot, egy eddig nem ismert, tiszta, rajongó szűzességet, a kinyilatkoztatás álmélkodását érezte ebben a forró elsodródásban. Félt, sápadt, szorongott, rajongott, mint egy erdőben nevelt tizennégyéves gyermek. Mintha a dekadens irodalmon nőtt hisztérika meghalt volna benne s nagyanyja szűzi, valótlan álmaiból született volna újra. Egy kézszorítás, elfordított

fej, felfényesedő szem, kitört szó éjszakákon át visszhangzó esemény volt számára, aki már átélt egy szomorú, szennyes, modern regényt. Végtelen kéjt talált abban, hogy ez a feléje sodort gyermek-ember szeplőtlen szerelemmel bódulja körül s gondolni sem mer arra, hogy férfivá zúduljon teste nagyszerű hívása előtt. Mintegy tudatlanul végigélte barátnője eseménytelen, naiv szerelmét, melynek meséje az aquincumi úton alig legyintette tudatát. Esténként, magára maradva szobájában, mint egy varróleány, apró mozdulatokból, elhangzott szavak meleg hajlásából építette fel szerelme aznapi szobrát.

Haza ritkán írt rövid, távoltartó sorokat. Hogy jól van, sokat dolgozik és sok szomorúságot lát. Ebben az új, nagy megtisztulásban mintegy eloldva érezte magát családjától. Mintha egyetlen kapocs a tragikus, ősi betegség lett volna s az egészséges élet hívása kiölte volna életéből az otthon képét. A kórházba eleinte tovább járt, de már nem olyan buzgó pontossággal. A hosszú esti séták után szeretett reggelenként tovább heverni s hosszú, kéjes szétterjedésben élni tovább ezt a valósággá élt álmot. Egyszer aztán végleg kimaradt a kórházból s teljesen odadobta magát szerelmének.

És most a két gyermek, kitépve minden valóságból, a nagy gondok és toporzékoló halál szomszédságában, boldog bódultsággal sé-

tált szerelmében, mint egy áttörhetetlen tündérligetben. Bekóborolták Buda vidékét, a Hűvösvölgyet és Svábhegyet, ki-kiruccantak Budakeszre, elkalandoztak egészen Esztergomig. Az ősz átszőtte szerelmüket, egyek voltak minden mélységével, múló dalai a halhatatlan szépségnek, kitárt karjai az örök vágynak. Jártak színházakba: sírtak s nyakig lubickoltak a kacagásban, bámulták moziban néma végzetet, kis korcsmákban pihentek meg. És mindenütt egymásban voltak, egymás lelkébe keveredve, egymástól részegen. A Hűvösvölgy egy-egy padján, vagy a Zugliget roppant hársa alatt, egész test hosszában egymáshoz ülve, egymásba mélyülve az ősz mélységében, Tóth rajongva mesélt Juditnak középkori legendákat, renaissance-elbeszélést, filológiai módszereket, tanulásának felújuló örömeit. Mint ahogy a középkori tudatlan bohóc bukfencekben igyekezett odaajándékozni lelkét a jó Mária elé, ez a nőben járatlan nagyon tanáremberke előkutatta tudományos pályája minden kincsét s elébe terítette királynőjének. És Judit, nem figyelve a szavak értelmét, elfulladva, boldogan hallgatta. Csak azt látta, hogy ez a makulátlan élet feléje ömlik, el nem gátolható bő áradással. Néha a fiatal betű-gyermek, mintha beléje döbbent volna a megállíthatatlan idő, a lány térdeihez alázkodva zokogva kérte, hogy mindig szeresse, holnap is, holnapután is, végtelenül mindig. És Judit rá-

zuhogott, mint májusi fák virághava a megnőtt folyóra, s csókolta, csókolta felejtető fájdalomig égő boldogsággal.

Négy hétnél tovább tartott már szerelmük s még teljesen tiszta volt, egyetlen ölelésüket sem ordította át a vér. És mintha ez az átvonuló fényes álom megcsiklandotta volna a vén természetet, a ködös, mogorva november öléből egyszerre csodálatos, bánatosan fényes, fájdalmasan meleg napok szálltak ki. A Duna megint kék mosolygássá lett, az ősz mint egy megpihent alvó páva, ülte meg a hallgató erdőket. Szerelmük még jobban fellobogott ettől a ragyogástól s még álomszerűbbé tette ezeket az álmodó napokat. Egy reggel, minden jóval ellátva, kirándultak a reggeli vonattal a Dobogókőre. Milyen boldogok voltak, mikor az őszi reggel fényes ködében átcsolnakáztak Dömösnél a Dunán. Azután jött a négyórás átvonulás a tündérmesének festett erdőn. Mindegyre fel-felsikoltottak az élet új meglepetéseitől, új feltalálással szerették egymást minden előbukkanó szépségében. Elképedt nagy kékszemű virágok mint kis nászharangok kondultak át testükön s felérve, az eléjük tóduló roppant horizont egymást ölelő életük megtágult ölelése volt. Meglakomáztak, bort ittak, millió csacsiságot szétcsicseregtek, azután, a mohos szirt feltömött ágyán odaheveredtek a gyengült nap hosszú csókjainak. És a fájdalmas, halálba keringő

ékes világból a vágy felkiáltotta Judit szívét, mint felbukkant szirén énekelt oda a meleg tagoknak. Pompás karjait kitárta, elterült a simuló földön s könyörgő hangon mondta:

— Tégy a tieddé, a feleségeddé, örökre.

A kis tanárka megijedt ettől a roppant dologtól. Eléje rémült minden műfaj, amelyben a bukott lány és a gaz csábító bűnhődik. Valami nagy szomorúság csuklott a lelkébe. Sírva, térden kérte Juditot, hogy ne feledkezzenek most meg magukról, hogy maradjanak tisztának a jó Isten rájuk figyelő szeme előtt. Ő esküszik, hogy mihelyt szabadulhat a katonaságtól, feleségül veszi Juditot. Még a rendes tanárságát sem fogja bevárni. De ez a könyörgő, forró gyermekség még forróbban csiklandott át Juditon, akiben vadul hullámzott fel a régi végzet lánya. Hosszú, húsból jövő kacagással, mely tele volt ölelkezéssel, felfedte testét az elrévült könyvemberke elé. És amint a szépségnek, vágynak, az örök mulásba rohanó nagyszerű életnek ez a fehér zuhataga eléje csapzott, a kis ember beleszédült, mint egy napsütött bogár a vízesésbe.

Este hajón mentek haza a holdvilágos Dunán. Fényes csillagokkal szórt habok verték a sötét hajót s a partok vontatott díszben vitték el tőlük a nehéz dolgok valóságát. A fedélzeten ültek, egymáshoz melegedve az est hűvösségében. Judit hallgatott. A férfivá kunkorodott kis tanárból most megtelt bizalommal

kukorékolt ki az élet. Terveket épített s már az ötödik gyermekét juttatta állásba. Azután felsorolta a helyzetükhöz hasonló irodalmi helyeket a klasszikus kortól — minden szerelmes páron át — egészen Maeterlinckig. Judit egyszerre csak felkacagott, kiszabadult, iskolásgyermek kacagással. Tóth faggatta, hogy miért, de Judit nem mondotta meg. Erre a kis tanár nagyon elszomorodott. Mintha valami összeomlott volna, minden hit és hitető bátorság s a romok rázuhantak volna lelkecskéjére. Lehorgasztotta az orrát s keserű pillantásokkal nézegette az ég vetéseit.

Judit fehér kegyessége, szelíd megalázkodása e naptól fogva elmult. Ezután a szerelmében is a régi volt: zsarnoki, szeszélyes, királyi, kegyetlen és játszó. De tovább is szerette ezt az utána dobott gyermeket. Egy délután, a Rákóczi út nagy összevisszaságában a túlsó járdáról eléje merült Miklós képe. Sötét volt az arca s nagy fekete szemei szomorúan befelé néztek. Judit összerázkódott s kétségbeesetten húzta Tóthot egy szomszéd uccába. Napokig nyugtalan volt utána. Néha óriási fáradságok jöttek rá. Néha, éjjel felébredve, hideg, keserű ürességet érezve magában az alvó férfi mellett, kérdezte, szerette-é egyáltalában ezt az egyszerű kanbogárkát. Azután új csókokkal, új siettetett ölelésekkel igyekezett újból visszaerőltetni szívébe a nagy szenvedélyt, hogy el ne veszítse felemeltetése méltóságát.

És mind több bosszú-jog gyűlt fel benne a kis ember iránt, hogy nem tudta visszahozni a visszahozhatatlant.

Néha azért egész szép meleg órái voltak s családi álmok bárányfelhői fodorították lelkét. Mintha egész élete egyetlen, duzzadt anyamell lett volna, úgy tartotta magát oda képzelt gyermekeinek, hogy őt vegyék, őt szívják, belőle legyenek kacagó, erős, folytatódó életté! Ilyenkor minden eléje kerülő gyermeket agyoncsókolt s cukorkával árasztott el.

De azért, mikor megjött a fiatal ember behívója s belső szolgálatra rendelték szülővárosába a kórházhoz, közel az elváláshoz, egyszerre feltólult benne minden, úgy érezte, hogy nem válhatik meg ettől az élettől, melyben az ő élete elérte a békét, a legmagasabb tisztaságot. Vele ment, mint egy engedelmes feleség a parancsoló férjjel.

VII. A HALÁL SZÜRETÉN

1.

János lassan kibújt a lövészárokból s nagy, feldomborított mellébe belehelte az őszi mezőt. Délután két óra tájt volt, most elő lehetett szállingózni, a muszkák a tegnap éjjeli támadás után dögként aludtak. Csak itt-ott puffant el néha egy-egy ártalan lövés, nehogy az ellenség azt higyje, hogy nem vigyáznak odaát.

Közel hozzá egy földhányás tetején, kihívó könnyedséggel, mintha minden muszka golyót külön akarna inzultálni, egy fiatal férfi ült s valami könyvbe mélyedt. János odament, melléje feküdt a megtépett földre. Távolról megszáradt kukorica-levél szagát hozta a szél.

— Bolond vagy, Viktor, — szólt oda szelíden az olvasóhoz, — addig hencegsz, amíg ráfizetsz. Gyáva én sem vagyok, de nem kínálom fel magamat a halálnak. Ilyen kicsinyes bravúroknál csak többet érsz.

A férfi felvetette a könyvből a fejét. Szép

barna, olaszos arca egy nagy gyermekkacagás volt.

— Tudod, hogy ez a Green országos marha. Még ha magyar tudós volna, de angol, hát honnan veszi a jogot, hogy ilyen buta legyen? Úgy beszél a gázok sűrűségének a méréséről, mintha a Hoffelder profeszornál tanult volna Pesten. Adj egy cigarettát.

János odanyújtotta a kért cigarettát s komolyan mondta:

— A Greened, az nem érdekel, sem a gázaid sűrűsége. De a te szamár, makacs kobakodat sajnálom. Ha csak a fiatal feleséged s öt gyermeked volna, nem szólnék. A te dolgod, a nagy dögrovásban mindegy eggyel több vagy kevesebb dráma. De ami szegény, német tudományon kérődző országunkban elpazarolni a te fejedet, ez bűn a magyar faj ellen. Te könnyelmű kamaszt stilizáltál magadból s nem tudsz kikomolyodni a stílusodból.

— Eh, mit jártatod a bagólesődet! Én itt is azt csinálom, ami a mesterségem, amiért vagyok a világon, tanulmányozom a magam tudományát. Aztán nem feleselek a marha miniszteremmel, hogy arra a fejre ügyeljek, amit ő kegyelmessége nem talált felmentésre méltónak. És ott lenn nem tudok lenni. Azt a levegőt, azokat a szagokat nem tudom kibirni. Nekem a levegő kell, az ég, a nap. Amíg horizont van köröttem, addig nem tudok félni. Egyszer már Bródi mellett a köny-

vem lyukasztotta ki a golyó, itt ni. Nekem semmi bajom sem lett. Barátom, nekem nincs időm hősi halált halni. Nézd, ezt a fene nagy buta könyvet végig kell buchstabiroznom. Addig pedig elmúlik az egész bakalódás.

A lövészárokból vastag, alkohollal áztatott hangok kunkorodtak fel:

— Blindre hopp!

— Még!

— Adsz ohneászt?

— Ló...sz!

— Disznó, pedig én mindig adok.

— Tyűh, az Istenit! Éppen ász jött. Fuccs!

János felkacagott:

— Látod, ezek okosak. Ezek megtalálták a maguk egyensúlyát s akár a világ végéig ott lennének a föld alatt. Csak egy pakk kártyájuk legyen s egy rum-kanális csörgedezzen a szájuk mellett. — Azután lekiáltott:

— Gyertek fel már, ti tökász-vakondokok. A muszka alszik és gyönyörű időnk van.

— Adtok cigarettát? — jött fel egy hang.

— Adok, ha feljöttök.

A lövészárokból három fiatalember bújt ki, mindahárom zászlós. Egy pocakos s már kopaszodó kártyát, dohányzacskót, pipát s egy palack rumot cipelt magával. A másik, egy hórihorgas, kiálló ádámcsutkájú már rettenetes ikszekben szedte lábait s szemei vörösek voltak. A harmadik, vörös, nagyorrú, kis emberke, dühösen kiáltott:

— Megint kiraboltak a disznók! Ők sohasem adnak ohneászt, hogy a flekktifusz cifrázza ki őket. Már a jövő hónapi gázsim is a zsebükben van, nemsokára elnyerik tőlem az egész világháborút. Remélem, hogy akkor már alulról fogják szagolni az ibolyát.

János augusztus első napjaiban érkezett a galiciai frontra. Öt hét alatt végig csinálta a kezdődő birkózás minden nekilendülését, véres csalódásait. Most, visszalökve, megkergetve, éhesen, tetvesen, kihalt imával és új káromlásokkal, a hadsereg Turka felett állt meg, megállítani, amíg lehet, a megindult orosz lavina hullámait.

S hogy annyi szép legénykedő magyar legény harapott a fűbe hiába, akik hetyke vállal, ököllel és dallal mentek a gyilkos gépeknek, ami embereink is megtanulták a vakondmesterséget. A luxusnak született keleti nép, mely eddig csak hősi rohanásokban látszott lehetségesnek, megtudta mutatni, hogy tud okos lenni az okossal szemben s makacs szívóssággal feszíti lábát egy olyan földnek, mely neki sem inge, sem gatyája.

A tágas levegő, a fakadó nap, a végtelen leheletű mezők emberei a földbe bújtak. Európa férfinépének virága véres vakonddá torzult, hogy egymás torkát átharapja. A föld, mely valaha új igéreteket, a magvető szeretetet rejtegette katakombáiban, ahonnan előfakadt a kereszténység csodás virága, most

egy véres lebuj lett, hol egymásra heccelt szörnyű gladiátorok marcangolták egymást.

Az ujonnan jöttek is leheveredtek. Rágyujtottak. A pocakos felkínálta a rumját.

— Szuszogjatok egy kortyot belőle. Ez ér legtöbbet az egész világtörténelemben. Ne, először neked, Viktor. Te már részeg lehetsz a sok betűtől, józanodj bele egy kis részegségbe.

A fiatal férfi átvette az üveget, a fogai közé harapta az üveg nyakát, két karját egyenesre nyújtotta a levegőbe s úgy nyelte ki a palackból a rumot egyetlen egy gégenyilással, az utolsó cseppig. Társai a rémülő csodálkozás szédületével követték az ital eltűnését. Mikor az üveg üres lett, magasra dobta a levegőbe s nagy ügyesen félkézzel elkapta a lehulló üveget. Diákos hencegéssel mondta:

— Jegyezd meg, taknyos, hogy Parádi Viktor nem lesz részeg sem a betűktől, sem az italtól, ha nem akar részeg lenni. Fiúk, csináljunk egy jó viccet! Ott van az a jegenye, másszunk fel rá s énekeljünk egy bölcsődalt a muszkának. A szegény medve úgy is holtfáradtra vérezte tegnap a talpát. Ki tart velem? — És megindult a magányos, meghasított fa felé. János rámordult:

— Viktor, ha te úgy bolondozol, mint egy kölyök, úgy bánok majd veled, mint egy kölyökkel. Tudj ülni a helyeden. mert a földbe verlek.

— Azt teszem, ami tetszik s te marha vagy, — és tovább ment a fa felé.

— Viktor, ha még egy lépést teszel, biz'-isten a földre suvasztalak.

A másik megállott, a fejét felvetette, könyvét a födhözvágta és kérdezte:

— Azt hiszed, hogy félek tőled? Gyere ide, ha mersz.

— Te gyere ide, ha mersz.

A fiatalember odaugrott, átkapta a János derekát. Mint két iskolás kamasz, birkózni kezdtek. Viktor gyíkügyességgel csúszott ki háromszor a János srófmarkából, lihegve csavarodott rá bikanyakára, beleharapott a fülébe. János ekkor megkapta két kezével, egyikkel a nyakát, másikkal a féllábát, megsuhintotta a levegőben, óvatosan a földre tette, két vállát a földhöz szorította és odakiáltott:

— No hát, sógor, éri-e a két vállad a földet?

A másik lihegett alóla:

— Éri, éri, de menj már a fenébe, mert agyonnyomsz.

Mikor kiszabadult, zihálva, de jókedvű hetykeséggel mondta a többi felé:

— Ez győzött, ez a vén ló. A Csimborasszót nem nyomhatom meg. De ti, taknyosak, ha mind rámjöttök egyszerre, mind a földhözkenlek benneteket.

A hórihorgas lapos-hosszúra nyúlt a földön:

— Majd nyavalyába, még veled is offenzívázzak, mikor a muszkával is békét kötnék.

— Hát akkor teszek rátok, ti még butábbak vagytok, mint Green. — Azzal végighasalt a földön, könyvét maga elé tette, két tenyerével feltámasztotta a fejét s olyan elmerülve olvasott, mintha egy hallgatag könyvtár közepén volna.

A pocakos, elterülve a hátán, odatartva hasát az őszi napnak, elkezdett filozofálni:

— Lássátok, gyerekek, mikor így jól hozzámdörzsölődik az ősz, mint egy nagy dorombolό macska, hálával telek el Poincaré papa iránt. Ha még sokáig tart a béke, bizonyisten megpenészedtem volna. Már a könyökömön jöttek ki az akták s álmomban a földgömbbé dagadt hasamból mind adókönyveket rókáztam. Koszos agglegény adótiszt voltam s most fiatal hadnagy vagyok. Eddig a kutya sem nézett rám, ha nőstény volt, most pedig Lembergben, bizonyisten, két szolgáló jött be hozzám egy éjszaka. Mióta a háború tart, nyolcszor nyertem blindre bankot és ötször volt három hetesem. Azután olyan jó itt a napon nyujtózkodni. Ha hazamegyek, a főnököm s... be fogom rúgni, bizonyisten, s... be fogom rúgni.

A kis vörös emberke kikukorékolt a földből:

— Fiúk, ki mondja meg, hogy hogy van paideüónak az aorisztosza?

— A fene a filozopter bőrödet egye meg! — riadt rá a hórihorgas. — Egész nap árad belőle az iskolaszag. Még csak az hiányzik, hogy elkezdi méltatni a Zrinyiászt.

A másik visszaméltatlankodott:

— Nem elég, hogy minden nap kiraboltok, már az aorisztoszomnak sem hagytok békét? Megyek, kerítek rumot.

Durcás, apró léptekkel elkotródott. A hórihorgas felsóhajtott:

— Gyerekek, amint ez a nap rám süt, olyan fenemódon férfinak érzem magam. Odaadnám Conrádot egy szukáért. Micsoda tyúkom volt Debrecenben!

A lövészárokból egy kis sovány önkéntes-káplár bujt ki. Sipka nem volt a fején, hosszú szürke haja úgy letapadt a fejére, hogy szürke szövet-hálósipkának látszott. A jellegzetes szürke arcból pisze tót orr s két apró szürke szem fanatikus tüze szúrt ki. Egyenruhája elhanyagolt, piszkos volt, blúzán zsírfoltok, bakkancsfűzői közt szalma, jobbarcán egy nagy kormos vonal. Megállt, megvakarta a félkarját, felkiáltott:

— Ezek a tetvek már egészen megesznek! Ugy televagyok, hogy millió mozaikban érzem mozogni magamat. Ezek sem találnak nálam kövérebb falatot. Gyönyörű világtörténet: tetű, sz . r, rothadt krumpli, káposzta-

torzsa. Éljen a Monarchia nagyhatalmi állása!

Kergetett gyorsasággal beszélt, minden szót külön gyűlölettel köpött ki. Mintha az egész kis ember egy folyton előfakadó epe forrása lett volna. A nagytehetségű fiatalember egy tót agitátor-papnak volt a fia, aki a régi ideológiát, régi jelszavakat halálosan meggyűlölte apjában. De öröklött nagy fanatizmusa nem maradhatott üresen, hát beledobta magát a legújabb áramlatokba, minél ellentétesebbek voltak azok, annál inkább együvé koccantak benne. Anarchista volt, futurista volt, kubista volt s folyton előhemzsegő teóriákkal, mint kiszökő agyarakkal harapott bele a világba. Mikor a háború őt is kilökte a mezőkre, minden gyűlölete új éhséggel ordított fel s ez az embercsepp olyan volt, mint egy nagyítón nézett állott vízcsepp, melyben éhes szörnyetegek milliói úszkálnak. Hogy gyűlölete annál jogosabb legyen, túlozta a háború minden túlzását, kereste a piszkot, szükségét ott végezte el fedezékében, sohasem mosdott, hagyta a tetveket felszaporodni testén s leéhezte magát a csontjáig, hogy így ő, a minden kultúrával telített ember, a természettől adott tehetség, megcsúfolva, megpiszkolva, eleven halállá torzítva, gúnyos riktuszát odavicsorítsa minden hatalomnak, törvénynek, rendnek, emberi közösségnek: — Nézzetek rám, én a ti csődötök

vagyok! Halál minden szervezkedésre, minden kötött rendre! Éljen az anarchia! — Elfogott bakát, tisztet, szanitécet, bárkit, vitatkozott vele. Ellenfelét nem hallotta, csak magát, folyton forró fekete, epés önmagát buzogta ki végtelen keserű szófolyamokban s ha más nem volt, önmagában monologizált. Vagy futurista-verseit írta, melyekben ritmus, forma nem volt, mint egy elszabadult őrült szavakban tiporta szét mindazt, ami eddig szépség, ritmus, értelem, isteni rend volt, hogy legalább ott szabadon belerombolja gyűlöletét az emberi harmóniába. Egyik versét az egész frontrészen tréfás idézgetésben szavalták:

ÉPOSZ.

Bizony büdös vagyok, az apád istenit!
Shakespeare, Milton (holdsugár + limonádé)
És Voltaire és Nitzsche bum, bum, fény,
súly, szag, szag!
Bennem csúcsosodik a gravitáció.
Ha én azt mondanám: nem! ha te is azt mondanád: nem! és ha ő is azt mondaná
És ha mindenki azt mondaná,
Hogy összeomlana minden, ami most együtt
van
S hogy eggyé állana minden, ami most külön
liheg,
Véresen, mint ordító farkas.

De hát éposz kell, az istenit!
És Shakespeare és Milton és Voltaire és Nietzsche!
Elvágódunk dögül:
Bum, bum, fény, jaj s szag, szag, szag, szag.

Ezeket a verseket belevolvasta mindenki gyomrába, ha megbotránkoztak, jólesett neki, de a felfakadó kacagásokra még jobban gyűlölte az egészség, a rend, a ritmus fehér világát. Odament Jánoshoz, elébe sötétült, mint egy duzzadt kelevény:

— Kérlek, hadnagy úr, tegnap nem volt igazad, mikor lehordtál. Én megteszem azt, amit parancsolnak, de ahhoz, hogy mi van az ingem alatt, a militarizmusnak semmi köze. Ha nekem tetvesnek tetszik lenni, hát tetves leszek. Minek cicomázzam magamat, ha ma tisztálkodom, holnap újra megtelek. Nem én csináltam a háborút, nem az én zsebem tölti meg milliókkal, nem én hízom fel az elesett hullákból. Nekem nem voltak imperialista álmaim, tőlem béke lehetne, tőlem...

János egy nagy egészségeset közbekacagott:

— Pukkadj meg az elveiddel. Már kétszer voltál benn a városban s még piszkosabban jöttél vissza, mint amilyen azelőtt voltál. Hát ha te így egy kosz-múzeumot gyüjtesz magadba, én megmosdatlak úgy, hogy még az unokáid is szappanszagúak lesznek. Mondd

csak, öreg, még ma, vagy holnap lefektethet egy golyó, hát olyan fontos az neked, hogy egy ilyen határozatlan tartalmú időn belül anarchista vagy futurista légy?

— Belőled a feudális dzsentri beszél, a hazaffy. Haza, haaaza, ebbe döglenek belé ezek a szerencsétlenek! Ez a patkányfogó, ez a csalit, ahol csontra rabolják a nagy zsiványok a milliókat. Hát nem természetellenes ez az őrült kavarodás? Két nemzet van: a rablók és a megraboltak nemzete. És a rablók egymásra uszítják a megraboltakat. Hazafi, csípd meg, harapd át a torkát, apporte! És azok ugranak. Buták, buták, buták!

János odament a távozó emberhez, odatartotta nagy mellét és nyugodtan szólt:

— Nézd öreg, én ezentúl nem törődöm azzal, hogy mi van az inged alatt. Légy egyén, amennyire tetszik, ha kell, még hordatok rád bogarakat. Az is lehet, hogy igazad van és a jövő igent mond rája. De ha te a bolond golyváskodásaiddal ezeknek az embereknek nehezebbé teszed a kötelességét, bizonyisten leütlek. — Azután a kis vörös filozopterhez fordult, aki két éktelen palack rummal rezgett vissza:

— Adj inni a költőnek is, dugd be a száját.

A kis zászlós már meglehetősen el volt ázva. Kedélyes cikkcakkban odament a költőhöz, kezébe nyomta az egyik üveget. A másik-

kal lehasalt s lassú, gyermekélvezéssel kezdte szopni, mint egy anyamellet.

János szólt:

— Fiúk, éjjel aligha kemény táncunk nem lesz. Legalább előbb enni adnának szegény fiúknak.

A hórihorgas, idetépett fiatal ügyvéd a háború óta cinizmusba stilizálta magát. Mert itt a mindennapos halál előtt is kellett mindenkinek egy stilus, egy póz, melyben még utoljára szerethesse magát, melyben fontosnak képzelhesse magát az élet számára. Szólt:

— Enni! A Monarchia bölcsebb, hogysem leendő hullákat táplálna. Különben is Galicia minden káposztatorzsája bennük van, ez elég nekik a felfordulásig. Enni! Enni érdemes az otthoniaknak, a hadseregszállítóknak, a tréneseknek, a bankfiúknak, ezek az ételtől meghízhatnak, a felesleget kiadhatják magukból és újból meg újból megismételhetik a dolgot. Különben az államok bolondok, hogy ilyen módon csinálják a háborút s látszik, hogy én még nem rándultam bele a diplomáciába. Ugy-e, itt bizonyos erők összeméréséről van szó? Hát kimondhatnák, hogy a háborút a hatvan éven felüliek csinálják meg. Először is ezeknek már ritkán van foguk s óriási financiális megtakarítása volna az államnak a harapnivalók körül. Azután az a pár millió tántorgó aggastyán hadd fojtogatná egymást a határokon, bent folyna az élet és élne az

ifjúság. Milyen blattot vágna a becsapott halál. És valamelyik fél csak kidűlne akkor is, mint ahogy így ki fog dűlni.

A pocakos, elotthonosodva a naptól, a rumtól, a nagy levegőtől, emlékeket kérődzött:

— Tudjátok, hogy mikor játszottam a legérdekesebb huszonegyes pártit? Amikor még Kézdivásárhelyen irnok voltam. A Nagy Károly kántoréknál voltunk egy vasárnap délután. Hatszor nyertem meg a bankot blindre egymásután. Kitünő borvizes bor volt s az ablak előtt nagy, jószagú violák voltak.

Az apró zászlós, teljesen átérzékenyülve a rumtól, átölelte két karja közé a csaknem üres üveget s hangosan sírva csuklani kezdte:

— Oh, mama, meghalok, édes mama, meghalok. Édes, drága mama, ne engedjen meghalni.

A többiek hangosan felkacagtak, a hórihorgas odaszökött s ráütött a hátuljára. Ebben a percben golyók sivítottak erre, szemben a front egyik pontja megélénkült. Ugy látszik, az ellenségnek gyanus volt ez a csomó pöfékelő, ide-oda mozgó pont. Mind a lövészárokba siettek, a kis mamás zászlóst, aki már öklendezett, János és a hórihorgas kapták fel. Mikor már mind bennvoltak, János visszanézett. Parádi nyugodtan, felülve,

mozdulatlanul olvasta tovább könyvét. János dühösen ordított rá:

— Te, úgy váglak pofon, hogy felfordulsz, ha nem jössz rögtön.

A puffogtatás mind élénkebb lett. Parádi kikészített hanyagsággal, hogy annál jobban bosszantsa Jánost, mondta:

— Megyek, ha adsz még egy cigarettát.

— Kapsz cigarettát, kapsz pofont, csak gyere.

Parádi merevegyenesre állva, lassú léptekkel tért vissza a fedezékbe. Jobbra-balra tőle golyóktól borzolódott a föld.

Esti szürkületkor valami kockázatosabb felderítésre kellett elöörsöt küldeni. Öt emberre volt szükség. János húsz fiút állított maga elé. A rendetlen visszatorlás és nagy veszteségek után idegen csapattestek kószáltjait is beosztották a magyar ezredekbe s a székely fiúk közé tót, cseh és osztrák népfelkelők is kerültek. János akart vidámsággal mondta nekik:

— Fiúk, egy nehezebb sétáról van szó, ki vállalkozik?

Tizenegy legény lökött irammal lépett ki, mind székely legény. Két zsidógyerek, két tót, négy cseh és egy bécsi szatócs maradt a helyén. János rárivallt a kilépettekre:

— Takarodjatok helyre! Ti mindig tolakodtok. Másnak is kell a kitüntetés. — Azután harsány hangon parancsolta:

— Akiket szólítok, azok lépjenek elő. Stern, Schwarcz, Siczák, Miselik, Buchhalter. Megadom nektek az alkalmat, hogy hősök legyetek.

A pocakos zászlós odament Jánoshoz:

— Hadnagy úr, engedd meg, hogy én vezessem őket. Roppant kíváncsi vagyok, milyen egy adótiszt, ha hős.

János kezet fogott a zászlóssal. Mikor ezek félrevonultak, a fiúk közül kilépett a Barabás Marci s mint a cukrot kérő gyermek, könyörögni kezdett:

— Jancsi úrfi, az istenért, engedjen engem is velük. Engedje már, hogy én is csináljak valamit. — És a székely legények felbátorodva, kórusban kezdték kérni:

— Csak egy kis kiruccanásra, hadnagy úr. — Csak megigazitjuk egy pár muszka nyakravalóját.

— Egy nyúlat fogunk hozni, hadnagy úr. — János reájuk ordított:

— Vigyázz! Fogjátok be a pofátok, marhák! Hát azt hiszitek, hogy az égből mind magyarok potyognak? Lássátok, a cseh, a zsidó, az osztrák, az mind okos, az spórolja magát, ti pedig mind itt akarjátok hagyni a fogatokat. Nem azt mondom, hogy ne tegyétek a kötelességeteket. Ha meg kell vetni a lábatokat, hát vessétek meg székelyesen, amíg szakad vagy törik. De ne ti kínáljátok fel magatokat a halálnak. Persze, ez mind hős

akar lenni, a fene egye meg! Mit csinál majd a magyar föld kétmillió döglött hőssel? Mars!

A Barabás-fiút visszahívta, odasúgta neki:

— Marci, menj be a fedezékembe, ott találsz kenyeret és egy darab szalonnát s máskor ne hősködj, mert megpofozlak. Kaptál levelet hazulról?

A fiú duzzogva felelt:

— Köszönöm, hadnagy úr, nem kaptam levelet. Nem vagyok éhes.

János a fiú vállára tette a kezét s meleg, ölelő hangon kérdezte:

— Hát úgy haragszol rám, hogy épen akarlak hazavinni az öreg szüleidnek?

A fiú elfordította fejét. Megindult. Azután egyet rántott a vállán s valami gondolatféle bánthatta, hogy így szólt:

— Megette már a fene ezt a büdös világot.

Egyik este egy részleges előtörés alkalmával a foglyokkal két francia tüzértisztet is hoztak be. A sovány, kistermetű emberek fáradtak voltak s arcuk szomorú volt. Az egyik, mikor Jánost megpillantotta, felkiáltott:

— Mais voilá Monsieur Jean le hongrois!

Igy hívták francia diáktársai Jánost, kiknek a bessenyői Böjthe név kimondhatatlan hangszörnyeteg volt. János engedélyt

kért parancsnokától, hogy elbeszélgethessen a fogoly tiszttel. Erre megengedték neki, hogy ő kísérje a foglyokat Turkába s negyvennyolcórai szabadságot is kapott.

A városban először is enni telepedtek le egy vendéglőben. A francia kigombolt hassal evett, de közbe-közbe kiszúrt egy-egy mondatot:

— Emlékszik a Hotel de la Place de l'Odéonra?

És akkor mindkettőjük elé merült a hallgatag kis tér, mely Páris őrült zsivaja közepette csendes, mint egy havasi tisztás. Az öreg barna Odéon, mely mint Noé megakadt bárkája áll a rohanó Páris zátonyán. És oldalain minden népű, apró kis emberek olvassák a nagylelkűen kitárt könyveket, melyekből francia ész, francia világosság árad, mint csirát felverő márciusi nap. Az Augier csendes, jó-bácsi szobra, melyre melankólikus verebek szálldogálnak, nézni, hogy hull a csend nagy pelyhe a szelíd térre s azután lustán elrepülnek, otthagyva névjegyüket a jó öreg koponyáján. Az egyik ucca nyílásán át idehull a Luxembourg-kert napos zöldje, mint egy jó öreg marquis nevetése. A Racine uccán keresztül pedig — néha-néha — beszakad a boulevard Saint-Michelről Páris ordítása, mint egy bedobott véres tőr. És egészen a kis tér zugában, behúzódva, mint egy alvó egér, kicsinyke, mint egy portorikós skatulya,

áll a parányi szálló: Hotel de la Place de l'Odéon. És ott egymásfelé sorakozó, csendes, pirinyó kis szobákban a világ minden részéből jött diákok, rászopva magukat Páris emlőjére, szívták magukba a végtelen sokarcú, nagyszerű, fertelmes, tántorgó Embert.

János kérdezte:

— Mikor hagyta el Párist?

— Két nappal azután, hogy Jaurést meggyilkolták. Páris uccáin minden őrület, fizetett hazugság, felhajszolt vizió táncolt. Engem mindjárt ide rendeltek. Muszka barátaink elég piszkosak, egy hónapja csak vakarózom. És tudja, mit teszek, hogy megmaradjak embernek?

— Én inkább azt szeretném megtanulni, hogyan legyek állat.

— Fuj, monsieur Jean, ilyet nem szabad mondani. Én minden nap végigcsinálom magamban egy filozófus rendszerét, időrendben, a legrégiebbektől kezdve. Most már Humenál vagyok. Csak most látom, hogy milyen nagy egészség az, hogy gondolkozunk.

— Olyan nagy mulatságot talál benne?

— Maga adja a cinikust, monsieur Jean. Mikor én bennevagyok a gondolatomban, úgy nézek ki abból, mint egy megtámadhatatlan világból. Akkor a mi véres majom Poincarénk, az ön zigomár Vilmosuk s az egész háború egy egészen különálló kis piszok és én abban vagyok ember, amiben Descartes, Leibnitz,

Kant most is élő kortársak. És lássa, ez a mi francia méltóságunk. A német patak szétrúghatja Franciaországot, de a francia gondolat másnap szét fogja vetni a német impériumot. Mi franciák eltörölhetetlenül vagyunk, mert az emberi gondolatban csináltunk hazát magunknak.

— Maga boldog, monsieur Tharaud. Én mióta visszajöttem a nagyvilágból, egyebet sem gyakorlok, minthogy kidobjak magamból minden gondolatot, minden felesleges kultúrát, hogy teljesen nép legyek, egybetestesedett húsdarabja fajomnak, hátha így magammal ragadhatnám az élet felé. Maga nem is képzeli, hogy milyen szerencsétlen flótások vagyunk mi. Nekünk örökidőktől kezdve száz frontunk van s legádázabb elleneink nem itt a külső fronton vannak. Ha maga ismerné ezt az okos, komoly, munkabíró magyart, melynél emberiesebb fajtája nincs Európának. Ha látná, hogy bánnak a foglyokkal, hogy osztják meg velük utolsó falatjukat a kiéhezett magyar katonák, hogy dédelgetik a köztünk rekedt internáltakat. És mégis milyen hírünk van! Mert van egy nemzetközi rothadt arisztokráciánk, van egy mindenünnen iderúgott idegen stréber középosztályunk. Ezek csinálnak nálunk zivatart és szép időt, politikát, vallást, sovinizmust. Ezek útáltatnak meg kifelé, ezek zabálnak meg itt benn. És nincs ellene segítség, mert az

ő kezükben van az élet s őket a középszerűség, érdek és becstelenség vas szolidaritása teszi felbonthatatlan hatalommá.

A kis francia szemei szórakozottá lettek, mint akit nem érdekel, hogy egy vacak kis nációnak mi bibije van. Mosolyogva lökte más irányba a társalgást:

— De maga erős, monsieur Jean, magát nem kell félteni. Emlékszik a mirgodoni tündérre, a kis Tinetinere? Milyen veszettül szerelmes volt magába!

Késő éjszakáig elbeszélgettek. Beszéltek őserdő Páris titkos szépségeiről, közös tanulmányaikról, a régi munkás emberi élet, az elsülyedt béke meleg napjairól. Mint nagy fehér felhők mentek át életükön a felidézett napok. És mikor kiléptek az éjjeli városba, hol roppant társzekerek görögve vitték a gyilkos eszközöket a frontra s hosszú betegszállító kocsik jöttek onnan cserébe, ahol látták, hogy az élet, mint egy vérbeőrült gyilkos anya, idetartja emlőit, hogy kövérré szoptassa a fertelmes halált: a két ember nem volt többé két ember, francia és magyar, vérük óriási különbségével egyetlen egy elkomorodás, haragos dac voltak, mely öklét odarázta... Ki elé?

Harmadnap reggel tért vissza János a frontra. Első találkozása a kis rumos, vörös zászlós volt, aki a háborúval egyidős ittasságát szellőztette:

— Szervusz, hadnagy úr, gyere, öntözzük meg szegény Viktort.

János felhőkölt: — Micsoda bolondságot dadogsz?

— Bolondságnak elég bolondság. Ha a bolond ivott volna, mint én, most is életben volna. A háború disznó dolog s azért legyünk disznóvá. Ezt nevezzük a stilus egységének. Én disznó lettem. A részegnek nem árt a halál. A részeg ember nem töri ki a nyakát.

— Ne gargarizálj annyi hülyeséget! Mi van Viktorral?

— Semmi. Csak egy kicsit meglőtték. Tegnap reggel felült a fedezék tetejére s ottan olvasott. A muszka fenemódon lődözni kezdett. Ő erre felállott, kitartotta a könyvét s odakiáltott: — Aki eltalálja ezt a buta angol könyvet, kap egy üveg rumot. — Az ő fejét találták el. Odatemettük az erdő szélére.

János arcát elöntötte a vér. Orkánszerű, egyetemes düh tombolt óriási testében, kezei öklökké vonaglottak. Első percben közel volt hozzá, hogy ezt az ártatlan emberdongót bunkózza le, csakhogy zúzzon, hogy bosszuljon, hogy kinyargaltassa a feltámadt vihart magából. Hogy ügyelt erre a gazdag életre. Hogy megvédte minden elől saját gyermekes könnyelműsége elől. És milyen élet volt!

Parádi Viktor a magyar tudomány egyik legnagyobb igérete volt s a fizika egy speciális kérdésének megoldásáért Európa szaktudó-

sai ismerték nevét. Mintha az öreg Jókai világteremtéséből fakadt volna ki ez a nagyszerű örök-gyermekember is, pompás eszével, pompás testével arra született, hogy kápráztasson, hogy megszerettesse magát, hogy sikert tépjen magához. Két komoly tanulmány közt birkózott, átúszta a Dunát, versenyt futott. A tréfa, a szellemes ötletek úgy bomlottak belőle, mint a vörös kelyhek a tavaszi csipkerózsából. Huszonhatéves korában megházasodott, elvett egy magához való gyermekfeleséget, négy év alatt nagy torkosan előölelkeztek öt gyermeket s ő gyermekebb maradt, mint valaha volt. Úgy dolgozott, mintha mindig csak dolgozott volna, úgy játszotta az életet, mintha csak játszani tudna. Még az irigységet is lehízelegte derültségével, mindent megmosolyogtató kamaszkodásaival. Nagyszerű eredményeket ért el s külső siker is kísérte. Harminchatéves korában már rég egyetemi tanár, az Akadémia és külföldi tudóstársaságok tagjà volt. És ezt a soklombú életet, mely sohasem tudta elhinni, hogy le nem tudja bájolni a halált is, gonoszul, gyilkos butasággal kiengedték az egyetemes fosztogatásba. Jánost lökte valami, hogy odarohanjon a két szembenéző lövészárok közé, hogy ordítson valamit, ami átzúgná a két sereg velőit s amitől irányt változtatának a fegyverek. Mikor később megpillantotta Barabás Marcit, rápakodott:

— Gyere ide!

A fiú bámulva állott eléje.

— Te beteg vagy, a kutya istenedet, miért nem jelentkeztél az orvosnál?

— Nem vagyok én beteg, instálom. Csak szeretnék már közelebb lenni a muszkához. Nem születtem káposztatorzsának, hogy mindig a földben legyek.

János fenyegetve közeledett hozzá:

— Én pedig azt mondom, hogy beteg vagy. Rögtön takarodj és jelentkezz az orvosnál! Majd én is beszélek vele. Ha nem teszed, amit mondok, leütlek, mint a kutyát. Itt nem terjesztel betegséget. Mars!

Aznap öt székely legénynek eszközölt ki három-négynapos szabadságot. Legalább addig legyenek biztonságban.

A következő napok apró, viharos tragédiák kergetett képeit hozták. A Galicián végigvert, kiéhezett, kolerás, tetves hadsereg fokozott rendetlenségben torlódott vissza a Kárpátok felé, Siánki előtt aztán újból megvetette lábát s mint egy megszorított bölény, összezúzott homlokát még egyszer odatartotta az orosz bunkó csapásainak. Mert ha azokon a hegyeken is átzúdul az orosz tenger, akkor gyomronvágták a központi hatalmakat.

János napok óta mint egy veszett bika loholt. A nyomorúságnak, vadságnak, lelkiismeretlenségnek ez a végítéletes véres virvárja valami féktelen lázadást, a vak Sámson dühét

kergette vérébe és sokszor kapkodott az oszlop után, melybe belerázza dühét, hogy omoljék minden és zúzzon össze mindent. Annyi magyar vér azért veszett el potyán, bután, hogy most vad népek összevisszasága befolyja a legendás kapukat s vér, vér borítsa el a halhatatlan fájdalmak, a hiábavaló küzdelmek földjét.

Egy napon igen mozgalmas volt az egész orosz front. Érezni lehetett, hogy éjjelre nagy, általános támadásra készülnek. A halál állott a levegőben s mint szörnyű tükrökben, kivonaglott az arcokra. A fedezékekben halálraéhezett, elrongyolt, férges, büdös emberek visszatartott lélegzettel, behullott szemekkel rémültek a megvillanó kaszára. Ha egy-egy elvágódott, ajkaira kitajtékzott a kolera és elvitték, a többi irigyelve nézett utána. Mert ez a fertelmes betegség mégis kimenti innen az őrület hagymázos feszültségéből. Mikor János szemléjét végezte, a kis vörös filozopter, mint egy megkergült birka, gyors, apró léptekkel taposott egy kis kört s gépies vigyorgással hadarta:

paideüó
paideüeisz
paideüei

— Hát te megkergültél? — kérdezte János.

A kis emberke megállt, kakaspózba rittyentette magát s hencegve mondta:

— Hogy van paideüó aorisztosza? Csak ez hiányzik. Csak az aorisztosz volna meg, akkor minden jó volna. Én már tudom tithémi-t, tudom fainó-t, tudom bainó-t, csak arra az aorisztoszra volna szükség. Te bika, mielőtt ellopnád Európát, menj és kérdezd meg Hindenburgtól, hogy hogy van az az aorisztosz. Mondd meg, hogy én kérdem, érted, én, Boross Károly, negyedéves tanárjelölt.

János benézett az üres szemekbe, melyeknek beteg tágultságában őrült fény táncolt, látta az arc gépies rángásait és tudta, hogy most már nem az alkohol karrikaturázza ezt a szerencsétlen gyerekembert. Szelíden szólt hozzá:

— Karcsi, te most rosszul vagy. Jelenteni fogom, hogy küldjenek a tartalékba. Jó lesz?

A kis ember, mint egy vadmacska ugrott a hatalmas oszlopemberre, nyakába csimpaszkodott és ordítani kezdte:

— Engem nem csalsz meg szép beszéddel. Nekem nem kell szép plakát: Népeimhez! Nekem az az aorisztosz kell, érted? Akkor minden meglesz. Add ide az aorisztomomat!

Rángatni kezdte Jánost. Szája szélein kinyálazott az őrület. János, mint egy veszett egérkét fogta meg a kis embert, lefejtette magáról, odaadta két katonának és elvezették a szerencsétlent. A katonák dühösen, irígykedve néztek a toporzékoló beteg után. Az egyik fogai közül harapta oda társainak:

— Az urak tudják, hogy mikor kell megbolondulni. Nekünk is elférne egy ilyen jó megbolondulás.

Tovább menve, János éktelen káromkodás s vad kacagásokat hallott. Egy bécsi német katonát dühösen vettek körül a legények, kiabálták:

— A fene egyen meg, disznó görénye!

— Majd eldugunk, hogy a szádon fog kijönni!

A szegény ember, kedélyes, pocakos bécsi kiskereskedő, valahányszor hallotta a halál közelgő lépteit, visszarémülve gyermekkorába, éktelen hasmenést kapott. A nagy párbaj minden mozdulatát utána cifrázta s a vízhez nem jutott ember olyan kegyetlenül büdös volt, hogy társai szédültek a közelében. Szelíden mentegetődzött: :

— Hát azt hiszitek, hogy jókedvből csinálom. Én nem tehetek róla. Én arra születtem, hogy tarhonyát áruljak a Mariahilferstrassén.

A katonák közt, nem tudható forrásból, a szorongó élet hajszálcsövein titkos rémhírek szivárogtak szét, hogy már mindennek vége van, hogy a szerbek Budapest uccáin táncoltatják lovaikat, az Alföldet véresre gázolták, Berlinbe bevonultak a franciák, az olaszok megtámadták Tirolt és Erdély hegyein felüvöltött az oláh sakál. A végső összeroppanás zuhanása döngött a szívekben s a rettegés őrült dühe, hogy belecsavarva a gigászi ziva-

tar utolsó forgatagába, elvesznek hiába, értéktelenül s vérük nem védi meg a hazai küszöböt. Egy idősebb székely, dühtől és éhségtől vacogva, nekimerészkedett Jánosnak:

— Hadnagy úr, instálom, igaz, hogy már Cófalvát is elfoglalták az oláhok?

— Ugyan, hogy beszélhetsz ilyen szamárságot? Az oláh király barátja Ferenc Jóskának. Most is gabonát küldött nekünk.

— Mett osztán én azt mondom, instálom, ha kisül, hogy Cófalvának baja esett, abból nagy baj lesz. Én teszem, amit tenni kell, ha már idehoztak, éheztem s ha a tetűk megesznek, egye a fene. Egy pár muszkát már el is küldtem a pulyákhoz. De ha Cófalvának baja esett, akkor üssenek agyon, mert abból nagy baj lesz. Vagy engedjenek haza, vagy üssenek agyon.

— Tudod fiam, hogy akkor én is ott volnék — nyugtatta meg János.

Majd a kis futurista költő akadt elébe. A kis ember szemei zöldbe csillogtak, arca olyan sápadt volt, hogy világított, mint az éjjeli hó. Az éhségből, a piszokból, az őrületes nyomorúság képeiből, a halál rettentő szorongásából egy minden képzeletet átrontó dühbe menekült. Annak a tetején trónolt s megnőtt arányaiban mégis a legboldogabb volt. Ugy érezte a kis ember, hogy csak rá kell zúdulnia a világra, hogy pusztulás és lázadás tűzözöne

csapjon át rajta. Merészen, kihívón toppant János elé:

— Hát eszel még belőle? Hát nem fulladsz még meg? Ez a rend, az erkölcs, az állam, a haza! Rángó, véres embercafatok, kik tetűben, sz—rban, korgó hassal üvöltenek a halál arcába. Ez a haza, a haaaza! Ez a Kossuth-nóta, a Wacht am Rhein, a Marseillaise! Kitépve a női ölelésből, a munkából, az életből, Európa minden életképes hímje büdös lyukakban, kifordult béllel, elzöldült arccal, beharapott ujjakkal várja, hogy a másik mikor harapja torkon s közben megrühösödnek, tüdejükbe beleköpik a halál, végigfetreng rajtuk a kolera, vagy megőrülnek. Ez a te világtörténelmed, te padra tett kezű jó kis fiú. Csak tartsd fel az ujjadat, jelentkezz a tanító bácsinál, hogy szivesen megdöglesz, szivesen barommá leszel, szivesen bujsz az excrementumodba, mert te hazaffy vagy! A beled kifolyik, a szemed kiütik, az idegeid megbomlanak s cafatos s—ggedet bőgve fordítod a jó kis Isten felé, de hős vagy, hős, hogy szakadj meg! Mert te a rend-ember vagy, a jó ember, aki sajnálkozik, ápol, sírdogál és engedelmeskedik, a jó ember! Dögölj meg, dögölj meg, dögölj meg! Az apacsok, az elkergetett kovácslegények, az éhes zsákhordók lázadását imádkozom beléd. Lázadj, lázadj, rugj belé a törvénybe, a rendbe, az erkölcsbe. Az ő törvényük, az ő rendjük, az ő erkölcsük: polipka-

rok, hogy átfogjanak, összeroppantsák a csontjaid, kiszívják a velőd s aztán felpocakosodva, zsíros arccal és hogy megmászták árván maradt nőstényed, a hullád fülébe röhögjék a himnuszt. Lázadni kell, érted, te jó ember, lázadni! Lövess főbe, te jó ember, de azértis ordítom: lázadni kell! Te jó ember, dögölj meg, dögölj meg!

János sötét, mély izzására olyan jó volt ez az égő zuhatag, mint egy hűvös zápor csitítása. Lassú mozdulatokkal kivette a cigarettatárcáját s a zilált ember elé tartotta:

— Akarsz egy cigarettát?

A kis ember arca gyűlöletbe torzult:

— Te viccelsz? A jó ember viccel, mikor döglik az egész világ. Azértis lázadni fogok, érted, lázadni!

János vállat vont, tovább ment, azután visszafordulva, félkezével belekanyarított a levegőbe:

— Lázadj, kérlek.

Szürkületkor a szeptemberi égre felzuhogó csillagokkal egy másik konstelláció is felragyogott. Az oroszok gyilkos általános tüzelést kezdtek. És az óriási pergőtűzben, a dörgés, sivítás, fütty, ordítás vad harmóniájában, a végtelen éjszaka fekete, véres ölében, ezer és ezer ember a földbe tapadva, torkába dobogó szívvel várta, hogy rája toppan a táncoló kaszás. Néha egy-egy felrepülő föld-darab közül kiszakadt az anyaggá visszahulló ember

kétségbeesett búcsúzása. És itt, e vakondlyukakban vonagló éhes, büdös, nyomorult emberállatokban lehetett látni, hogy az éposz, a régi kamasz emberiség vídám, véres nászéneke lehetetlen többé, hogy mint döglött szelindek, elvágódva alszik a kannibál mult küszöbénél. Ez már nem éposz volt, hanem őrült arányú bűnügyi regény, mit egy bomlott gigászi képzelet hallucinált egybe, összegyúrva millió piszokból, nyomorból, hazugságból, flagrans deliktuma a modern történelem nagy apacsainak.

János nézte a mérhetetlen nyugodt őszi éjszakát s a mérhetetlen emberi őrületet s most már fájdalmas, hideg nyugodtság volt benne. Éles, kimetszett képekben jöttek elébe a mult hetek látomásai: a csüngő, véres embercafatokkal telt drótakadályok, a zöldarcú éhes katonák, az elhulló betegek, az emberi nyomorúság feltárult kaosza és mindenek felett úszva, büszkén, mosolygón, mint egy vőlegény király, az a fiatal hulla. És mindegyre bevöröslött lelkébe a kis tót próféta lobogó alakja, mint egy megcsavart fáklya, mit alvó város fedelére dobnak. Talán ennek van igaza? Talán nincs más megoldás, mint egy egyetemes frenézis, egy rombolásért való végső rombolás?

Mögötte, az éj elsötétült ölében, mint roppant házőrző kutyák, sötétmereven ültek a Kárpátok. Lesz-e erejük e kő komondoroknak

megtenni a csodát, amit annyi szép fiatal élet képtelen volt megtenni: visszatorlasztani a megindult orosz káoszt? Vagy eljött a kis ország felett a történelem nagy ítélete s a királyi keleti faj, mely álmokra, túlzásokra, bravúrokra született s hogy kiraboltassa magát, eltűnik a felözönlő időben. És lesz kis bogaras tudósok szórakozása, elveszett zug egy történelmi múzeumban s minden fájdalom, bátorság, megszakadt szív hiába, hiába volt.

És egyszerre a való meleg élességével látta faluját, a beteg kis sárga folyót, a dombon ülő templomot, a hallgató sírokat, a csendes házakat, a meghajló embereket és a mezők kitárt úrasztalát. Hát nem jog a felgyült munka, a felrétegesedő szenvedés, a százados akarat? Vak, dobott tárgyak vagyunk és nincs jog az erők világtalan zúdulásában? És mintha a sötét éj borzadalmas hárfája kis országa circumdederuntját zúgta volna. Azután összeszorult az ökle, földhöz feszült a lába: megállani! Nem engedni egy tapodtat sem! Odafeszülni az őrjöngő sors elébe végtelen akarattal, halálos szeretettel, egészen a csontvázig!

Az éj sötét alaktalanságából nagy barna hullámok váltak le. Azután egy szörnyű ordítás. Az orosz betámadott lövészárkainkba. A bomlott zajban, vak lövöldözésben rángó, tépett emberi tagokat, düledt arcokat mutatott az ide-oda hulló véres fény. Az őrült Isten

bomlott hagymáza körültombolta. János úgy érezte, hogy egy belőle kiszálló idegen lesz, ordít, lődöz, rohan. Azután bársonyos pihentetésű sötétségben van, belehullva egy végtelen sodrú fekete semmibe, mint egy holt meteor a világtalan űrbe.

2.

János felriadt az éjszakában. Felült. Nagyon szomjas volt. Az utolsó két nap mint egy vak űr tátongott háta megett. Ki szedte fel, hova vitték, mit csinálnak vele? Nagy barna foltok s kis fénypontok suhantak el künn a vékony fehér függönyön keresztül. Lassan, loholva, tragikus zihálással, unott-undorodottan vonaglott a kórvonat, mint egy megcsömörlött óriás kígyó. János behúnyta szemeit, visszafeküdt.

De aztán forró láz és szúró nyugtalanság fogta el. Hova viszik? Kiknek a hatalmában van? Mi történik vele? Nagy fekete romok kísértettek be tudatába az elsülyedt világból, mint leégett óriási város tagjai. Ujból felült s most már látóra nyitotta szemeit a tompított világításban.

A nagy betegkocsiban kétemeletesre raktározva sebesültek feküdtek. Közel hozzá, vele egy szintben egy szegletben egy kis alak előre kunkorodva ült s zöld szemeit becsillogtatta az éjszakába. Hosszú, szürke haja szétsimult

fején s merev arca, mintha tűzbe nézne, valami haragos ragyogást tükrözött vissza. János megismerte: a futurista költő volt. Lassan szólt hozzá s olyan különös idegenül szállt ki belőle a saját hangja.

— Péter, hol vagyunk?

A kis ember a melle mélyéről, az izzó láva aljáról súgta e szavakat:

— Hát nem döglöttél meg, jó ember? Különben légy nyugodt, a haza szent földjén ráz a hideg. Tudod mit csinálok?

János nem szólt, csak feléje fordította a fejét.

— Gyönyörködöm. Most már nyugodt vagyok. Most eszem és iszom az én lakodalmamat. Ez kellett nekem: látni a végső eredményt, a kínban fetrengő, agoniában hörgő butákat. Nézd, ott az előbb az egyik felriadt, valami visszatátongó szörnyűségre döbbent fel s lélekzete átlyukasztott torkán jött ki, szortyogva, mint a fővő kása. Hogy szétrángtak a szemei, milyen mulatságos hazafias pantomimika volt. Az ottan, alattad, a mi pocakos adótiszt barátunk. Úgy fekszik, mint egy dög. Ágyúszél érte s egyetlen egy idegszála sem tud mozgást parancsolni. A szája a bal füle alá torzult ferdén elnyulva az orr alá, mintha a himnuszt dudálná bele az örökkévalóságba. A szemei nagy szürkén előre merednek, látnak, de mozdulni nem tudnak. Olyan, mint egy paralitikus borjúfóka. Mi-

lyen jól festene valamelyik hazafias múzeumban. Ez itt mellettem a hasán fekszik. Egy fáradt lövedék betört a gerincébe s kék húscafatokkal cifrázott kráter van a hátán. Meg kell adni, hogy a hazafias képzőművészetnek van invenciója. Oh, milyen jó ezt az eleven Fliegende Blättert lapozgatni. Ez kellett nekik. Miért nem lázadtak! Nézd, nekem csak fél lábamba került a muri.

Felemelte a takaróját s vérrel átitatott bebónyált csonkját mutatta. Tovább folytatta:

— Más beledöglött volna, vagy shakespearei őrületben ordítana most. Én élvezek. Hallod ezt az ordítást? Olyan, mint a friss tej.

Egy beteg kezdett üvölteni és János, mintha az egész végtelen fekete horizontból hallotta volna ezt a kiáltást. És a beteg megcsavarodva vonított, elrágott szavak hördültek ki belőle, amíg elrekedve, kifáradva, vissza nem zsibbadt a jóságos önkívületbe. Ápoló, orvos nem jött elő, a betegek magukra voltak hagyva ebben a kocsiban. A roppant emberhullásban nem juthatott mindenkire vigyázó szem.

— Nekem mindent kell látnom, — kezdte a futurista — és letépte a mellette levő ablak fehér függönyét. — Nézd, ez az igazi világ, ez a fekete, ellenséges tér, melyet nem kendőz cifrára a nap. Oh, ha tudnád, hogy gyűlölöm

az életet, hogy szeretnék kozmikus romboló elem lenni! Tudod te, hogy mi az a fél láb?

Jánosnak szintén combsebe volt, érezte, hogy nem tudja mozgatni a bal lábát. Élete mélyébe kondult be ez a kérdés s felhőkölve riadt a kis emberre.

— Nincs többé nagylélegzetű nyargalás, átfutott mező, fiatalság, fiatalság! Szánalom csorog feléd a szemekből, mint a nyál a beteg tehénből. Szánnak, szép lányok sajnálnak, érted, sajnálnak, verklizik a szívük, ha látnak. Úgy rád van bélyegezve a hősiességed, mint a himlőhely és nem kaparhatod le. De majd a másik lábommal belerúgok a házájukba, meglátod, belerúgok.

A vonat valami állomáshoz ért. Megállt. Ott állott mozdulatlanul, hangtalanul a fekete éjszakában s ez valami borzasztó volt. Egyetlen egy hang nem szakadt ki az éjszaka fekete húsából, egyetlen fény nem szökött elő. A futurista is hallgatásba dermedt s ketten felülve, előre hajolva, mint két révész néztek ki a fekete tengerbe.

Egyszerre zavart emberi zajt s cammogó vonat nehéz lüktetését hallották. A mellettük levő sínpáron, elől egyetlen nagy véres szemével, lomha lokomotív törtetett tova s magával vont egy ítéletes látomást, melyet a rámeredt szemből soha többé nem lehet kitépni.

A kolerások vonata volt. A piszkos, sűrű ablaküvegeken nem volt függöny, be lehetett

látni a gyengén világított kocsikba, hol halálos hirtelenben egymásra hányva, fetrengtek a betegek. A vonat olyan lassú vontatással ment el mellettük, hogy azt a hatást tette, hogy folyton megáll és ők mindent láthattak. Egyik kocsiban az útközben elpusztult, szétheverő hullák garmadán egy ember, akit a benne szükölő élet kihajított ebből a borzasztó rothadó tömegből, őrült ordítással evickélt kifelé. A másik kocsi ablakához egy arc lapult, zöld bőre elterült az üvegen, az orra kétfelé nyomódott, a szörnyű tág szemekből kiüvöltött a halál, a fertelmes nyál végig csorgott a piszkos üvegen. Egy másik kocsi ablaka be volt zúzva, véres volt a tört üveg és vér száradt a kocsi oldalára. Egy kocsiban, hogy a boldogtalanok a rettentő levegő fullasztásától odamenekültek a bezárt ajtóhoz, ott pusztultak el garmadában a hátsók szorítása alatt, akik aztán maguk is belehulltak ezekbe a hullákba, mint halálos tóba és sorra odavesztek. Jajgató mozdulatok, segítséget kereső, ég felé meredő karokkal fagytak örökre oda a bezárt ajtóhoz és arcukon ott volt az utolsó viziók szörnyű ijesztése. Némely kocsiban még sokan éltek, bőgve táncolták a halál csiklandásait, egymásra hemperegtek, egymás szájába nyálaztak, egymást fojtották meg kétségbeesett életszorítással. És minden kocsi új rém, új kiüvöltése a meggyalázott mártir emberhúsnak. Az utolsó kocsiban egy felügyelő-

féle, akit végzete ideparancsolt, megbomolva a borzalmak káoszától, széttorzult, őrült vigyorgással valami bódult walcert járt s kivisította hisztérikus, röhögő sírással az éjszakába: — Túl az óperencián boldogok leszünk... Túl az óperencián boldogok leszünk.

A vonat lassan, lassan, mintha évszázadok súlyával cammogna, testesedett bele a formátlan éjszakába. Már csak összekevert zaj s az őrült felügyelő sikongása lobogott vissza: — Túl az óperencián boldogok leszünk. — De ott a forgó fekete levegőben, domború valóságként kivetődve az űrbe, a két férfi szeme előtt még ott vonaglott az egész szörnyű kép, mint egy életre mozdult irtózatos relief.

— Ez kell, ez kell nekik, — hörögte eltikkadva a kis anarchista s hátra vágódott fekvő helyén.

Mikor az első nagy lázak s az első hasító fájdalmak csillapultával János magához tért, tudtára adták, hogy Miklós már többször meglátogatta. János türelmetlenül várta. Miklós délután be is állított. Most egyszerű volt s egy jó testvér hajolt ki szemeiből. Összevissza ölelte Jánost:

— Szervusz, te kidőlt Herkules. Véletlenül tudtam meg Pesten, hogy Ungvárra hoztak, rögtön lejöttem. Nagyon megijedtem, hogyha te a te öklöddel kezdesz döngetni a halál kapuján, ijedtében ki ne nyissa. Szigethy orvos mondta, hogy már kivették a golyót s

nincs mitől félni. Nagyon derék fiú, még Kolozsvárról ismerem.

— Tudod, Miklós, mit szeretnék?

— Mit?

— Megenni egy hatalmas porció főtt marhahúst kovászos ugorkával. Azután a felgyült erővel jól arcközépen vágni valakit, hogy halljam a fogai kicsattogását. Vagy nagyon megcsalni valakit, vagy felgyujtani egy várost, hogy az egész város melegítsen rám. Vagy hányni, hányni, a lábujjhegytől kezdve kihányni magamat, hogy megszabaduljak mindentől, mindentől.

— Te csak hallgass. Most jövök a népiskolai kórházból, ott egy egész csomó székely fiú van. Egy nagyborosnyói fiú a két szemét vesztette el, a Keresztes Dani fia szörnyű idegütést kapott, minden percben valami elébe ujuló rémes jelenetre rándul. Barabás Marcinak levágták a jobb karját.

János egyenesre ült:

— Ez is! Hát nem menthettem meg, hát mégis! — És összeszorított öklét belerázta a levegőbe.

— Ne izgasd magad, Jancsikám, holnap jön Böjthe mama, magával hozza a Barabásék Máriáját. Dédelgetni fogunk együtt, kicsi fiú. Köréd melegítjük az egész falut, csak légy jó.

Jánost jó meleg öntötte el. Megszorította a Miklós kezét.

— Milyen jó tudsz te lenni, Miklós, be kár...

— Be kár, úgy-e, hogy rossz is vagyok, hogy bolond is vagyok. Nagy kár ez, Jancsi, s most ezt ordítja felém egész Magyarország. A vonaton egyetemi professzorokkal s úgynevezett tudósokkal jöttem egy kocsiban. Mikor megláttak, elhuzódtak tőlem, mint egy bélpoklostól. Azután elkezdtek beszélni az átkos Nyugatról, a romboló modern irányzatokról, a megfertőzött nyelvről, a kozmopolita irodalomról. Az átkos Nyugat, a romboló modernség, a megfertőzött nyelv, a kozmopolita irány: az mind én voltam. Én megfertőzött magyarság! Egyik közülök alföldi tót paraszt fia s addig ült a hátulján és cédulázott, míg belekosztolt egy egyetemi professzorságba. A másik kettő hitehagyott, az egyik egy sümegi szatócs fia, a másik a csuzi saktere, ezek egy könyvet írtak össze tíz könyvből, most méltóságosak és az ötödik fizetési osztályban híznak. A negyedik egy Csehországból betévedt orvos, akinek a működése felér egy orosz offenzivával. Ezeknek vagyok én nyugat, nem magyar, kozmopolita, akik a hasukkal magyarok. És mert a magyar földtől kövérednek, joguk van, hogy belém rúgjanak. Mert én az ő haláluk vagyok, mert ha én itt valami lennék, mik lennének ők? Mert nekem pusztulnom kell, hogy ők fontosak lehessenek. De hagyjuk ezt Jancsi, ma nem akarlak izgatni.

Szeretném szép, egyszerű, anyai szókkal idehozni a falut neked. Ma nagyon falu vagyok, Jancsikám. Most már igazán elhatároztam, ha ez a végítélet elmulik, hazamegyek, béresed leszek, most már bizony isten. Elveszek egy parasztlányt, lesznek paraszt gyermekeim, milyen szép mondatokat fog mondani Farcády tiszteletes a rögről, mely visszahúzott a modern világ tévelygéseiből. Szeretnék mesét mondani Jancsikám, hogy elaltassalak, hogy feléd hajolva vigyázzam pihegésed. És azt higyjem, hogy őrzöm a szegény magyar falut.

Másnap reggel Miklós hat pincérrel rángattatta fel magát, hogy ki tudjon menni idejében a vonathoz az érkező Böjthéné elébe. A kis Ungvár egy bomlott népvándorlás forrongó káoszát mutatta. Lenn a kávéházban nem juthatott reggelihez, zsúfolva volt katonatisztekkel, kétségbeesett, messzire meredő arcú nőkkel, galiciai előkelő menekültekkel. Künn az uccákon lehetetlen volt járni. Az egyik út mentén a Galiciából visszalökött trének végtelen sora cipekedett előre. Tábori konyhák, megbénult ágyúk, paraszt trénkocsik gyászmenete. Átlőtt oldalú, csontra száradt lovak, zilált, zöldarcú éhes katonák, besározott ágyúk és a belőlük szétáradó döbbenet: mintha a halál tartaná nagy farsangi menetét. És ebbe a menetbe, megtorlódva a főucca átmeneténél, egy másik kétségbeesés ömlik: a galiciai menekültek kergetett tábora. Egy-

szerű parasztszekerek ezrei, rajtuk a gyorsan összekapkodott holmik. A felfordított bölcső, hátsó kerekei között lábánál fogva odakötve, egy csodálkozó tyúk, esőverte ágyneműk, öszszekapkodott ruha és edénydarabok. Néha egy lyukas üst, egy értéktelen cserépdarab mutatja a rettegés őrült zavarát. És ott a szekeren, egymáshoz húzódva, meghigult húsukat egymáshoz rontva, a szederjes arcú sápadt asszony, az ágyékhoz szorított gyermekkel, a gyűlöletbe fagyott arcú férfi, körültapadva nyomorult utódaival. Ó bibliai, bozontos zsidók, halvány németek, rőt lengyelek. És mintha nem külön-külön volnának, mintha az egész végtelen sor egyetlen egy borzalom volna, egyetlen lezuhanó fala a szétomló világnak. A főuccán, leppegve, mint óriási bárkák, szörnyű bútorkocsik, bennük rétegre rakott sebesültekkel. Néha egy-egy ordítás jön ki belőlük s áthasít a tömegen. Némelyik már nem ordít és nem fog többé ordítani. Az uccán el-elbukik egy-egy katona, száját kiveri a tajték: ezt itt öklözte le a kolera. És a Kossuth-tér felől egy roppant társzekér tintásfeketére mázolt gyalulatlan deszkakoporsókat hoz, lehet rajta vagy negyven, utána a katolikus, lutheránus, református pap és a rabbi. A koporsókban a kolera civil áldozatjai vannak. Odakenve a falakhoz, egymásba gyömöszölve az utak szélén, a járdákon úszó tömegben rengeteg „hadi tyúk“, a vér és pénz furiái, akik

vihogva düllesztik mellüket, felfogott szoknyával csavarítják hátuljukat s odanyerítnek minden katonának. A vér fertelmes vámpirjai, akik lecsaptak a felbolygatott városra, hogy a halni indulókból még kimaszturbálják az utolsó ölelést, az utolsó garast.

Átmenve az Ungon, a hídon zátonyra akadt Miklós az óriás tömkelegben. A hídon mérhetetlen teherautók mentek át s amint ezek a roppant vasszörnyetegek beledübörögtek a földbe, a folyó túlsó partjáról ének csattant fel. Több ezer kiképzés alatt álló újonc vonult be a gyakorlótérről a városba. Elől tót legénykék hosszú csapata, kik tagolatlan, jajgató, hosszúszálú éneket húztak ki magukból. Mintha uhubékák milliói panaszkodnának, mintha a megtépett, megkorbácsolt föld jajgatásai nyulnának fel, mint hosszú, fekete árvalányhajak. Vén volt a sírás, a görbült, szolgafaj sok ezeréves vénségével és síró volt minden vereség, minden nyomorúság, a nehéz kenyér, a kihasznált vér sírásával. Előre görbülve, beteg-gyermek szőke arccal, a jó tót fiúk bágyadtan és cammogva akasztgatták a levegőbe éneküket. Utána osztrák önkéntesek jöttek, jól hízott szőke német fiúk, sok szemüveges volt közöttük, szorgalmas, jó tanulóképűek, nem értelmes arcúak, együgyű kék szemekkel. Mézespogácsás, könnyes, mamás édességgel énekelték: — Oh, Susanna, doch ist schön das Leben! — És akkor egyszerre, tá-

volról, mint fiatal erdő riadalmas zúgása, mint vidáman lobogtatott majálisi piros zászló, átcsapott egy magyar dal forró hullámа. Tejcsordulósszájú gyermek-legénykék jöttek, hetyke vállal, felvetett fejjel, szilaj mozdulatokkal, a fiatalság isteni ritmusával. Ezeket nem tették rabszolgává a kenyér, a legyürt sötét századok, megmaradtak királyfiaknak s Kelet minden napja kiözönlött belőlük s az ős tágas síkság friss levegője. Amint ez a nagy tavaszi zúgás, a földből szívott életnek ez a diadalmas dala elment Miklós előtt, mégis egy lebirhatatlan hit, egy határtalan ölelés tágult a beteg, hulló faj fiába: lehetetlen, hogy ennyi szépséget, ennyi fiatalságot, ennyi ritmust elnyeljen a halál. És újra rátalált, feltolult, kétségbeesett szerelemmel szerette ezt a nagyszerű fajt.

A vonathoz vezető Árpádvezér uccán hatalmas társzekerek bő hordókban bort vittek. A hordókon hosszú pájeszű, kaftános zsidók ültek, egy csomó pedig gyalog kísérte a kocsikat. Ezek potom áron összevásárolták a magyar föld nagyszerű zsírját s most milliós összegeket nyertek belőle. Azután menekültek új, hosszú sora következett. Az eső is megindult, ellenséges, hideg, tömör őszi eső s az ég leve végigfolyt a szenvedő arcokon.

A vonathoz érve, csak különös katonai engedéllyel tudott a perronra jutni. A föld vastagon be volt meszelve a járvány ellen s fel-

felkenődött a járókelők ruháira. Komor tömeg tömte meg a pályaudvart. Mindenünnen idesodort katonák, fiút kereső anyák, utolsó csókra jött feleségek, szeretők. Az őszi eső szakadatlan árral csurgott reájuk. Ki bánta, ki vette észre?

Az elzárt várótermekben sebesült, vagy holtra fáradt katonák hevertek. Egymásután cammogó vonatok érkeztek. Mikor Miklós a perronra lépett, egy galiciai menekültvonat jött be. Lapos, kavicshordó kocsik hosszú sora, — más kocsi már nem jutott az árváknak. — Rajtuk, a szakadó esőben egymáshoz állva, boglyashajú emberek, tébolyodott szemű asszonyok, mellhez szorítva gyermeket, paplant, párnát, egy-egy ládát, melyben minden kincsük van. Az állomásnál kenyérdarabokkal telt nagy kosarakkal várták őket s a szerencsétlen, kergetett barmok, leszállva a szörnyű vonatról, ott a zuhogó esőben mohón kezdtek falni, hogy tovább folytathassák ezt az életet. Ahogy ezeket továbbtakarították, jött egy koleravonat és rémület fagyott végig az embereken, mintha vészharang kondult volna beléjük. A vonatot távolabb állították meg. Mikor az egyik kocsiajtót kinyitották, az ajtóhoz dermedt hullák összeölelkezett kévében gurultak a földre. Azután jött egy sebesültvonat, a szokott véres karrikaturákkal. És Miklóson végigvonult a gondolat, hogy mégis kell legyen egy Isten, valami végtelen arányú

dantei szellem, mert vak végzetből nem táncolhatott össze a szenvedésnek, szomorúságnak ez a végítéletes kaosza.

Végre szuszogva, betegen, mint egy tüdőbajos vén bivaly, befihegett a debreceni vonat. A megtömött vonatból, mint kukacok egy állott fekete hurkából, előhemzsegtek a két napon át meghurcolt, elalélt utasok. A nagy egymásba rohanásban előmerült a Böjthéné nemes, szomorú alakja. Az öregasszony arcán bánat volt, szemei örömtelenek voltak, de homlokán az őskereszténység fegyelme s a közel érzett Isten békéje volt. Miklós hozzásietett, az öregasszony meleg anyasággal fogadta. Azután Miklós a mögötte álló Máriára pillantott s új csodálkozással látta meg ezt a csodálatos falusi szépséget, akinek dús haját most barna kendő fogta le. Miklósban fellobogott a nő örök részege, megcsipte a lány arcát és csettentett:

— Milyen pompás leány lettél, Mária!

A lány elfordult s az öregasszony másik oldalához húzódott. Böjthéné szólt:

— Menjünk egyenesen szegény Jancsikához. Azután a Marcihoz visszük el ezt a szegény lányt. Hogy van a Jancsi?

— Jobban van, nénike. Egy olyan legényt az ágyú sem üt le. Egy hét mulva talpon lesz.

János a kórházzá átalakított reáliskolában feküdt, hol inkább tisztek voltak, Marci a népiskolában levő kórházban, ahol a halál de-

mokratikusabb konyhája volt. Mert a városban minden iskola kórház volt. A tanulók, szabadjára eresztve, kolerás koporsók, részeg katonák, vihánczoló szajhák és üzérkedő zsidók közt ténferegve, karikás szemmel bámulták a folytonos mozit. Kocsit nem lehetett kapni s így a népvándorlásos tolongásban gyalog kellett átevezniök a városon. Nem messze az állomástól, átfúródva az emberkásán, egy háromszor megszökött cigány katonát vittek a csendőrök. A fiatal ember szemei vad harapással csillogtak előre, fehér fogai összevacogtak fekete arcában, a rémület, a gyűlölet, a lázadás sötét egybelobogása volt ez az ember, az embervad halálos tiltakozása a gyilkos közösség ellen. Tovább, velük szemben, nagy csinnadrattabummal, felszalagozott, virágos menetszázad jött, félrészegen, bőgve, új nekihajszoltjai a véres vadászatnak. És tovább, közel a hídhoz, egy új nagy társzekér, lebegve, mint egy óriási letört fekete pillangó, rajta fekete deszkakoporsók.

Az öregasszony befelé nézett, hol ősei évezredes hite tiszta, elrendezett kápolnát s el nem sülyedhető árbócot emelt. Befelé nézett, hogy el ne sikamolják ebben az áradatban. Mária nagy szemeit telemerítette ezzel a borzasztó mesével, mint tiszta edényt megnőtt patak véres vizével és le-leeresztette a szempilláit, mintha szemei nem tudnának, nem akarnának többet benyelni. Végre elértek a kór-

ház-iskolához. Az iskolaudvarról valami húsba rontó, kétségbeesett ordítás hallatszott. Három egymásmelletti fához három katona volt kikötve. Meztelen felső testük odacsavarodott a fához. Kettő már közülök élettelenül lógatta le a fejét, két katona hideg vízzel locsolta őket, hogy új kínhoz új tudatuk legyen. A harmadik felemelt fővel, kihullásig dagadt szemekkel bődült az ég felé. És ezeknek a gyötrött, nyomorult testeknek meztelenségéből mégis a Krisztus sápadt teste ütött ki. Böjthéné most mégis megszólalt, csendesen, szomorúan:

— Vajjon akar még valaki anya lenni?

De amikor fenn, a kórszobában, az öregasszony magához ölelte Jánost, mikor a fiatal élet belekapaszkodott abba az életbe, amelyből kiszakadt, mégis mindeniküik valami halhatatlan dacban érezte, hogy az ölelésnek, a fakadó emberi testnek, a szeretetnek van igaza, az örök folytatódásnak és hogy nem lehet kétségbeesni az élet erős, nagy áradatában.

János most már vidám volt s tréfás csárdást zötyögött az ágyban a felső testével. Az öregasszony mesélt a faluról:

— Szegény apád folyton zsörtölődik. Mindenünket elrekvirálják. Minden dolgos kart elvisznek, árván marad az egész gazdaság. Bezzeg a Schönbergeréknek minden sikerül. Óriási arányban szállítanak a hadseregnek, katonákat kapnak dolgozni, felmentik az em-

bereiket. Hír van, hogy Sarkadi valami nagy állást fog kapni valamelyik minisztériumban. Farcádyék szomorúak, a kis Palkójuk beteges, folyton köhög. A háború nagyon rájuk nehezedik, a fegyelmiről sem a legjobb hírek jönnek, Juditról kevés a hír. A falu is szomorú, sok a sírás, sok a halott, sok a sebesült, haragszik, haragszik az Isten. — És az öregasszony félénken odacsusztatta a kérdést:

— Most sem imádkozol, édes fiam?

Jánosból, mint édes tej, csordult ki a nevetés:

— Nem, de megettem minden reggel egy negyedkiló szalonnát. Azért birtam ki ezt a kutya lázat is olyan könnyen. Egy hét mulva táncolok. — Azután, most először, Mária felé fordult:

— Te még szebb lettél, Mária. Milyen szép vagy! — és meleg átfogással fogta meg a leány kezét.

A leány sírni kezdett. Erős, sűrű zokogása gazdag, tömör nyári eső volt: erő, élet s igért holnapok szálltak ki belőle. János egész testében visszahangzott erre a sírásra. És az életnek ez a nagyszerű hívása elfelejttette vele az őrült haláltáncot.

— Ne sírj Mária, te maradj meg szépnek, erősnek. Te vagy a reménység.

Sokáig voltak együtt. Miklós egy szót sem szólt, de nagy fekete szemei ma szomorú jósággal ölelték be ezt az egész képet. És amint

beszélgettek s lelküket átszőtte a falu, a békés mult, a hazai napos mező, megkönnyebbült életük kiölelkezett a nagy tragédiából. Végre Miklós mégis megszólalt:

— De most már menjünk, különben lekéssük a látogatási órát.

Mikor a másik kórházban Marci után tudakozódtak, az ápoló fürkészve nézegette őket. Kérdezte:

— Nagyságos asszonyhoz tartozott a fiú?

— Ennek a szegény leánynak a bátyja.

Az ápoló félreintette Miklóst s rövidesen elmondta neki a szomorú drámát. A fiatalember nem akarta levágatni a fél karját, az őrület gépiességével ismételgette, hogy ő nem fog fél karral járni, neki az Isten két kart adott, joga van mindakettőhöz. Az éjjel aztán feltépte sebeit s ennek a makacs gyermeknek volt ereje szisszenés nélkül kiállani, hogyan folyik ki belőle cseppenként az élet. Most a többi halottal együtt a koporsóbatevést várja.

Miklós röviden, a siető szánalom durvaságával mondta el a dolgot. Máriának sötétvörös lett az arca, de nem sírt. Engedélyt kaptak, hogy bemenjenek a halottas szobába. A nagy teremben, a földön tárt koporsók, mint induló csónakok várták az örök hajósokat. A hosszú asztalokon, sorjában, meztelen hullák voltak, megcsonkítva, megcsúfítva, szörnyű sebekkel tarkítva. De az arca mindeniknek nyugodt és hideg volt. És ez a csomó mez-

telen test nem férfi, nem élet, nem vidám munka többé. Miklós szorongó feldöbbenéssel nézte őket. — Milyen hasonlatosak egymáshoz, — szólt magában.

Odavezették a Marci hullájához őket. Ott nyult végig, dermedtre fagyva a mosolygó szőke gyermek, fél karja helyén véres csonk. Szőke haja a végső láz csapzásában fagyott okos fejére, de felmeredt kék szemei most is olyan gyermekek, olyan mosolygók, mintha a falu benézett ege merült volna fel belőlük utóljára. Böjthéné összetette a kezeit, imádkozni kezdett. Máriából most már kitört a sírás. Ráborult a holtra és zokogni kezdett az erős élet omlós, könnyebbítő sírásával. Miklós valami fokozódó dühöt és ideges türelmetlenséget érzett.

A következő napokon Böjthéné és Mária buzgón látogatták Jánost. Miklós teljesen eltűnt, nem lehetett nyomára akadni, szállodájában semmit sem tudtak róla. — Valami kalandja akadt, vagy amilyen bolond, az is lehet, hogy Pestre futott, — mondta János.

Egy vasárnap reggel kelt fel először János. Böjthéné félénken kérte:

— Látod, szivem, ma éppen vasárnap van. Menjünk el az istentiszteletre.

— Miért ne? — helyeselte vidáman János.

A katonai istentiszteletre mentek, erre kíváncsibb volt János. A protestáns istentiszte-

letet vasárnaponként felváltva református vagy luteránus pap végezte, most a luteránus papon volt a sor. Az éktelen nagy terem mélyén egy asztal volt, rajta egy kép, amint Krisztus feltartja a tengeren ingadozó tanítványt. A kép előtt egy hatalmas feszület, rajta a Megváltó halvány meztelensége. A feszület két oldalán két lobogó nagy gyertya. A teremben könnyű betegek és üdülő katonák, bénák, sánták, kifolytszeműek, idegrázkódottak, tüdőbajosok. Kevés nő is, hozzátartozói a kitépett embereknek. Oldalt, külön diszített helyen tisztek ültek, az első sorban egy öreg pislogó generális. A pap már odaállott a feszület elé s belekezdett imájába. Ekkor az ajtó nagy szélesre nyilt s három vak katona lassan, tapogatózva jött a terembe. A pap ajkáról lecsúszott a szó, a teremben fázós, mély csend lett. A három katona — óráknak tetsző lassúsággal — odatapogatózott az első sorba, de megtévedve, hátatfordítva álltak a feszületnek és a papnak és ájtatos arccal pislogtak a többiek képébe, mintha kioltott szemgödreikkel belerévülnének az örök világosságba. Ugy kellett megfordítani őket. A pap tovább folytatta.

A pap még fiatal volt s a szavai nyomán felbuggyanó zokogásban szerette nagy szónoknak örvendeni magát. Ezért odahurcolta a tátott lelkek elé a világháború hulláit, a zokogó anyákat, síró özvegyeket és jajgató árvá-

kat. És a szegény, megtépett, megtiport emberek egyike sem érezte a maga külön sebét, a halál készülő pókhálóját, az egész egyetlen zokogásba zuhogott össze az egészért: a fájdalmas, magárahagyott Emberért. Az ősz generális nagyokat tüsszentett, szemeit törülgette s úgy nézett a papra, mint a Gellért-szobor ősmagyarja a keresztet tartó szentre. Mária lassú, búgó sírással emelte újból magához az elföldelt holtat. János érdekes pillanatnyi fölvételeket csinált magában.

A pap éppen a szeretet hatalmáról beszélt, mely erős, mint a halál, mely feltöri a koporsó zárait, mely átrontja a halál kapuját. A hallgatóságból egy hang üvöltött ki:

— Sturm!

Azután vad rivalkodással, súlyos léptekkel egy katona rohant előre, egyenesen a kereszt felé:

— Előre, hajrá! Üssed, nem apád!

Egy idegsokkosra jött rá a roham. Elvezették. Szokott jelenet volt az ilyen. A pap a jövő élet, a halál utáni nagy összeölelkezés vigasztalásával végezte beszédét. Mindenki sírt.

Az öreg tábornok, aki egy héttel azelőtt húszezer oroszt sepert be abba a jövő életbe, szipogva, reszkető alsóajakkal ment ki a paphoz:

— Köszönöm, tisztelendő úr, köszönöm. Nagyon szép volt. Nekem is elesett egy hu-

szonegyéves fiam. Csak most tudom, hogy milyen jó, hogy van Isten. Nem tudna nekem egy bibliát szerezni? Egy nagyon protestáns bibliát, mert én jó protestáns vagyok.

A pap szerényen jegyezte meg:

— Csak egy biblia van, kegyelmes uram. Az isteni kijelentés a katolikusoknál is ugyanaz. Nagyon könnyen szerezhetek.

— Egy nagyon egyszerű bibliát, én egészen egyszerű ember vagyok.

— Kegyelmes uram, csak egy biblia van.

A tábornok még mindig nem hallott ki az elérzékenyülésébőI:

— Egy egészen egyszerű, vékony kis bibliát, amit mindig magával hordhat az ember. Egy nem tudományosan írt, protestáns bibliát. De ne legyen tudományos. Én csak egy egyszerű, öreg ember vagyok.

János mosolyogva fordult anyjához:

— Bizony mondom nektek, ha nem lesztek mindnyájan olyanok, mint ez a generális, nem mentek be a mennyek országába.

Még három-négy napig volt Ungvárott Böjthéné Máriával. Azután János Püspökladányig elkísérte őket. Egész idő alatt úgy bánt Máriával, mint húgával s mintha semmi sem történt volna köztük. Még volt vagy öthat szabadnapja, azt Ungvár mindent láttató hemzsegésében akarta eltölteni.

Délután négy órakor érkezett vissza Ungvárra, újból felkereste Miklós szállóját,

de semmit sem lehetett megtudni róla. Mikor este, vacsora után féltízkor belépett a Korona-kávéházba, első szembevillanása Miklós volt, aki már felgyúlt arccal, kiáradó szemfénnyel, mint egy keleti fejedelem trónolt egy nagy társaság közepén.

János feléje ment:

— Szép legény vagy! Hol az ördögben voltál? Szépen faképnél hagytál bennünket.

Miklós szinészies örömmel, amiben igen sok leereszkedő dölyf volt, kiáltott fel:

— Tyüh, igaz, itt van az én Jancsim! Hát nem haltál meg? — Azután bemutatta a társaságnak: — Bemutatom Magyarország legjobb étvágyát, legsúlyosabb öklét, aki hős is.

A társaságban voltak pesti ujságírók, akik itt szimatolták a dühöngő unikornusz mozdulatait. Helybeli úriemberek feleségeikkel. Egy kisvárosi tanácsos, akinek tömött zsebeiből éktelen térképek tülekedtek kifelé s aki minden idegen archoz odafutott, bemutatta magát, kirakta térképeit s rogyásig magyarázta a háború jelenlegi állását. Büszkén, kövéren, fényesen, odaduzzadva az asztalhoz, mint egy ékes dudva-gomba, ott volt báró belényesi Schwarcz Adolf, egy hatalmas pesti részvénytársaság igazgatója, több gyár ura. A nyaktalan ember hájas, kopasz feje ragyogva ült zömök törzsén, duzzadt arcán a meghódított élet gőgje, alsó, vastag ajakán

öncirogató mosoly. Ő volt a rettegett, diadalmas pénz, a gyárában mindegyre kiütő sztrájkokat véres szigorúsággal törte össze s a sötét öklökből, morgó szivekből, visszanyelt átkokból és korgó hasakból vagyona úgy nőtt, mint egy borzasztó kelevény s az ujonnan csapraütött vér is bankóval halmozott tutajokat vitt neki. Valami nagy üzleti ügyben jött le és ezek a kis ember-legyek eltikkadt kéjjel döngicséltek közelében, megbódulva a kiáradó pénzszagtól. Csak Miklós mutatott tüntető könnyedséget vele szemben. Mellette ült egy katonaszabadító orvos s tovább, közvetlen Miklós mellett az orvos lánya. A lány, nem szép s már túl a huszonhárom éven, a város kultúrcsillaga volt, a Nyugatot járatta, dekadens francia költőket olvasott, beszélt modern festményekről és szerette a szerelmet. Folytonosan csak Miklóssal beszélgetett s látszott rajtuk, hogy nagyon összemelegedtek. Miklós fejedelmi hangulatban volt:

— Tudod, Jánosom, otthagytalak benneteket. A családi jeleneteknek nincs szükségük tanura. Ellával egy pompás kirándulást tettünk a Vihorlátra s voltunk Debrecenben is. Ugy-e, kis Icukám, szép volt odafenn? — és sugározva a lány felé fordult. Aztán folytatta:

— Nézd meg ezt a pompás lányt, Jancsi, ilyent még nem láttál. Benne találtam rá a nőre, az igazira, az egyetlenre. Tudod, hogy a

te kis buta Barabás Máriád már untatott az örökös durcás arcával.

Ez az utolsó mondat bosszú volt a Mária következetesen elfordított fejéért. Jánoson elcsúszott a megjegyzés.

A kávéház zsúfolásig tömve volt s átizzott levegője reszketve táncolt, mint egy kezdődő délibáb. Az egyik asztalnál nagy társaság, idevaló urak, ügyvédek, bankhivatalnokok, városi alkalmazottak tárgyalták a háborút. Rémhíreket és őrült reményeket kevertek össze, egyes ismerősök felmentését bírálgatták. Egy másik asztalnál, összebujva, ravasz hallgatagon beszélő arccal, zsidó kereskedők adtak és vettek soha nem látott burgonyát, búzát, hüvelyes veteményt s az ajkakról csendben szédületes összegek szálltak. Némelyik apró jegyzeteket csinált az előtte álló papírra. Két összetolt asztalnál tréntisztek ültek, a pezsgő folyt s az arcokon már kihajnallott a megbátorított vér. Körül a zsúfolt asztaloknál katonatisztek — köztük sok lengyel —, jobbfajta hadityúkok, előkelő galiciai menekültek. Két ellentétes elem volt itt összekeverve az élet forró egybeomlásában. Az egyik, mely fiatal életével holnap odadobban a halál vadkanja elé s itt az utolsó percben még lázas sietséggel igyekszik szerelmet, mámort, megnövekedett habzó életet szívni magába. És a másik, melynek a csapra-

fitött emberiség pénzt, hatalmat, élvezetet fog csurgatni s most idejött, hogy két üzlet közt megkezdje a féktelen, fertelmes zabálást.

A banda toporzékoló csinnadrattabummal valami lengyel indulót kezdett. — Felállani! Felállani! — kiáltották kilobogó arccal a lengyel tisztek. Erre az átizzott férfiak és megtárult nők felállottak s közben-közben, koccintáskor, végigfoly rajtuk a kihabzó pezsgő. Azután egyik trénes a Himnuszt rendelte, majd a Wacht am Rhein és a Gotterhalte következett. A közönség, folyton állva, rogyásig énekelt, fel-felcsukolva két nyelés közt egy-egy sor Himnuszt. Mikor azután megint a Wacht am Rheint kezdték, János egyszerűen leült. Az egyik tréntiszt, máskor kereskedelmi utazó, odakiáltott:

— Álljon fel!

János nyugodtan tovább ült. Erre a tréntiszt meglökött dühvel ordította: — Álljon fel, hallja maga! — A közönség is forrni kezdett: — Álljon fel! Álljon fel! — Hátrább már: Hazaáruló! Kém! Muszkaspicli! — s más cifrább címek is kezdtek röpülni. János meg sem mozdult. Miklós, akiről már itt mindenki tudta, hogy kicsoda, nagy gesztussal vette fejedelmi szárnyai alá barátját:

— Hagyják az urak, ez az én barátom. Most sebesült meg a fronton. Az én egyik legjobb barátom.

Erre aztán óriási éljenzés zúgott fel. Túláradó férfiak telepohárral mentek el János pohara mellett és odakoccintották. A tréntiszt is odajött s magyarkodó kedélyességgel nyujtotta poharát:

— Na, hős bajtársam, az istenedet, igyunk az egészségedre!

János odaköpött eléje.

A tréntiszt férfivá ágaskodott:

— Nekem tetted ezt?

János a felső testét kiegyenesítette:

— Neked.

A tréntiszt visszanémult társai közé. Uj nóta, új felzuhogása az életnek elsodorta a kis jelenetet az emberek figyelméből. Miklós teljesen felgyúlva, összehajolt Ellával s mámoros mondatokat mondott. A katonaszabadító orvos hazafias tanácsokat adott a hadvezetőségnek, hogyan kellene gyorsan megnyerni a háborút. Be kell szüntetni minden iskolát, hivatalt, üzemet, mindenkit frontra küldeni s egyszerre elintézni a dolgot. Felesége, egy már éltesebb, nagyon meztelen mellű nő, odafekvő szemekkel tárult a szomszéd asztalnál ülő kapitány elé s ujjaival mutatta a holnapi találka óráját. Belényesi Schwarczból, mint apró gombák a nagy dudvagomba tövéből, lapos, kövér, fontos szavak jöttek, hogy az egész háborúnak a klerikálizmus az oka, hogy a kereszténység, mióta máglyákkal nem dolgozhatik, elrothadt, hogy ki kellene tüzes

vassal irtani minden bigottságot, minden vacak vallási babonát. Közben az orvos cigarettákat kínált, a nagy pénzember elutasító kézmozdulattal felelt.

— Nem méltóztatik dohányozni? — kérdezte az orvos.

— Szenvedélyesen, de csak nem dohányzom szombaton! — ütődött meg a pénzkirály.

Egy nagy pesti ujság tudósítója, ki most jött a frontról, szünhetetlen bő záporban hősi adomákat mondott el, melyeknek meséje más-más volt, de belső gépezetük s a végső csattanás módja ugyanaz és amikből egy szó sem volt igaz. Az embert tipró apokaliptikus szörnyeteg itt mint széttartott lábú szelíd tehén, ezer tőgyből hagyta fejni magát. A záróra éjfélkor volt. De tizenkét óra előtt tíz perccel a pincérek még telemarokkal futkosták szét a rendelt pezsgőket. Élvezni, élvezni, lázas, vad sietéssel.

Pont tizenkét órakor megnyilt az ajtó és a külső, fekete éjszakából bejött az őrjárat, mintha egy, az ajtó előtt álló bíró megidéző fegyveresei volnának. Egy kis dúsgazdag hadnagyocska már a kaszirnő emlőin csüngött, hogy mégegyszer kakas lehessen a halál előtt. Az örsvezető végigzúgta: — Záróra! — A főpincér a pénzt szüretelte be. Még egyszer felzúgott a Wacht am Rhein és azután a felizzott, pezsgőtől csurgó férfiak, a kifeslett,

meztelenné hevült nők nehéz távozással kimentek az éjszakába.

Kimentek az éjszakába, mely sötét és hűvös volt. Az égen nem volt csillag, a lámpák már kialudtak, csak a kávéház függönyén át serkedt ki valami fény. És ebben a megbolygatott, alaktalan sötétben valami szörnyű hemzsegés folyt tova, melynek látása ráfagyott az átizzott tagokra. Piszkos, összetépett, bekötött szemű, felkötött karú, sánta, bicegő katonák, egymást támogatva, egymásba reszketve, batyuval a hátukon, bandukoltak. Sápadt arcuk átvilágított a sötéten. Mintha a megnyilt éjszaka, mint egy felállott vádat, odavizionálta volna a végtelen emberi nyomorúságot a haszon vastag szemérmetlenjei elé. Sebesült, megrokkant, agyonéhezett-fázott katonák voltak, akiket nemrég dobott ki egy éjjeli vonat s most gyámoltalanul, vezető nélkül keresték a vak éjszakában kórházaikat. Az egyik megszólított egy ujságírót:

— Nagyságos úr, kérem, merre van a régi honvéd-kórház?

Erre a többi is kérdésre bátorodott:

— Nagyságos úr, a bazilika-kórház?

— A népiskolai kórház?

— A tüdőbetegek kórháza?

— A gimnáziumi kórház?

A szenvedés hosszú reszketésével, tikkadtan jöttek a hangok az éjszakából. És azután

egy másik hang, melyben minden szenvedés egyetlen forró könyörgéssé csapzott össze:

— Egy cigarettát, egyetlen egy cigarettát, az Isten áldja meg a nagyságos urat!

A mulatók mutatott buzgósággal s a hazafias érdem kihízó örömével osztogattak cigarettákat s igazították útba őket. A kis városi tanácsos egy csapatot maga vezetett el, de a közeli malomnál, honnan az éjjeli üzem kivilágított, megállott velük, kiszedte zsebeiből térképeit s a tántorgó embereknek elkezdte magyarázni a háború állását. Miklós nem látott semmit, Ellával előre ment. Lefojtott, izzó suttogásban beszéltek. Mikor az orvosékat hazakísérték s Jánossal együtt maradt, túlzott pátosszal kiáltott fel:

— Sétáljunk egyet a városban! Ilyen forrón nem tudnék elaludni. Láttad, milyen pompás leány. És hogy tud szeretni! Csak a zsidólányoknak van vérük.

János elszomorodott:

— És te, Miklós, te azok után, amit ma láttál, efféléről tudsz most beszélni!

Miklós sértő gőggel, idegesen, gyorsan felelt:

— Micsoda efféléről! Talán te akarsz, te, egyszerű kis barátom, tanítani? Vagy már te is elkezdesz szentimentáliskodni? Én nem láttam semmit, nekem semmi közöm semmihez. Mi történik? Egy kissé szaporább halálozás. Egy pár millió közönséges pasas elmúlik,

mielőtt begyepesednék a feje. Mi köze ehhez Farkas Miklósnak? Farkas Miklós önmagáért van. Nekem ma nászom van s egy jelentéktelen dulakodás nem ronthatja el az én nászom.

— Hát a Juliskáddal mi van?

— Micsoda Juliskával?

— Ugyan, ne add a bankot. A budai kis szőkével.

Miklós egyet füttyintett, kezeit a levegőbe lendítette. Szinészies borzadással mondta:

— Képzeld, elkezdett rezedaszappannal mosdani! Hogy akar az én szeretőm lenni, aki rezedaszappannal mosdik! Kidobtam.

Szétkószáltak a sötét uccákon. János hallgatott. Miklós bőven és utálatosan beszélt. Minden szava tótágast álló hencegés volt. János hallgatása bántotta s hegyzett szavakat igyekezett belemártani.

— Pestre nem megyek. Elfogadtam a Kultúra megbízását, itt fogok háborús benyomásokat gyüjteni. Néha kirándulok a frontra. Nagyszerű mulatság ez! A világ megbomlott, hogy Farkas Miklóst mulattassa. Már úgyis halálosan úntam magamat. Azután Pesten már nem tudtam menekülni a sok felém sárló lipótvárosi rüfke elől. Brr! Be undokok voltak! Hanem neked nem igen van szerencséd a nők körül. A Judit most Pesten mindenkivel házasodik, csak te nem kellesz neki. Te, az erős, a szép fiú.

Az utolsó két mondat már harapás volt. Röviden, élesen nevetett hozzá.

A Nagyhíd ucca egyik kanyarulatánál újból fáradt alakok támolyogtak elő az éjszakából. János csak egy szót hallott, de a széles szájnyilású, éneklő hangra rögtön felkiáltott: — Ezek székelyek! — Közelebb ment hozzájuk.

Székely fiúk voltak. Legtöbben az ő ezredéből, négy-öt a falujából, a többi arról a vidékről. Eltikkadva, megtépve, nyomorultul.

— Ni, a János úrfi! — kiáltotta egy falujabeli.

János a közeli Magyarkirály-korcsmába vitte a partravetett fiúkat, hol a hátsó szobákban jó pénzért záróra után is lehetett titkon mulatni. A tiszti egyenruha előtt szívesen ajtót nyitottak. Miklós kedvetlenül, duzzogva követte őket.

Forró teát, húst, egy kevés jó bort rendelt nekik, cigarettákat rakott eléjük. A fiúk, elkáprázva a drága étel, a vigasztaló ital újra megtalált örömei előtt, hálás kutyaszemmel néztek Jánosra. János szólt, hogy szóljon, hogy hallja a falut:

— Hát fiúk, úgy-e, hogy cudar dolog a háború?

Az egyik, akinek félszeme hiányzott, felelt:

— Hát instálom, ilyen, ha ilyennek kell lenni.

— És nem vágytok vissza a falunkba?

— Vágyni vágynánk, János úrfi, de ha nem lehet, minek vágyjunk?

Az egyik közülök, aki hihetetlen ravasz vitézséggel fogott el egy muszka őrjáratot, nagy ezüst monétát viselt véres-sáros ruháján.

— Miért kaptad ezt az ezüst palacsintát? — kérdezte János.

— Hát valami izéért, valami bolondságért — és szégyenkezve bujt a nagy sonkacsont mögé, melyet kezében tartott. Egy másiknak kellett elbeszélnie a dolgot.

De mikor egy pohár jó ital bennük volt s az édes, vágyott füst melegen kanyargott ki a szájukból, mintha visszataláltak volna magukban a napos mezők emberére. Beszédesebbek lettek, még tréfás szavak is fakadtak az ajkukra. De minden olyan homéroszi ős egyszerű volt ez egyszerű emberek ajakán. Semmi csattanós adoma, semmi szentimentális dráma, lendülő éposz. Egyszerű, rövid mondatokkal intézték el a világháború dolgait, melyet éppen olyan egyszerű, magától értetődő kötelességnek látták, mint az otthoni rög aprócseprő bajait. Az ellenségről szánalommal, jó szóval beszéltek, mint együtt dolgozó szomszédról. Egy órai beszélgetés után János útbaigazította őket. Hogy magukra maradtak, Miklós sértődve zsörtölődött:

— Akartam egy jó éjszakát tölteni, ki-

beszélni magam. De Böjthe Jánosnak elébbvaló egy pár rongyos paraszt, mint Farkas Miklós. Farkas Miklós neki senki sem.

János, bármennyire is ismerte Miklóst, elkedvetlenedett e hulló lélek gyorsuló hullásán. Hogy csináljon valamit, halkan fütyörészni kezdte:

Ne menj rózsám a tarlóra,
Gyönge vagy még a sarlóra.

Mikor a Korona-szálló kapujánál el akart válni tőle, Miklós rekedt, parancsoló hangon, világítón sápadt arccal mondta:

— Gyere fel egy percre, ha méltóztatsz. Én ugyan nem vagyok paraszt, de mutatok valamit.

János vele ment. Miklós meggyujtott két magas gyertyát, leültette Jánost. Azután a szekrényhez ment, valamit kivett onnan. Kézirat volt. Elkezdte olvasni.

Egy már majdnem bevégzett regény kézirata volt. János, mindjárt a második oldalnál, egész élete odahajlásával figyelt. Miklós hangja eleinte hideg és rekedt volt, azután átizzott, nagyszerű ércek csengtek ki belőle és távoli zokogás. A regény a századok nagy megraboltjának, Európa Hamupipőkéjének, a magyar fajnak regénye volt. Egy mesésarányú, János-féle hősben bogozta egybe a mesét. Volt benne kétségbeesett roppant humor, kilüktető zokogás s kihullott jajszó. Hatalmas,

világító típusokban ontotta elé, mint egy megtárt bányából, a faj csodálatos gazdagságát. Gyors rohanásban villantotta át tragikus küzdelmét az óriásokkal, akiket legyőz s a piszkos, ravasz törpékkel, akik megeszik. Egy faj mélyének viharos, sodró előáradása volt ez a regény, egybeölelő, felkiáltó nagy fájdalom. A két gyertya, leégve, vörös lobogással már a gyertyatartó alját nyalta, mikor Miklós bevégezte az olvasást. Hangja még forró sírással ott volt a levegőben, szemei mélyek voltak, telegyűlve csodálatos, előrerendeltetett lelkével, arca nagyon sápadt volt. Felállott s újból elrekedő hangon mondta:

— Látod, ez vagyok, ez, ez és semmi egyéb. Ma láttál először.

János hozzáugrott, átölelte s viharos csókokban csókolta rá a felébresztett testvér szívét. A faj két nagyszerű virága halhatatlan ölelésben hajlott egymáshoz. Azután Miklós ellökte Jánost:

— Menj a fenébe, hagyj aludni, — mondta most már jó gyermek duzzogással.

János reggelig nem tudta behunyni a szemét. Reggel már a torlott élet nagy hullámokkal verte az uccát, mikor az órájára nézett. Már félkilenc volt s még nem jött az álom. Kiugrott az ágyból, odaállott az ablakhoz. Bámult. Szobája a Bercsényi szállóban volt s ablakából egy Szobránc felé tántorgó, végtelen, nyomorult trént látott. Kétfelől az út

szélén megállva, a közönség lusta bámulással nézte a vánszorgó gyászmenetet. Szemben ablakával, egy kis bank háza előtt, Belényesi Schwarcz vizsgálta a jelenetet. És a tovacsurgó nyomorúság partján ez a duzzadt, zsíros, gőgös embergomba éles, szemérmetlen felkiáltása volt a jóllakásnak, a könyörtelen sikernek. Félkezében ezüstfejű botja volt, másik kezével szemüvegét igazgatta. Tokája feszült az erősen érzett tekintélyből. És ekkor valami bevillant a János szemeibe.

A bank háza mögött egy sokkal magasabb, épülőfélben levő ház állványai meredeztek. Egyik állványon, mely majdnem egy szintben volt a bankház fedelével, már felhordva, oszlopokban voltak az óriási, külső díszítésre való kőlapok és ott várták a háború végét. A sok esőtől s az állvány lassú, észrevétlen görbülésétől ebben a percben egy hatalmas súlyú kőlap elvált társaitól s lassú csúszással rásiklott a bankház tetejére. A szelíd hajlású tetőn lassú, lassú mozgással, mintha fáradt, lusta végzet mozgatná, haladt lefelé, éppen a Belényesi Schwarcz feje felett.

Jánosnak bő ideje lett volna feltárni az ablakot és lekiáltani a figyelmeztetést. Lenézett a pénzemberre. Az arc mint egy mindent egybetömörítő összegezés állott ott a világháború szélén. A kő csúszott, csúszott tovább. János hátratette a kezeit.

Egyszerre aztán egy óriási sikoltás tépő-

dött fel az emberek véréből. A trén megállott, a lovak visszatorpantak. A milliók Napoleonját a mázsás kő odaverte az aszfalthoz. Mintha a háború bosszálló ökle ütötte volna le. Vérkása és levetkeztetett csont vonaglott ki a kő alól.

Jánost már nem érdekelte a többi. Visszafeküdt az ágyba. Édes átmelegedésben jött testébe a késlekedő álom s elaludt mosolyogva, mint az erő, mint az egészség, mint a megelégült igazság.

3.

Miklós a János elutazása után hónapokig ottmaradt Ungváron. A háború és a belső élet egybehullámzása, az első menekülés gyors képei, az átvillanó sokezernyi arc, a nagy drámák és a nagy piszkok új meg új szakadással vitték életébe az embert s nem tudott innen elkívánkozni. Néha ki-kilátogatott a frontra, néha egy-két napra felfutott Pestre, de mindig visszajött ide: kitárni élete nagy hárfáját az emberi szenvedés elé, hogy minden fájdalommal fájjon rajta.

Egy este a zsúfolt korzón ődöngött. A kis város élete új hullámokkal bővült. A második hadsereg főparancsnoksága jött ide, Böhm Ermolli a reáliskolában ütötte fel tanyáját, honnan a kórházat kitelepítették. Repülőgépek, szikratávíró s a minden irányból ide-

rohanó automobilok egy világváros lázát lüktették át a csepp városkán. A város hemzsegett nőkre vadászó arisztokratáktól s egyenruhájukat szellőztető milliomos zsidógyerekektől, akik a kommandó szárnyai alatt élvezték a háborúsdit.

Miklós Ellát várta. Ez az okos zsidóleány raffinált érzékiségével, felületes, de széles kultúrájával, jól kiszámított változásaival aránylag sokáig le tudta kötni Miklós érzékiségét és a fáradt órákban a barátnő illuzióját tudta kelteni benne. Néha azért Miklós halálosan únta az egész szerelmet s erőltetett komédiaként játszotta. Ilyenkor halálra gyötörte a lányt, leszidta, mint egy szolgálót, véresre gúnyolta. De a kibékülések új tüzet csiholtak viszonyukba.

Egyszerre, amint átkanyarodott a Nagyhíd felé, édes, fürtös nevetésből a neve csengett feléje:

— Miklós, Miklós! Nagyszerű!

Ennek a hangnak az ezüstje régen le volt raktározva élete mélyén, ahol a meg nem hallható percek aludtak, mint elült galambok. Most onnan is felcsengett. Judit állott előtte, felragyogva a meglepetésben és örömben. Belecsimpaszkodva Miklósba, gyermekes toporzékolással mondta:

— Hamar, hamar, vigyél fel a lakásodra. Édes, drága Miklós! Vigyél fel, gyorsan, tegyünk szarvakat a vőlegényem homlokára.

Oh, a kis hülye, hogy fog kinézni vele. Gyorsan, menjünk gyorsan! — és a kacagása folyt, mint napsütött patak.

— De Jucika, micsoda szél sodort téged ide? — kérdezte elámulva Miklós.

— Majd mindent elmondok, csak vigyél gyorsan a lakásodra. Gyorsan, mert máskülönben itt csíp bennünket a vőlegényem. Pompás lesz megcsalni a kis utálatost! Vigyél hamar! — és befúrta magát a Miklós testébe.

Miklóst magával vitte ez a nagyszerű hullám, ő is fellobogott:

— Nagyszerű, én meg az Ellát fogom becsapni! Ezután a francia verseket a szarvai közül fogja kiszavalni. Ugy is nagy tehén. Gyere!

Belekarolt a lányba s mint két gyermek, ugrálva szaladtak fel a Korona-szállóba. A szobába beszűrődött a külső villanyfény s meleg titokká oldotta a szoba sötétjét. Miklós nem gyujtott lámpát, átkapta a lányt, odahurcolta a diványhoz s a két egymásra talált, egymásnak való élet mohó öleléssel rontott egymásnak. Később, az édes lebágyadásban, Judit a kényeztetett gyermek panaszos kuncogásával mondta:

— Talán lámpát is gyujthatnál, Miklós.

Miklós felgyujtotta a villanyt s akkor újból kitárt, nagyölelésű szemmel néztek egymásra. Miklós megfiatalodva csillogott,

mint egy visszavarázsolt királyfi. Nagy fekete szemeiben tüzet rakott a lakmározó élet, átölelte a lányt:

— De szép vagy! Szebb, mint valaha. A szépség omlik benned, mint megnőtt ár s kibontott hajad mint visszatért folyó visszahozza a belétükrözött napokat. Tudod, Judit, hogy sohasem voltam olyan boldog, mint veled, hogy te voltál a nő az életemben, a szépség, a halhatatlan ölelés. Minden nőalakom munkáimban, minden szeretőm az életben a te újra felvert visszhangod. Egyéb minden hiúság, undok hiúság és gyalázatos zabálás volt.

A lány hagyta magát simogatni s rábontotta a haját. Azután szólt:

— Ismersz te egy Tóth Andrást, egy szerencsétlen kis Tóth Andrást?

— Nem én, micsoda bogár az?

— Az az én vőlegényem, szegényke. Egy szelíd, kicsi tanárka. Nagyon szerettem, mert olyan volt, mint egy gyermek s nekem olyan jól esett egyszer anyának lennem. Szegényke, a bolondulásig szeret. Azután sokat mesélt nekem, irodalmat, filológiát. Azután megint csak irodalmat és filológiát beszélt. Most itt van a katonakórházak irodájában. Most még jobban szeret s ha együtt lehetünk, megint csak irodalmat és filológiát mesél. Ez már olyan unalmas. Aztán itt lakom a mamájánál, mert eljegyeztük egy-

mást, nézd, látod, jegygyűrűm is van. Szép, vastag jegygyűrű, szegénykének félhavi fizetésébe került. A mamája olyan jó néni, de olyan unalmas. Az meg mindig a jó Istenről beszél és tanácsokat ad. Te szereted, ha neked tanácsokat adnak, Miklós? Nekem az olyan, mintha a vérembe csípnének s azt mondanák: légy rossz, légy rossz! Már nagyon untam magamat s szerettem volna valamit, magam sem tudom mit. És azután most rád találtam. És most megcsaltam szegény, szegény kis Bandikát. Megcsaltam. Ha megtudja, megöl és meg fogja ölni magát is.

Elkezdett sírni, a hajával eltakarta magát, de a rezgő selyemkárpit mögül ki-kikandikált a férfira. Miklós ráhajolt, végig-végig simogatta s bőrén átcikázott az öröm. Azután vigasztalta:

— Nem baj, szivikém. Csak az első csalás nehéz. Gyere, csaljuk meg mégegyszer. Akkor az első nem fog számítani.

Judit felkacagott s mégegyszer odahullott a férfinak. Később aztán nagy sietséggel felszedelőzködött és rémülettel, melyet jólesett játszania, mondta:

— De most sietek haza, a kis Othellócska vár. Majd holnap be foglak mutatni neki, légy dél felé a Gyulai-cukrászdában. Ne félj, nem fog észrevenni, olyan buta szegényke. Te, képzeld, azt sem vette észre, hogy nem voltam leány. Pedig, te tudod, hogy alapo-

san nem voltam az. Téged különben nagyon tisztel. Mindenkit nagyon tisztel, de különösen azt, aki könyvet irt, ha csak egy vasúti menetrendet is. Talán büszke is volna, hogy a magyar irodalom felszarvazta. Olyan mulatságos figura, majd sokat fogunk kacagni.

A Miklós nyakába ugrott, összevissza csókolta, elsurrant. Miklós édes fáradsággal nyujtotta ki a levegőbe karjait, mintha még ott ölelné élő melegségét. Azután megint kirévedezett az uccára. Szembetalálkozott Ellával, aki régóta várta.

— Hol volt olyan sokáig? Rég várom, — mondta a lány.

Miklós únt arcot vágott, szemei rosszak, kegyetlenek voltak:

— Rég vár! Legalább ne hazudjék. Itt lógok két órája. Ki volt az a boldog halandó, akiért megváratta Farkas Miklóst? Remélem, őrmestertől felfelé volt.

A leánynak felcsuklott a szíve:

— Hogy lehetsz ilyen komisz, Miklós? Ha akarod, megkérdezhetünk valakit, bárkivel bizonyítani tudom, hogy már nagyon rég sétálok itt. Mindenki látott.

— Hát azt hiszi, hogy hülye vagyok? Meg akarja hurcolni a szarvaimat mindenki orra előtt? Természetes, hogy udvariasságból azt mondanák, hogy itt volt. Különben is ezek mind jól ismerik magát. Bolond voltam

hogy nem hittem nekik. Magának csak férfi kell. Hozzám ragadt, mert pucc volt a kis vidéki zsidólánynak a Farkas Miklós neve. Azt hiszi, hogy bánom, hogy megcsalt? Örvendek, érti, örvendek. Tőlem odaölelkezhetik az egész második hadseregnek. Mert már únom, halálosan únom. Nem is szerettem soha. Ugyan mit is szerettem volna magán?

A lány elfulladva gépiesen ismételte:

— Miklós, Miklós.

— Menjen haza a kedves katonaszabadító papájához s mondja meg neki, hogy Farkas Miklósok Attila korában is voltak s hogy nem fogok belemételkedni az ő családjába. Jó fogás lett volna. Hagyták, hogy fogdossam a lányukat, hogy kószáljak vele éjjel, hogy lakásomra jöjjön. Egyszerre aztán előállott volna a zord apa, hogy követelje az elcsábított lány elvételét. Kapnak ebből ennyit! Pá!

Körmeit odapattogtatta a fogaihoz, vidáman fütyörészve tovább állott. A lány, mint egy hirtelen tűztől bódult tyúk, vakon tántorogva tapogatózott hazafelé.

Másnap Miklós már délelőtt tizenegy órakor beült a Gyulai-cukrászdába s únottan nézett kifelé. Künn az uccán, végtelen előomlásban, a német déli hadsereg vonult Szobránc felé. Hosszúpikájú sisakos vértesek, kik oly mereven ültek lovaikon, hogy menve is állók-

nak látszottak, végtelen sorú rezes sisakú bajorok, dübörgő ágyúk, konyhaszekerek s újból német katona, újból német katona. Amint ezt a sokezernyi merev, kifejezéstelen arcot látta, meglepte, hogy mennyire azonos mindenik. Értelem, érzés, akarat, a külön élet minden kilobogása hiányzott arcukról: az egész volt egyetlen értelem, egyetlenegy vasakarat, a világtörténelem egy új felfakadása. Külön-külön mindenik csak egy beilleszkedő atomja volt az egésznek. Ezekből a hideg, belsőtlen arcokból rengeteg erő, a felhúzott gép könyörtelen ellenállhatatlansága áradt ki. Miklós elkomorodott.

Negyedtizenkettőkor látta Juditot közeledni a vőlegényével. A kis tanárka a primitív szentek boldog kisugárzásával, fényképmasinásos pózban, felfordult szemekkel vitte menyasszonyát, mint egy felemelt szentséget. Az elömlő sokaságban mindenki visszafordult, hogy mégegyszer belélegzeljen ennek a szépségnek a horizontjába. A tisztek erősen megnézték. Judit néha megeresztett egy-egy fejedelmi villámot s úgy tudott menni, mintha az a kis ember mellette az ölebe lett volna. Beléptek. Judit vidáman csicsergett:

— Itt hozom, Miklós, a tisztelődet. Bandi imád téged. Ő tudja már, hogy mi egy faluból vagyunk s majdnem testvérek. Bandi

tanár, úgy-e, magyar és francia szakos vagy, Bandikám? — És édesen kacagott.

A fiatalember elfogulva az országos névtől és saját nagy tiszteletétől, ügyetlenül, dadogva segítette le Judit kabátját. Letelepedtek. Miklós a tréfás oroszlán fejedelmi jóságával kézdezte:

— Melyik a kedvenc írója, tanár úr?

— Oh, ezt bajos megmondani. Mint ahogy nehéz megmondani, melyik a kedvenc virága, a kedvenc éneke az embernek. Annyiféle szép van és mindenik valami mást hoz a lélekbe. Régebben a francia chansons de geste-eket szerettem a legjobban. De mióta Judit az enyém, — a kis ember ránézett és eltikkadt — azóta a szerelmi történeteket szeretem a legjobban, Aucassin és Nicolettet. Cligest, Trisztán és Izoldot, ezt különösen.

A Judit szeme nedves fényességben úszott:

— Emlékszel, Miklós, mikor te otthon elmesélted Trisztán és Izold történetét?

Miklós mosolyogva mondta:

— De ezek mind régi dolgok, kedves tanár úr. Az újabb írókat nem olvassa?

— De igen, nagyon szeretem Ohnet-t, Herczeg Ferencet, Szomaházit. Önnek is olvastam több elbeszélését. Milyen csodálatos nyelv!

Miklós elkedvetlenedve, gőgös arccal mondta:

— Gondolja, kedves tanár úr, hogy engem stiláris szempontból tör a nyavalya?

Judit felkacagott:

— Bandika, mit csinálna maga, ha én megcsalnám magát?

A szegény fiatalember rábámult, zavartan, mintha egy súlyos kő zuhant volna le előtte. A szemébe szomorúság, a hangjába sírás gyült. Kérőn mondta:

— Judit, Judit, az istenért, hogy mondhat ilyet?

A cukrászdába egy pompás kapitány jött be. Odaköszönt Miklósnak s a szomszéd asztalhoz ült, szemben Judittal. Rendelt valamit és szemeit az úr szemtelen fesztelenségével dobta Juditra. Judit mutatott haraggal felszökött, egy másik székre ült, háttal a kapitánynak s alig fojtott hangon kérdezte:

— Ki ez a marha?

— Gróf Korotnoky Géza, ezt ajánlom, Jucika, ennek milliói vannak.

A tanár őrült döbbenéssel nézett rájuk. Miklós észrevette s most újból kegyes lett hozzá:

— Ne féljen, tanár úr, mi így tréfáljuk egymást gyermekkorunk óta. Akik így mernek nyiltan tréfálkozni, azok nem gondolnak rosszra.

Judit később a nyakán levő boát a földre ejtette. A gróf odaugrott, felvette. Judit egy hosszú hideg tekintettel suhintotta végig és nem mondott köszönetet.

Beszélgetés közben a tanár elmondta elkeseredését, hogy lemondott a tudományos pályáról. Kis lelke régi sötétségét előrázta, a régi, szomorú este tervét, hogy elemészti magát. Azután felömlő hálával, elrévedező szemmel nézett Juditra:

— Akkor még te nem szerettél engem.

Judit újból felkacagott, gyors, apró kacagással s szemei a levegőbe tágultak. A kis ember, nem tudta, miért, úgy érezte, mintha valami nagy szomorúság állott volna a háta mögé.

Egy pár napig Judit és Miklós új, fiatal szerelem mohóságával ették egymást. Judit szerelme Miklós iránt most nem a régi fájdalmasan elrendelt, gyermekül őszinte, rabul odaadó volt. Művésziesebb, jobban játszott, színes, drámai szerelem volt és ezt Miklós is érezte. Többször mondta:

— Judit, te bármilyen forrón ölelsz, a régi Juditot nem találom benned.

Egy estére Tóth meghívta vacsorára Miklóst. Az öregasszony pompás lakomát tipegett össze. A békés házban, az egyszerű régi bútorok között Miklós jó fiuvá melegedett. Megtért fiúként bánt az öreg asszonnyal, sok érdekes dolgot beszélt el élmé-

nyeiből és a másik három — Judit is — ráfeszült szemmel itták beszédét. Jó szerednyei bort ittak s a végén, Miklós kedvéért, még egy pár zsoltárt is elénekeltek. A kis tanárnak mindig egyese volt az énekből s jó tenorhangja belső meleggel volt meleg. Miklós mint egy ős hívő énekelte:

Mint a szép híves patakra
A szarvas kivánkozik...

A Judit szopránja mint ezüstdíszítés futott fel a sötét hangon, a Tóth hangja melléjük reszketett. Az öregasszony nagy imádkozó meleg szemmel nézte őket.

Másnapi találkozójukon Miklós komoly, jó hangon mondta Juditnak:

— Voltaképen mit akarsz te azzal a szegény fiatalemberrel? Kegyetlenség magadhoz kötni a sorsát. Miért bántod ezeket az egyszerű, jó embereket? Nem vagy te közéjük való. Valami nagy dolognak tartod orránál fogva vezetni ezt a szegény kis tanárt? Nem gondolod, hogy örökre tönkreteheted? Vagy ez tetszik neked?

Judit a vállait vonogatta. Arca megtisztult, szemei gyermekké tágultak:

— Nem tudom, mit csinálok. Nem tudom, mit tegyek vele. Nagyon szeret. Szegény Bandika.

Miklós nyersen mondta:

— Tudod, hogy ha velem tennél így, én megfojtanálak, hogy a torkodat harapnám át? Bizonyisten megtenném.

A lányból éles, csiklandós kacagás hajolt ki s bolondul kezdte csókolni Miklóst. Azután újból, újból kacagott.

Később, egyéb beszélgetés közt, Judit kérdezte:

— Mit gondolsz, a Korotnoky gróf képes volna feleségül venni engem?

— Akár minden éjszaka. De reggel mindig elválna, — felelte durván Miklós.

A következő délutánok egyikén Miklós szobájában várta Juditot. Öt órára ígérte, hogy jön s már félhat volt. Máskor mindig a kitűzött óra előtt jött. Miklós lustán, földhöz hulló únottsággal hevert a diványon. Gondolat nem volt benne, üres és kedvetlen volt. Azután háromnegyedet ütött az óra. Azután hatot. És mikor a hatot ütötte, egyszerre, mint egy megkondulás, éles, láthatóan, mint egy betört sugár, volt előtte a Judit kacagása s az a bizonyosság, hogy már meg is csalja Korotnokyval. Hosszú buja ölelésekben látta együtt őket. És most egyszerre úgy érezte, hogy kétségbeesett vadul szereti ezt a lányt, élete egyetlen szerelmét. És ez eladja, megcsalja, őt, Farkas Miklóst! Olyan őrült fájdalom támadt fel benne, hogy a húsa sajgott belé. Megrázta a diványt, kezeit harapta

s visszalökte könnyeit, mint egy dacoló gyermek. Azután csitítgatni kezdte magát:

— Képzelődés. Bolond vagyok.

Tovább várt. A szoba lassanként fekete lett. Mindegyre fel-felhörgött:

— Nem jön. A szajha! A gyalázatos!

Háromnegyedhétkor nem bírta tovább. Felugrott, felkapta télikabátját és elrohant a Korotnoky gróf lakására. A gróf egy gazdag ügyvéd házában kapott egy lakosztályt. A kapuban állott a tisztiszolgája. Miklós könnyedén, dölyffel kérdezte:

— Itthon van a gróf?

— Igenis, de nem lehet hozzá bemenni.

Miklós természetes hangon mondta:

— Most is az a szép, szőke lány van nála?

A baka szemeiben felcsillogott a hím. Csettintett a szájával:

— Az a. Micsoda tyúk! Azért én is lennék gróf egy éjszakára.

Miklós egy percre megállott. Átvillant vérén, hogy befut, hogy megöli őket, hogy a torkán issza ki a lány vérét. De őrült gőgje megmentette. Ő, Farkas Miklós, ő dühöngjön másért! Ő csináljon szerelmi drámát, mint egy borbélylegény! Ő vallja meg a vereségét! Ő tegye nyilvánvalóvá, hogy őt meg lehet csalni, el lehet dobni, mint mást? — Hazafelé ment.

Őrült, vak düh toporzékolt benne, mint

egy megtapsolt klaun. Hogy őt, őt otthagyják egy koszos kapitányért, aki csak gróf és milliomos. Őt, aki minden szépség született tulajdonosa. Hát nincs meg életének igéző ereje többé? Hát itt a végső csőd? Megvénül, kikacagják, senki sem fog ránézni többé.

Ráncosan, züllötten, senkinek látta magát s majd beleőrült ebbe a képbe. Hát nem lehet megfogni az időt, hát nem varázsos ura többé a nőnek! Utálta már ezt a várost. A házak, a mellette elrohanó emberek mint felfakadó kelevények bűzlöttek feléje s bennük is érezte fájdalmait. Hirtelen eszébe jutott, hogy nyolc órakor indul egy vonat Pest felé. El fog menni rögtön, elutazik innen örökre és sohasem fog visszajönni. És jaj lesz annak a nőnek, aki most először szerelmes lesz belé. Meggyötri, megkínozza, amíg árnyékára fogy, hogy hervadásában, könnyeiben érezze, hogy ő még hatalmas élet, erő és végzetes fiatalság.

Közel a szállodához Tóth András jött vele szemben. A kis tanár arca fáradt volt a napi munkától, de a meggyült boldogság kiserkedt az elszürkült szemekből. Úgy ődöngött pötyögős egyenruhájában, mint egy testetlen lélek.

Miklósba beleszúrt a kis ember látása, boldog mosolya. Hogy ez az együgyű fajankó is habzsolja azt a szépséget, hogy boldognak

vigyorogja magát, mint egy fakutya s azt higyje, hogy örökre magának kötötte le, mikor ő, ő Farkas Miklós a megcsalatás véres szégyenében tajtékzik! Érezte, hogy kell, hogy megtapossa ezt a részeg bogarat, hogy kegyetlen szavakkal beleszúrja fájdalmát. A kis tanár alázatosan köszönt, azután szelíden kérdezte:

— Nem tetszett látni az én szép Juditkámat?

Miklós egészen elébe állott. Bántón, hidegen, gonoszul nézett a kis emberre:

— A maga Juditkáját? Hát hol van az esze, tanár úr? Hát mit csináltat bolondot magából? Hát magának való ez a szép hisztérika? Lássa, kedves tanár úr, ennek már viszonya volt fél Magyarországgal. Először is persze velem, velem. Azután egy zsidónak adta el magát, azután együtt lihegett a fél Pesttel. És maga, kedves tanár úr, mindezt nem vette észre. Most mehet a Korotnoky grófhoz, a szép kis Juditkája ott fekszik tótágast. Maga igen tanár, tanár úr, a szerelemhez. Lássa, velem ilyen nem történhetnék.

Miklós tovább ment. A kis emberke ott maradt, szótlanul, mozdulatlanul. Mintha feje beledagadt volna a világba s az egész megkondult világ zúgna át idegein. Azután a szemeibe könny szökött s gyors futással rohant a Korotnoky lakása felé. Ott nem nézve sem jobbra, sem balra, berontott a ka-

pun, felfutott a lépcsőn, átszaladt a két szobán, feltárt egy ajtót. A gróf elébe ugrott, Judit még — bontott ruhában — a díványon hevert. A szerencsétlen tanár elkezdett sírni és maga körül tipegve kétségbeesetten ismételgette:

— Jaj, méltóságos úr! Jaj, méltóságos úr!

A gróf fölényesen kérdezte:

— Mit akar?

Judit fel sem emelkedett a díványról. Kibontott haja sátorában feléje fordította a fejét, lassan lehúzta ujjáról a jegygyűrűt és odanyújtotta:

— Itt van, tanár úr, a gyűrűje. Már úgyis úntam a sok filológiát. Igy jobb a tanár úrnak is. Vegyen el valami egyszerű polgári leányt. — Azután kacagva hozzátette: — De azért a tegnapi fogadásunk csokoládéját megadhatja.

A tanár átvette a gyűrűt. Felelet nélkül, tébolyodott hangosan sírva tántorgott ki a szobából. Még a kapuban is fel-felszepegte:

— Jaj, méltóságos úr! Jaj, méltóságos úr!

Képtelen volt hazamenni. Anyja csendes, békés, tiszta lelkébe belegyónni ezt a borzasztó, piszkos tragédiát. Hát csakugyan van ilyen nő a világon? És vallásos ősei borzalmával valami mitológikus ős gonosznak nézte ezt a felséges lányt, aki megölte őt örökre, feltámaszthatatlanul.

Rögtön jelentkezett azonnali frontszolgálatra. Anyjának egy kétségbeesett búcsúzó levelet írt és elment úgy, hogy nem is találkozott az öregasszonnyal.

Ragyogó napok következtek Juditra. A gróf Magyarország egyik legrégibb nevének s legnagyobb vagyonának az ura, hivatalos szeretőjévé tette. Pompás ruhákat, ékszereket vett neki, a Fő uccán lakosztályt rendezett be számára, autót bocsátott rendelkezésére. Bemutatta a főúri tiszteknek s Judit kápráztatos ragyogásával maga után ragadta az egész társaságot. Most talált otthonára, ezek voltak igazi, vérbeli társai és a szegény kis falusi lányból kilépett a nagyszabású félvilági nő, aki könnyed modorával, szellemességével, szépségével a vér született arisztokráciájában csillogott.

És ebben a városban, ahol a halál és az élet nagy csereberéje folyt, forróbb zuhogású volt a szenvedély, lüktetőbb rohanású az élvezet. A főparancsnokságot nagy történelmi nevek s roppant zsidóvagyonok örökösei dongták körül, mint pompás, tenyésztett, ritka bogarak, melyeknek nem szabad elpusztulniok. És mert únták magukat, mert erősek, hímek és korlátlan urak voltak, vad hajszában űzték az élvezetet s a meztelen kéj végigterpeszkedett a városon. Mintha a halálos keringés őrülete bevette volna magát a vérbe, eddig példás életű nők, kiknek férje az eltá-

pett kebel dacával vitte homlokát az ellenségnek, lányok, kiknek apja künn reszketett a gyilkos hidegben, szemérmetlen tolakodással, buja megtárulással vetették magukat az úri élvezők elé. Egy hercegi katonatiszt, a bámult császár távoli rokona, ötvennyolcéves ember, a síràsó tizenhároméves csodaszép lányát rontotta meg pénzével s azután, hogy a kis lány únta az öreg szerelmet, átadta fiának, aki szintén az úri feleslegesek közt sétáltatta kardját. Egy felvidéki nagy uradalom ura egy fronton levő ügyvéd feleségét ragadta el. A megvadult asszony nyiltan hurcolta paráznaságát a város uccáin. Mikor a boldogtalan, megsebesült, otthont védő hím hazatért s meghallotta szégyenét, bolond-bután önmagát pusztította el a fegyverrel, mely nem tudta megvédeni ágya tisztaságát. Cifra szajhák ömlöttek ide a világ minden részéről. A nagy keresletben roppant ázsiót ért el a női hús ára s a frontról idelélegző szereleméhes katonák többhónapi véres munkájuk minden felgyült pénzét odaadták egy szerelmes éjszakáért. Mert a pénz folyt, folyton növekedő árral s hullámain minden piszok és véres tragédiák úsztak. A város lakosságának — a megtorlott szállítás és rendetlenség miatt — nem volt fája, gyertyája, petróleuma, lisztje, húsa. De a vagyon drága gyermekei, rázogatva a véres cécó csengőit, hempeređtek a bőségben. Egy tiszti vacsorán

Judit zsardinettot kívánt, de nem tudtak szolgálni. Korotnoky gróf másnap két vagonnal rendelt s meg tudta mutatni, hogy öt nap alatt ott állott az állomáson. Éjjel a kávéházban fényes dáridók voltak, ahol Judit köré tódulva, szépségtől és pezsgőtől mámorosan, a vér szilaj kaukánját járta a nagy úri társaság a cigány vad toporzékolása mellett. Közben-közben a nagy úri dőzsölők egyikemásika fényes kitüntetést kapott „az ellenség előtt tanusított vitéz magatartásáért“ és ez új ünnepségre, újabb vad hejehujára adott alkalmat. És a városban, ahol napról napra éhen vesztek, dideregtek, megőrültek, kétségbeestek, ahol a háború minden piszka és nyomorúsága egybehabzott, az öszetört csontok és könnyes nyomorúság felett, mint a hullák kiszállt részeg szellemei, vad farsangját robogta a vér és a pénz őrült, lobogó kermessze.

Judit fáradhatatlan volt a vad éjszakákon. Egész kibontott végzetes temperamentumával élvezte az élvezeteket. De legcsapongóbb kedvében és a legvadabb tivornyában is olyan természettől királynői volt, hogy a hódolat hangját mindenki megtartotta vele szemben, Korotnoky is. Lázas sietséggel dobta a pénzt és dobatta a gróffal és a folyó pénz és élvezet vad forgatagában még szebben lobogott fel, mint valami végzetes lidérc. De néha, mikor otthon volt s a lebágyadt ta-

gokra a vér csendje szállott, mint egy megrezgő harang, felmozdult benne a régi Judit és úgy fájt beléje új élete, mint egy végtelen csömörlés. Ilyenkor addig gyötörte magát, amíg a szenvedéstől megtisztítottnak érezte magát s elérzékenyülhetett önmaga felett. Eleinte ezekben a percekben nagyobb összegeket és sűrű, kérő, ölelő leveleket írt haza. De mióta jegybontását otthon tudatta és a feltűnő nagy összegek jöttek, minden levelét felbontatlanul kapta vissza hazulról, minden pénzküldeménye visszaérkezett. Néha Miklós képe dobbant beléje s minden régi szerelme felhullámzott. Érezte, hogy ez volt életének egyetlen értéke s vad futásban szeretett volna a sötét szemek felé hullani. Kétségbeesett könyörgő leveleket írt neki, hogy halálosan megbánt mindent, itthagyja a pompát, az ünnepeltetést, elmegy hozzá szolgálónak. De válasz sohasem jött. Magárahagyatva elítélt, kitagadott szerencsétlennek érezte magát, aki azért sodródott el, mert nem értették meg, mert nem volt szeretet, mely elég forrón tudta volna magához szorítani. És ilyenkor az elhanyagolt szív jogosnak hitt dacával vetette magát újból az őrült forgatagba. A másik férfi, a szegény csak benne élő kis tanár úgy kiesett életéből, hogy egyszerű gyermekképe soha egy pillanatra fel nem kisértett, neve soha, soha vissza nem csendült.

Egy nagy dáridó éjszakáján valamelyik kitüntetettet ünnepelték. A Koronában óriási asztalnál folyt a dinom-dánom. Már éjfél után két óra volt. Fütyültek a zárórára, ők voltak a hatalom. Daloltak, táncoltak, a legképtelenebb tréfák folytak. Egy kis gróf nagy tapsok közt szétharapott poharat evett. Egy főhadnagy a szék támlájának ormára állva ivott ki egy üveg pezsgőt. Végre Judit egy csókot ígért annak, aki legtöbbször sántikálja körül féllábon a kávéházat. És ekkor a társaság minden férfitagja felugrott, halált csináló magasrangú tisztek, köztük egy hatvanötéves ezredes is és mint felhevült, őrült kecskék szökdöstek a teremben. A nők sikoltva kacagtak, a pincérek a hasukat fogták, a cigány vad zenével bomlott a menet után, azok szuszogva, fulladozva, pezsgős nyáltól csorogva ugráltak. Egy idősebb őrnagy volt legmakacsabb a versenyben, megkapta a csókot végtelen taps és cigánytus között. Künn a komoly éjszakában reszkettek az ablakok és a szívek a közeli ágyuzástól s nagy lomha társzekerek lebegtek tovább, tele a háború összezúzott nyomorultjaival.

Korotnoky egy pár napra magára hagyta Juditot: Teschenbe kellett utaznia. Judit egy este egyedül sétáltatta szépségét a korzón. Az emberek felszisszentek, mikor elvonult mellettük. Mindenki irigyelte, mindenki csodálta,

mindenki meghódolt a szépség, bűn és pénz szentháromsága előtt. Közel a hídhoz, a térnek a folyóhoz szoruló sarkában egy fáradt székely katona támolygott a városba. A frontról érkezett. Hátán batyuval, rongyos, piszkos ruhában, elbódulva az élet meleg rohamától, kódorgott a kitűzött kórház felé. Az összebágyadt tagokból most is kivillant a régi napok pompás legénye. Mikor Judit mellett elment, mintha az élet közvetlen árja torlott volna beléje, a leroskadt tagokból felágaskodott a hím, lázas, szép barna arcán átvillámlott a vágy, nagy fekete szemei beleharaptak az életbe. Köpött egyet és mondta:

— Az istenit, ezzel jó volna elkárhozni!

Judit visszafordult. Odament hozzá:

— Fáradt maga, szegény katona?

— Lett volna az ifjúasszony hat hónapig a fronton, nem kérdezné.

Judit a fiú beszédén látta, hogy székely. Fellobbant örömmel kérdezte:

— Maga székely! Hová való?

— Lécfalváról, instálom.

— Hiszen akkor szomszédok vagyunk. Én a .... i tiszteletes lánya vagyok.

— Nagyon szépen szavaz a tiszteletes úr. Nem is tudtam, hogy ily helyrevaló lánya van.

— Jöjjön hozzám, — kérte Judit és most már jó testvérnek érezte magát. — Együtt

vacsorázunk és beszélgetünk az otthoniakról. Azután bemehet a kórházba.

A legény szerény szabadkozással adta meg a módját. Judit az új öröm lobogásával sietett. Többször meg kellett állnia, hogy az összetört, elmarcangolt legény lélekzetet vegyen. Mikor beléptek a fényesen berendezett szobába, ahol minden dolog, mint ázott rög, meleg nőt lehelt és Judit felgyujtotta a villanyt, a székely hangosan felálmélkodott:

— Jaj, milyen szép itt!

Azután nagy húzózkodással kivett valami bugyellárisnak használt vászonzacskót s gyanakodva fordult Judit felé:

— Aztán mit kell fizetni?

Judit édesen felkacagott:

— Hát olyannak képzel maga engem, aki pénzért hívja meg a földijét? Hát maga nem látna jól engem Lécfalván?

Judit becsengette a cselédet. A góbét a hálószobába vezettette, ahol a hónapokon át véres árkokban, piszkos szalmán fetrengett ember fayence mosdótálban mosakodhatott s megfrissült fejét ezüstrámás Psychében nézhette. Judit ezalatt maga terített asztalt s mert az urak sokszor nála vendégeskedtek, pompás falatok, pezsgő és öreg bor voltak kéznél. A kijövő legény elkáprázott a sohasem látott jóktól és azt hitte, hogy ebben a csodás szobában ez a csodás tündér faluja

valamelyik ős meséjét eleveníti valósággá. Félénk és zavart volt.

Judit nézte a legény megtisztult, simára fésült, szép, értelmes barna fejét. És amint leültek, falatozni kezdtek s a fáradt legényből nehéz, egyszerű okos szavak jöttek ki, mégis levált belőle a város hisztérikája, a bűnnek, őrületnek végzetes szelleme. Az otthoni rögök, a csendes házak beszédét hallotta s lágy tavaszi eső hosszú suhogását az öreg fedeleken. Most már igazán nem játszásból volt jó. A falu mint nagy tisztító folyam áradt vissza beléje és tisztára mosta. Nagy, kék szemei elsötétültek, jóságosan testvériek voltak. Először hatalmas szerednyei bort ittak egy pohárral. Kocintottak. Beszélgettek közös ismerősökről s Judit a gyermek megtaláló örömével sikoltott fel egy-egy régi névre. Majd egy pohár pezsgőt kinált. A legény ajkához vette a furcsa levet, ivott egy kortyot, félrefordult és kiköpte. Judit jó kacagással kérdezte:

— Hát nem tetszik?

— Inkább abból kérek, — és a szerednyeire mutatott.

A legény eleinte hatalmas mohón evett s a poharakat is fenékig itta. De azután a fáradság, éhség, fázás viharaiban megfacsart tagokat forró melegség öntötte el, melyben halálos bágyadtság is volt, de égő vágy rohanása is e csodálatos nő felé. Nem nyúlt

már az ételhez, hiába kínálta Judit, a bort is csak szopogatta, a szavak le-letörtek ajkáról, homlokán az ér kidagadva lüktetett, szemei felgyúlt tűzzel, kétségbeesett, könyörgő vággyal néztek Juditra. Nap volt ez a leány, az élet lakodalmas felcsillogása és a megtépett, megkergetett, agyongyötrött röghember mégis felújult fiatalsággal hajtott vágyat feléje. Judit a díványra vetette magát, elővett egy cigarettát, fejét hátravetette, úgyhogy fehér nyaka mint habzó friss víz csapott a tikkadt legény szemeibe s hívó hangon kérdezte:

— Kell cigaretta?

— Nagyon megistálnék egyet, régen nem volt részem benne.

— Kapni fog, ha idejön.

A legény félénken, a vágy hidegrázásától dideregve és mégis szégyenlősen ténfergett feléje. Judit elébe tartotta a cigarettát:

— Tartsa a száját.

A legény lehajolt, Judit magához kapta a fejét. A legényben felcsapzott a férfi. A két cigaretta a földre esett.

Mikor Judit kifejtette magát a fiatal katona halálos öleléséből, kipirulva, zilálva az asztalhoz ment, lehajtott egy pohár pezsgőt. Azután édes hívással mondta:

— Gyere, te is igyál egy pohár bort.

A legény támolyogva felállott. Szemei sötét tűzzel tapadtak Juditra. Mintha, mint

két kétségbeesett karral, örökre belé akarna kapaszkodni, mintha zuhanó örvényből akarná hozzáragasztani magát. Egy lépést tett, aztán hátrabukott egy nehéz, boldog hörgéssel.

Judit sikoltott egyet. A szobaleány befutott. A legényt végigfektették a díványon. Judit kölni vízzel kezdte locsolni a homlokát. De a megfagyott tagokon, a végtelenre nyilt szemeken lehetett látni, hogy minden hiába.

Judit orvosért küldte a lányt és egyedül maradt a halottal. Hosszan, kíváncsian, de már nyugodtan nézte ezt a fáradt katonát, ki a véres zivatarokból kitalált, hogy itt haljon meg az ő karjai között. Az ajkak még most is félig nyitva előremeredtek, mintha halhatatlan csókban inna még szépsége zuhatagában. Fiatal, szép barna szemeiben még mindig az ő szépségének elkápráztása van. És a kihült arcon a boldog mosolygás mondja, hogy ebből az emberből a szörnyű világszakadás, a nagy nyomoruság minden képe kiveszett s hogy boldogan, kifizetve megy a sötét küszöbön keresztül. Olyan falu volt ez a legény, olyan szép és a törhetetlen fiatal vágy volt. És Judit, mint egy jóleső imát, nagy nyugodtságot érzett. Oh mégis jót tett, mikor a szépség és vágy csodás káprázatában vette el a sötét terhet a meggörbült vállról, mikor egyetlenül szép teste varázsdalával oldotta el a csónakot a borzadalmas parttól. Ez

a szép fiatal hulla, mint egy kiengesztelő jó tett, mint egy friss megbocsátás feküdt keresztül lelkén.

Az orvos megérkezett. Judit megmagyarázta, hogy földije, régi ismerőse volt, vacsorára hívta s hogy vacsora után szegényke elbukott. Az orvos a halált konstatálta.

A katonasághoz küldtek jelenteni a dolgot. És addig Judit, mint egy gondos leánytestvér, összeszedte mindazt a virágot, ami a házban a gróf költekezéséből volt, fehérfürtű krizantémumot, vörös szegfűt és fehér rózsát és halott testvére köré rakta. Azután letérdelt a halott mellé, összetette kezeit s tiszta gyermekimát mondott a megpihent katona felett.

VIII. AZ OTTHON MARADT FALU

I.

A reggel szürkés zöldje becsorgott a szobába, mint valami piszkos mosólé és eloltotta az éjszakát. Itt-ott a szegletekben megbujt még egy-egy fekete kis láng, de azután reggel lett, kétségbeesetten, vigasztalanul reggel.

Odahúzódva a falhoz, mint egy kergetett állat, kinyúlva eldobott kinyúlással, magára húzva a paplant, mint egy jó felejtést, Farcády tiszteletes lomha, nehéz hörgéssel aludt. De mintha vérre szagló komor szelindekek nyitották volna tüzes szemeiket nyugalmába, egy nagy rettegésbe ébredt. Oh megint lenni, lenni meghalhatatlanul.

A hálószoba savanyú, lehelletes levegőjében összelihegtek az alvók. És mert kemény tél, rossz ruházat és elégtelen fűtés állandó náthát és betegséget vitt beléjük, úgy szortyogtak, minha valami láthatatlan marok szorítná ki torkukon a lelket. A kis Palkó fel-felköhögött s lázas lökéssel fordított

egyet kis testén. Minden mozdulata bevonaglott Farcády tiszteletesbe.

Ha azok az apró lehelletek most elaludnának, mint gyenge lángocskák. Ha az alomba dobott puha tagok beledermednének a halál nyugalmába. Ha ő is megszünne, belehullana az örök gondtalanságba a fáradt golyó visszahullásával. Hogy amikor kinyitnák a szobát, csak a holt család nagy csendje beszélne. És ezek a fagyott arcok s a végtelen panaszba örökült vonások elmondanák a nagy tragédiát, hogy átdöbbentsék a világ velőjén a hulló titán csődjét, aki borzasztó küzdelem tántorgásában terült el s vele pusztult minden, amit szeretett. De élni kell, mert halál van, gyötrődni kell, mert Isten van, kétségbe kell esni, mert hinni kell.

Künn február eleji ítéletes tél hava világított. A toronyóráról hét hideg ütés hullott le, mint valami kísérteties kopogtatás. Farcády tiszteletes látta, hogy az alvók mindjárt felébrednek, hogy a megnyilt ajkak azt fogják mondani: — éhes vagyok. — A feltágult szemek keresni fogják a kenyéradó apát. És a síró asszony egyhangú, lágy siránkozása fog feléje lebegni, mint egy szélbe kapott szemfedő.

Oh, milyen volt a háború e két éve a tènfergő, megszállott emberre! Ahogy hús, liszt, tojás, gyertya, petróleum, az élet első forrásai kiapadtak az életből, életük egy napról

napra való hazárdjáték, kegyelemfalatok, ajándékkölcsönök vak elkapása volt. A kevés irgalomhitel, ami még megvolt, mindinkább megszünt, minden felcsukló kérésre ott volt a felelet: — háború van. És mert mindenki félt, az irgalom elkopott. De mert van Krisztus, Isten és jövő élet hite, egyszer-kétszer még megnyilt a megkopogtatott ajtó, az elzárt szív és elzárt marok. De mikor újból jött a kérés, a kért a már megtett jótett, a visszaélt jóság jogával mondhatta: — Nekem is élnem kell, háború van, nem tehetek semmit.

És mintha valami végzetes nehézkedés törvénye súlyosodott volna bennük, minél több szájjal tátongott rájuk a nyomorúság, minél több vigyázz-t kiáltott az elsötétülő élet, férfi és asszony annál képtelenebb lett az életre, annál tehetetlenebb hullással hullott a romlás felé. Ha valahonnan egy pár garas, egy jó falat, egy nem várt ajándék akadt, a kiéheztetett testbe, az elhalványult vérbe annál gondtalanabb sodrással táncolt be az öröm: megenni, felélvezni egyszerre mindent, hogy a jóllakás meleg mámorában, a kielégített élet kacagó felcsapzásában felejtsenek mindent, mindent. Egyszer egy birtokos egy nagyobb malacot küldött nekik, melyből napokig elélhettek volna. De a kiéhezett család úgy nekiesett, annyira élvezte a rágó izmok kéjét, a meggyorsult vér nagy bizakodását, hogy egyetlenegy este mindent felettek. Volt

tánc, zongora, ének és másnap holt beteg volt az egész család.

Fizetése még hajdani adósságokért hajdani törvények szerint ezerhatszáz koronáig volt lefoglalva. A stóla megritkult. Házasság, keresztelő nem igen akadt, a férfiak távol mezőkön haltak, legfeljebb gyermekek, öregasszonyok pusztultak, ami keveset hozott a konyhára. Azt a termést, amit a kert s a rosszul művelt földecske adott, felették a két első őszi hónapban. A folytonos kölcsönkérés, kinyujtottkezű panasz egy nagy hideg ürességet támasztott a papi ház körül. Hetekig nem nyitott be senki hozzájuk s ha valahol a pap tragikus, csontra száradt alakja feltünt, kitértek előle az emberek. A templomban még meghallgatták, ha kellett, meg is könnyezték a beszédét, de különben nagyon magára volt. Sokan, hogy a megtagadott kérésért ne érezzenek szúrást, az ürügyet kereső lelkiismeret hangos vádjával mondták: — Ők a hibásak. Az asszonynak csak a pucc kellett, a férfinak a tütű. Miért nem gondoskodtak? Most lássák.

Kuncné, aki a háború első heteit nagy kirakatos jótékonysággal s trombitás hazafisággal élte, eleinte fényes ajándékokat küldött, csirkét, süteményt, szalonnát. Már csak azért is, hogy mindenkinek duruzsolhassa:

— Lám, a Kovács Ilona jó bolond. Rúgják egy esztendeig s ha azután egyet mosolyognak neki, az ingét is odaadja. Bezzeg,

ha én volnék olyan helyzetben, megdögölhetnék a drágaságtól.

De amikor később látta, hogy a háború egész komolyan háború s nemcsak egy pár heti alkalom a hazafiság szellőztetésére, hirtelen valami ürügyet keresett és egyszerre újból véresen összeveszett a papékkal. Sőt első dühében számlát készített összes ajándékairól, berohant Szentgyörgyre egy ügyvédhez, hogy hajtsa be az összeget. De a fiatal ügyvéd lebeszélte a hiábavaló perlekedésről.

Schönbergerék, kikhez mesés forgatagban tornyosodtak a milliók, még csak segítettek néha-néha a nyomorult családon, de ők is kezdték únni, folyton tömni ezt a lefelé járó embert, akinek barátsága már nem volt dísz és mind hidegebb arc kísérte a különböző kölcsönöket. Judit már régen nem küldött sem levelet, sem pénzt, hogy első küldeményeit érintetlenül visszakapta. Szállongó hírekből s az összeg nagyságából a pap megértette Judit pénzforrásait és a szörnyű mindennapok közt tántorgó ember talált annyi erőt ős becsülete pátoszában, hogy visszadobja a megfertőzött pénzt. — Fekélyekben ütne ki rajtam minden falat, ami az ő pénzéből jön, — mondta komoran. Azóta Juditot nem volt szabad említeni előtte. És a jövő napok útján micsoda végzet várt a szerencsétlen családra! A fegyelmi bizottság ítélete

szavaiban kegyes, lényegében váratlanul szigorú volt. A háború tartamáig állásában maradhat, de aztán nyugdíjazását kell kérnie.

Farcády tiszteletes felült ágyában. Ha elmenekülhetne, elfuthatna innen, ha odadobhatná magát valami nagy irgalomhoz, ha odafektethetné gyermeknek maradt őszülő fejét egy erős mellre és sírhatna, segítséget kérhetne, vigasztalást, védelmet kapna. De üres, üres a világ.

Halkan kikelt az ágyból. Nem mert ott benn felöltözködni, nem mert mosakodni. Hálóingét ledobta magáról, minden ruháját összemarkolta s úgy félmeztelenül lopakodott ki az ebédlőbe. Ott gyorsan felöltözködött, felvette ócska, piszkos, atillaszerű télikabátját, feltette ványolt prémes sapkáját, melyben Milla nyáron tojásokat tartott s nesztelenül kiment. Künn az udvaron lehajolt, egy kevés havat vett fel, megdörzsölte szemeit és halántékát s visszanézett a házra. Azután kilépett az uccaajtón.

Elfulladva a méteres hóban, elveszve a roppant tél ölében, csendes volt a falu mint egy félig elsülyedt temető. A házak zártak és hallgatagok voltak, az élet még nem mozdult fel. Minek sietni? Minek tovább lenni a míves életben? Minek többet aggódni? Minek elébe rohanni a közeledő halálnak? Az uccákon a Nemere nyargalt s hóhegyekből hó-

gödröt, hógödrökből hóhegyet csinált, mintha csúfosan történelmet játszana. Olyan végtelen elhagyatottság, olyan kegyetlen részvétlenség volt a hideg uccákon, az alvó házikók felett, hogy Farcády tiszteletes egy percre arra gondolt, hogy visszamenekül, be az alvók élethaldoklásába, a szörnyű felelősségbe: mert ott mégis belőle szakadt életekkel van meleg. Azután szembeállt vele a kérdés: hova menjek?

Mindenkitől kért már, mindenünen kapott már visszautasítást. És akkor egyszerre, mint félrerántott kárpít mögül, elébe világosodott Szücs Dani alakja. Ez bizonyosan fog segíteni, ez aki olyan lángoló szószólója a nyomoruságnak. Ezzel még nem volt semmi kölcsönügye s a faluja sincs többre egy óránál. Egyszerre, az önvigasztalás kétségbeesett szükségével, egybehozott minden érvet, minden eddig alig figyelt lelki okot, melyek meleg bizonyossággá tették, hogy Szücs Dani hajlandó lesz kölcsönözni. Egy percre majdnem gyermeköröm lobbant ki beteg kék szemeire. Megindult.

Gyorsan ment át a falun s mintha valaki ment volna utána. Többször visszanézett: üresek voltak az uccák s hallgatag a falu a súlyos tél alatt. Künn a falu végén, az erdőnek menő útnál, a kereszt előtt egy percre megállt s felnézett a megfeszitettre. Az út a Szücs Dani falujába az erdő szélén vezetett.

Ujból nekiindult, gyorsan, erőltetett könnyedséggel. Azután egyszerre megállott.

Roppant hideget s valami egyszerre feldöbbent félénkséget érzett. Nem, Szűcs Dani nem fog adni. Hallotta a maga ügyetlen, kérő, félénk hangját. Látta saját szánalmas ijedt gyermek arcát. Hallotta a Szűcs Dani hideg, határozott feleletét: — Nem tehetem, háború van.

És akkor a szerencsétlen, félrehajított embert átzúgta végtelen nyomorának pátosza, mint egy fölzilált orgonát. Mintha az egész roppant fehér síkság az ő Golgothájává magasult volna, kidobta két karját az ürbe, ő volt a magára hagyott, megfeszített emberfia, felemelte sápadt, meggyötört, holt arcát az ég felé, kitört belőle a nagy elhagyott kétsége: — Atyám, atyám, miért hagytál el engemet?

És hogy véletlen nyomorúságában megint óriássá nyúlhatott, a fájdalom, a szorongás elcsitult benne. Lecsüggesztett fejjel, megnyugodva és a passzióhangulat csendes továbbjátszásával folytatta útját. Egyszerre csak azt vette észre, hogy előtte van a falu. Kakaskukorékolás s a tüzhelyfüst barátságos, édes szaga szállt át rajta. Oh mégis, mégis fog kölcsön adni. Szücs Dani! Az egyik házból kenyérsütés szaga jött ki. Farczády tiszteletesnek meleg könny buggyant a szemeibe. Lelkébe kis gyermekkezek fakadtak fel s ke-

nyér után csiklandoztak. Olyan család volt most, olyan ajándékozó jóság. Oh, bizonyos, egészen bizonyos, hogy kölcsönözni fog Szűcs Dani. És elhatározta, hogy nem száz, hanem kétszáz koronát fog kérni.

Szűcs tiszteletes úr olyan csodálkozással fogadta, mely nagy lelohasztás volt:

— Mi az, Jenő, mi az ördög hoz hozzám ilyen jókor reggel ilyen nehéz időben!

Jenő érezte, hogy képtelen egyszerre előrukkolni, hogy az a vastag kérés most még nem fér ki a torkán. Előbb meleg szavakkal kell utat csinálni neki, előbb szánalomra kell hangolni ezt az embert, akitől most az egész nap boldogsága függ. Rögtönzött kedélyességgel kezdte s az arca majd felcsikordult a mosolygásban:

— Tudod, öreg, ha az embernek nincs mit ennie, legalább étvágya legyen. Azért minden reggel sétálok, hol erre, hol arra. Most erre vetődtem. Gondoltam: csak benézek hozzád. Oh, Dani, de boldog vagy te most, hogy ebben a nehéz időben nincs családod.

Szűcs Daniból kipattanásozott a próféta:

— Családom! Mert én fogok majd nekik rabszolgát és katonát nemzeni! Az én vérem-ből nem lesz kulimász az ő guláikban. Ha mindenkit megrabolnak is, engem nem rabolnak meg, én védem a magamét. Hogy minden garast, húst, kenyeret kitéptek a népből, hát most vért fejnek belőle s a nyomorult

állja! És mi van az általános választójoggal!

Jenő, halálos remegéssel, nehogy egy végtelen mellékútra csapjanak, szólt:

— Ha látnád, mennyi szomorúság van a falunkban. Az embernek elfacsarodik a szíve. Meddig tart ez még?

— Hát a mi falunkban! És látnád a városokat. A gyermekek halomra halnak a rossz táplálkozástól, a dolgozó középosztálynak megbomlik az idege, a vasutasok már félőrülten végzik a dolgukat, a lopást már nem is tekintik bűnnek. Lopni kell, ők bujtanak fel, ők reformálják át a tíz parancsolatot, ők kongatják ki az üres hasból: lopj!

Farcády nem hallotta ezeket a szavakat. Ezalatt ő szétmatatott a lelkében, összeszedte minden férfiasságát, két kézre fogta a bátorságát és érezte, hogy itt van az a perc és hogyha az elmúlik, soha, soha többet nem fog merni. De csak ötven koronát kér, rongyos ötven koronát, az is egy fellélegzés, azután legyen, ami lesz. A szíve a szájában dobogott, amikor kezdte s szeme olyan volt, mint az éhes kutyáé.

— Dani lelkem, én is odavagyok. Te ismered a helyzetemet. A családom a legutolsó nyomorban van. Tudod, hogy már a számtól vonom meg a falatot, hogy valósággal éhezem. Elsején, becsületemre, visszaadom, csak ötven koronát adj kölcsön.

Szücs Dani tiszteletes úr egy pillanatra

meghökölt, azután hideg erő jött ki az arcára. Részletes és szigorú volt:

— Tudod, Jenő, hogy én mindig őszinte vagyok. Én mindig az elvek embere voltam s tudod, hogy elveimből nem engedhetek. Ezt éppen te tudhatod legjobban megérteni. Te magad is egy kereke vagy a mostani korrupt társadalomnak. Te a magyar dzsentri véréből való vagy. Amíg tehetted, volt hejehuja, ősi magyar dinom-dánom s azután protekció és kölcsönkérés. Pedig neked volt arra tehetséged, hogy az új korért küzdj. Ehelyett elősegítetted a mai romlott viszonyokat. Barátom, én ellene vagyok minden kölcsönnek, minden segítségnek és alamizsnának. Mindenki a maga sorsának a kovácsa. A munka, a szent, az egészséges munka lehet csak az élet forrása. Aki ez ellen vétett, az élet ellen hibázik és az egyetemes korrupciót segíti elő, aki az ilyent gyámolítja. Nagyon sajnállak, Jenő, tudod, hogy mindig tiszteltem a tehetségedet, de az elv, elv. Én az elveim nélkül halott ember volnék.

Olyan könyörtelen hidegség, olyan határozott visszautasítás volt az egész ember, hogy a szerencsétlen pap bódulva, kiürült tudattal fordult az ajtó felé. De érezte, hogy így lehetetlen kilépni a kétségbeesésbe, hogy kell valami, akár egy kutyának dobott falat, melyben mégis emberi segítség melegedjék feléje.

Visszafordult és a végső könyörgés eltorzulásával mondta:

— Legalább egy pohár szíverősítőt adj, Dani. Nagyon hideg van. Ma még nem reggeliztem.

— Zsuzsa, hozza be a szilvóriumot! — kiáltotta ki Szücs tiszteletes úr.

A cseléd behozta a szilvóriumot. Szücs Dani kenyeret is hozatott. Most már kedves lett. Töltött két pohárkával, odakocintotta a magáét:

— Egészségedre, kedves Jenő. Azért jóbarátok maradunk. Az elvén. kivül szívesen tesz szívességet az ember barátjainak. Még egy pohárral.

Farcády lehajított két pohár szilvóriumot, falt egyet a kenyérből, elbúcsúzott:

— Sietnem kell. Búcsú nélkül jöttem el. Szegénykék megijednek.

Künn volt megint a falu uccáján. A faluban már felmozdult az élet. Asszonyok jöttek ki lassú, ténfergő mozdulatokkal a házakból. Farcády mindent különös élességgel látott, minden apróságot külön figyelemmel figyelt meg. Egy gyermek egy keshedt, lötyögősbőrű tehenet hajtott. A gyermeknek egyik szeme kék volt, a másik fekete. Az egyik ablakban egy darab fagyott szalonna Az Est egy lapjába volt burkolva. Egyik kapu az alsó sarkából kiállott. Egy udvaron egy döglött varjú feküdt a kút mollett. Mikor aztán künn volt

a faluból, egyszerre minden kiesett a lelkéből, a formás világ minden képe. Megint szembetoppant a kétségbeesésével. Nem lehetett megcsalni, nem lehetett elmenekülni tőle.

— Krumpli még van otthon, öt tojást is láttam, a kenyér sem fogyott el egészen. — De azért érezte, hogy most mégsem tud hazamenni. Egy másik útra tért, mely beleveszve a mezőkbe, óriási kerüléssel visz a Szentgyörgyről jövő útnak s úgy vezet a faluba.

Ment lassan, bódulva, nemlátón. Nem érezte a roppant hideget, csak végtelen elhagyatottsága hidegét. Talán nem is a meg nem kapott pénz fájt neki s már nem is a nyomorult család képe égette. Hanem az embertől visszalökött ember és az a tudat, hogy ő már nem ér annyit, hogy valaki ötven koronányi jótettet fektessen bele. Hová hullott arról az époszi magasságról, amelyet valaha felgulázott magában! — Oh, be nyomorult vagyok! — sóhajtotta hangosan.

A Nemere néha egy-egy nagy hólegyezővel szembe verte. Szinte jólesett neki ez s a testét feszítő hideg is, az anyagi világ minden bántása. Hátha addig gyötrik testét, amig a lélek, a tántorgó, elbukó óriás elalhatik. Lassú keringéssel egy varjú szállott az út mellett álló fűzfára és ott kikárogott a kegyetlen hideg szürkeségbe. És abban a percben úgy érezte, hogy ő a varjú, hogy fáradt kóválygással kering a szürke égben s fázó

mellét felborzolja az átlasított űr. Azután leszáll egy leégett falura s nézi, nézi a füstölgő romokat.

Egyszerre, már nem nagyon távolban, megpillantott egy útszéli korcsmát. Jó ismerőse volt ez a hely. Hajdan, a még hejehujás napokban, vidám kocsin az egyik dinomdánomból a másikba hajtva, barátaival gyakran leszállott itt, hogy útközben még fennebb lobogtassák a lobogó kedvet. Sokszor aztán megtörtént, hogy ottmaradtak s a szabad levegő tágasságában két nap, két éjjel is elittak, elkártyáztak, anekdótáztak, énekeltek. A korcsmáros, okos, ügyes székely ember, valaha nagy tisztelője volt s korlátlan hitelt adott a vendéghozó papnak.

Közel ért a korcsmához. Élet nem mozdult a ház körül, de a kémény füstölgött. Benn az udvaron, behúzódva a pajtaajtó mélyedésébe, egy vén kutya feküdt s fáradtan felpislogott. Tragikus csend és nagy szomorúság vette körül a házat. Farcádyban egyszerre feldidergett a vágy: bemenni, melegben lenni, egy pohár italt küldeni le, beszélni akármiről, akármit. Hogy emberből jött szavak hulljanak beléje és kiszálló szavakban érezze, hogy nem egyedül van, hogy szóba állanak vele.

Odament az ajtóhoz: zárva volt. Megrázta kétszer-háromszor a kilincset: hidegen és döbbentően támadt fel utána a csend. Halálos rémület fogta el és mintha az ő megnőtt szíve

dobogott volna ki az üres házból. Ha nincs senki itt, ha nem lehet bemenni! Várt. Az egész végtelen síkság csendje ebben a magányos házban csapott fel, mint egy összetalálkozó hullámban.

Otthagyta az ajtót, az ablakhoz ment és megrettenve ugrott vissza: Egy szétrángó vonású, csontra száradt, sírószemű, kétségbeesett bukott ember közeledett vele szemben a házból az ablakhoz. Olyan ismerős volt neki ez a kisértő alak s valami eldugott sírást érzett magában számára. Ott állt, mint egy rémült gyermek. Nem mert elmenni, nem mert újból próbálkozni. Végre lassan, előredermedt szemekkel közeledett az ablakhoz. A kép fokozatosan merült fel az ablaküvegre s most már látta, hogy szegény önmagával találkozik. Hirtelen, az ijedtség durvaságával, megverte az ablakot. Lassú kászolódás hallatszott benn.

Az ajtó megnyilt. Rogyott lépésekkel, kipihenhetetlen fáradtsággal, megőszülve, rossz arccal kijött a korcsmáros és megállt a küszöbön. Bután bámult a zörgetőre.

— Bajkó gazda, én volnék, nem ismer meg? — szólt Farcády és nagy könyörgés volt a hangjában.

Az ember tovább bámult rá, hangtalanul. Üres, nagy szemei, mint két lakatlan odú, tátongtak előre. Farcádyba belefázott ez a nézés.

— Csak be fog engedni, Bajkó uram. Emlékszik még a régi, jó napokra?

Az ember megszólalt s mint elfelejtett tárgy hullott ki a hangja: — Tőlem bejöhet a tiszteletes úr. — Azzal megfordult, visszament a házba, de az ajtót nyitva hagyta.

Farcády utána ment. Amint az ajtót betette maga után, a körülömlő meleg valami fájdalmas jólesséssel öntötte el. A korcsmáros már ült, behúzódva a kályha mellé, mozdulatlanul s fáradt szemeit hullatta feléje. Farcády is leült. A szó benne is elakadt. Azután mégis a pap kezdte:

— Szomorú napokat élünk, Bajkó uram.

A korcsmáros hallgatott.

— Talán az Isten csak könyörül rajtunk. Talán csak végét veti ennek a sok szenvedésnek.

A korcsmáros lehunyta szemeit, a feje hátrahanyatlott a falhoz. Farcády tovább próbálkozott:

— Engem is meglátogatott az Isten, én is hordom a magam keresztjét. Ki fog segíteni rajtunk?

Most már leijedt az ajakáról a szó és várta a feleletet. A korcsmáros nehéz lélegzéssel szuszogni kezdett, mint aki alszik.

Farcádyt őrült rémület fogta el. Mintha a külső roppant csendben, a hallgató szobában s ebben a hullaemberben egyetlenegy szoron-

gás feszülne. Egy végső, halálelőtti, melynek kétségbeesett kiáltása belőle akar kitörni és ő nem meri elkiáltani ezt a kiáltást. Felugrott, odament az emberhez, megrázta a vállát ijedt könyörgéssel:

— Bajkó bácsi, Bajkó bácsi, szóljon az Istenért!

Az öreg felriadt. Álomsúlyos szavakkal kérdezte:

— Mit akar tőlem a tiszteletes úr?

— Bajkó bácsi, nagy utat tettem, nagyon megfáztam. Ha egy pohárka itala volna. Most nincs pénz nálam, de ha legközelebb erre járok, megfizetem. Tudja, mi már régen ismerjük egymást, Bajkó bácsi.

Az öreg felkelt. Odacammogott a söntéshez, kihozott egy üveg fenyővizet és két poharat. Elővette nagy, piros zsebkendőjét, kitörölte a poharakat. Most már ő is a hosszú, keskeny asztal mellé ült. Töltött:

— Igyunk, tiszteletes úr.

Ittak. Bajkó megint töltött. Megint ittak. A tiszteletes hálás, jó meleget érzett, a szemei könnyesek lettek s égni kezdtek. Valami hirtelen, gyermekesen ugráló boldogság táncolt életébe:

— Jó kis helyecske ez, Bajkó bácsi. Emlékszik, mikor az Elekes tiszteletes ki akarta inni a lámpát? Hát mikor egész éjjel azt a nótát énekeltük: Ezernyolcszáznegyvennyolc-

ban hogy is volt? Akkor volt az a remek sárdi bora a Teleki-pincéből. Micsoda klasszikus bor volt az! És micsoda klasszikus fatányérosokat adott mellé. Bajkó bácsi! Emlékszik az anekdóta-versenyre? Én százhetvennégyet mondtam, a Köblös Zsiga csak százharmincat. Milyen klasszikus röhögés volt.

A régi könnyelmű napok, a régi jó evés-ivás, a dudva test régi örömei kiszálltak a multból és reásütötték az elbotlott . emberre. A korcsmáros megint töltött.

A pap megint beszélt, gyorsan, mindenről, összevissza. De most nem játszotta egész testével a szavakat, csak a szája beszélt s maga is úgy érezte, mintha egy idegen gép zörögne ki belőle. Lassanként aztán a korcsmáros hallgatása előtt belőle is félreszégyenkezett a szó. Ültek s hallgatagon ittak tovább.

Egyszer azután a pap szédülni kezdett, gyomra émelygett. Hosszú böjtös napok s a mai út után nem bírta az italt. Egyszerűen ejtette a korcsmáros elé:

— Olyan éhes vagyok, Bajkó bácsi.

Az ember a szomszéd kamarába ment. Kolbászt és kenyeret hozott ki, a pap elé tette. De maga nem evett. Csak töltött és ivott.

Dél elmult már, mikor messziről egy szekér közeledése hallatszott. Majd közelebb ért, nyikorgott, jajgatott, mint egy bezárt lélek. Megállott az ajtó előtt. A korcsmáros felve-

tette a fejét, mintha nehéz álomból hökkent volna fel. Felállott, odament az ajtóhoz, kinyitotta.

— Itt vagyok, Bajkó uram, — szólt valaki kívülről.

A korcsmáros kiment s a pap hallotta, hogy valamit cipelnek befelé. Egy koporsó volt. Farcády felugrott. Mámorán és a nagy csenden át mint hirtelen ítélet döbbent belé, hogy ezt a koporsót most neki hozzák, hogy eltemetik, végleg, feltámaszthatatlanul.

A két ember oda sem nézett neki. A koporsót a szomszéd szoba felé vitték. A korcsmáros megnyitotta az ajtót. Felravatalozva egy fekete asztalon, katonaruhában, ölén öszszefont kezekkel egy fiatal halott feküdt. A Bajkó fia.

A koporsót letették. Az ember kérdezte:

— Mikor temetjük?

— Holnap.

Az ember menni készült. Bajkó visszahúzta. Töltött egy pohár pálinkát neki. Az ember megitta. Elment. A korcsmáros visszaült helyére. A halottasszoba ajtaja nyitva maradt.

A pap fogai vacogtak. Ott állt előtte a halál, mint egy nagy számadó. Didergve mondta:

— Szegény, szegény Bajkó bácsi, mikor halt meg a fia?

— Az éjjel.

— Mi baja volt szegénynek?

— A háború.

— De mégis, hogy pusztult el szegény?

— A tüdejébe kapott lövést. A szentgyörgyi kórházban feküdt. A doktor megmondta, hogy nincs remény hozzá. Haza akart jönni, itthon akart meghalni. Hazahoztam.

Mintha nem élő szavakkal beszélt volna. Mintha hideg acélbetűkkel nyomtatta volna ki magából ezeket a mondatokat. Semmi emberi nem volt e szavakban.

Farcády szemeit húzta a halott, mint valami beteg hold. És az elmélyült szürke szobából, mint térré lett időből, szerencsétlen nyomorult családja vánszorgott elő egyenként, egymásután: a felesége, a Sári, a Magda, a Palkó. És egymásután, felváltva nyúltak el a halottban és ők voltak a hulla. És mindenikben mégis ő maga halt meg, az ő vére fagyott jéggé, az ő szivében szorongott az agónia. Egyszerre, mint borzadalmas bíró kérdése s mintha vörös talárban hóhér állana a kérdés mögött, valaki felkérdezte benne: Miért hoztad ezt a nyomorúságot a világra? Miért alapítottál családot? Miért sokszoroztad meg a benned lappangó halált? Közelebb húzódott a hallgató emberhez s dideregve, gyermekvacogással kérdezte:

— Bajkó bácsi, Bajkó bácsi, mit gondol,

fogunk-e még élni azután? Számadásra fognak-e ott vonni?

A korcsmáros már sokat ivott. Az unszoló kérésre mégegyszer felforgatta üres szemeit, kiitta poharát és eldült a fapadon. A halottból csend, az elsüllyedt lélekből nehéz lélekzés szállott ki. Farcádyból kirohant a mámor, mint megdobott kutya, homlokát kiverte a verejték. Vette kalapját, kiment s megindult faluja felé.

2.

Délután három óra elmult már, mikor a falujához ért. És most, új felébredéssel, elfogta a vágy, hogy valamit vigyen haza, hogy adhasson, hogy mosolyogtasson s egy percre eltaszítsa a függő ólmot a roskadó házról. A falu csendes volt s a dolgok mögött állott már az este. Kutya nem ugatott, rég agyonlőtték őket, vagy éhen pusztultak. Ki tudna most kutyát tartani? Az udvarok is üresen tátogtak, mint egy megúnt élet. Baromfit alig lehetett látni: a szemet a gazda eszi meg. Egy-egy surranó macska s leszálló veréb maradt hű az elítélt házakhoz.

A pap befordult egy telekre, a Finta Dávid életére. A templomos ember régen nagy ajándékozója volt a papi családnak és sok kérésre nyitotta meg a fülét. Kedélyesen, könnyedén nyitott be:

— Adjék Isten!

Az ember felugrott a hosszú padról, ahol elnyújtózva feküdt. Az asszony a Pest mellett guggolt a lányával. Odaköszöntek:

— Hozta Isten, tiszteletes úr.

A pap egészen vidám könnyedséggel kérdezte:

— Finta gazda, nem tudna nekem úgy öt kiló kenyérlisztet s vagy húsz tojást kölcsönözni? A legközelebbi alkalommal okvetlenül megadom. Tudja, ebben a kutya időben pénzért semmit sem lehet kapni, hogy a fene egye meg a muszkáját, meg a többit.

A székely, mint a megszégyenített kutya suvasztotta le a fejét. Az asszony felelt s valami akaratosan készített indulat volt a hangjában, talán nem is a pap, hanem önmaga rettegett jósága ellen:

— Lisztet, tojást! Öt kiló lisztet, húsz tojást! Az Isten szerelmére, hova gondol a tiszteletes úr? Mindenünket felkutatták, mindenünket elrekvirálták. Két nyomorult tyúkom maradt s annak sem tudok enni adni. A marhákat is el kellett adni, mert éhen döglöttek volna. Nincs tej, nincs hús, nincs liszt. Szegény Misink benn fekszik a brassói kórházban, elfagyott a lába az orosz fronton. Neki sem tudok valami jobb falatot küldeni. A szegény embernek elveszik mindenét, az utolsó falatját, a gyermekét. Ha egy kis pityókánk nem

volna még, már rég a pulyáknál lennénk. Az urak maguknak csinálták a háborút, ők meghíznak tőle, mi meg mind belé döglünk. A Schönbergeréknek a tetvük is kalácsot eszik, az ő fiuknak nem fagyott el a lába, az övék lesz nemsokára az egész falu. Ugy nyeli el a falut, mint Jónás prófétát a cethal. De ő nem fogja visszaköpni. Csak az Isten már azt a békét adná meg, nem bánnók mi már, ha vesztenénk is. Ne haragudjék a tiszteletes úr, a tiszteletes úr tudja, hogy mi nem vagyunk rossz emberek.

Farcády adomás kedélyességgel egy pár vigasztaló szót mondott, túlhangos, népszínműves falusiassággal és tovább állott. A harmadik házba akart bemenni, Szántó Zsigához, aki a tollasabb székelyek közé tartozott s akit nemrég küldtek haza hosszabb időre a frontról. Háthа az, aki onnan tér vissza, nyitósabb szívű lesz, mint a többi.

A házból már messzire jajgató, kanyargós parasztasszonyi zokogás, ütlegek zaja és vad férfikáromkodás jött ki. Az este már sötét szálassá szőtte az uccákat, mint lassú füst, párolgott ki a dolgokból és a hó is kékesszürke lett. És az éjbe süppedő faluban, a roppant hideg térben és a megmérhetetlen csendből kiordított ez a ház, mint részeg matrózok káromkodása az elsülyedő hajón. Farcády megállott. Kiáltás hallszott:

— Nem hallgatsz, te szajha, te bulándra! Azt akarom, hogy hallgass! Érted, azt akarom!

Egy nehéz ütés döngött fel, egy éles jaj szökött ki utána s azután a sírás halk kuncogássá rémült. Nehéz lépések jöttek s mintha részeg volna, vörösen, izzón, vad véreres szemekkel a gazda jött ki. A kapuban meghőkölt, meglátta a papot.

Farcádyban felébredt a megtaposott próféta, a gyengék, a sírók, a megvertek apostola. Őszinte felháborodás is forrt benne s mint jólesŐ kárpótlás kínálkozott a sülyedt embernek, hogy most a nép apja legyen, hogy igazságot tegyen, hogy gyengét védjen. Komolyan szólt s hangja régi zengése színezte szavait:

— Szántó gazda, ilyen ima száll a maga házából az ég felé? Isten kiengedte egyelőre a borzasztó vérzivatarból s maga ilyen hálára emeli fel kezeit? Vigyázzon Szántó gazda, ha az Isten üt vissza, az elől nem lehet elfutni.

A gazda nekitámasztotta magát a sasfának, két kezét odaszorította a halántékához s kétségbeesett segítséget hívó hangon mondta:

— Tiszteletes úr! Tiszteletes úr!

A pap kiérezte e felkiáltásból a halálos szorongást, a magára maradt embert. Szelídebb szavakban hajolt a szíve felé:

— Lássa, Szántó gazda, maga sohasem volt rossz. Mi lelte most egyszerre. Már többször hallottam a faluban, hogy újabban rosszul

bánik a családjával. Pedig emlékszik, milyen boldog volt, mikor ezelőtt tíz évvel összeadtam magukat? És olyan jó asszony a maga felesége.

Az ember vonásai rángottak, mint aki utolsó férfiszeméremmel valami elődübörgő, mindent megvalló zokogást tart vissza. Azután visszafojtott, meg-megszakított beszéddel mondta:

— Tiszteletes úr, én nem vagyok rossz. Isten látja lelkem, nem vagyok rossz. Én szeretem a feleségem, én sohasem bántottam senkit, én jó keresztény vagyok.

— Hát mi történt magával?

— Nem tudom, tiszteletes úr. Én nem azt teszem, amit akarok. Valami van bennem. Valaki megrontott engem. Mióta onnan visszatértem, szörnyűket álmodom. Mindig embereket zúzok agyon az öklömmel és vért iszom. Mindegyre elönt a vér, valami vad düh, hogy üssek, hogy öljek. Tegnap agyonrúgtam egy tyúkot, mert az utamban volt. Ha az asszony egyet mozdul, fáj, éget, mint az eleven tűz és abban a percben úgy jön, hogy gyűlölöm, hogy ütnöm kell. Mert csak ez enyhít meg. A szegény kis Pistánkat is többször úgy elvertem, hogy majd meghalt. Néha egész napokat elbujdoklok a földekre, hogy ne bántsak senkit. Néha a ló mozdulata, a tehenek lihegése forralja fel vérem, nekiesek a szegény állatoknak s majd agyonverem őket. Va-

lami megrontott, tiszteletes úr. Hiába imádkozom, hiába kérem Istent. A tiszteletes úr mindent tud, mit tegyek, mert már ott vagyok, hogy elemésztem magam.

A pap most már egészen elfelejtette magát s nagy, tisztító szánalommal nézte ezt a megmérgezett lelket. Érezte, hogy ez a szegény ember az egyetemes őrület egy mozdulása, amely mégis külön fájással sajog. Kezet nyújtott neki:

— Menjen be gazduram, kérjen bocsánatot a szegény asszonytól, vigasztalja meg. Imádkozzék sokat, járjon el a templomba és ne igyék. Mikor érzi, hogy magára jön az indulat, vegye az imádságos könyvet, meneküljön ki vele a szabadba. Jó az Istennel együtt lenni, ő magához öleli azt, akit meglátogat. Hozzá kell futni, Szántó gazda, ő nála van a bocsánat és a meggyógyulás.

Farcádynak csak a hetedik-nyolcadik háznál jutott eszébe, hogy voltaképen ő keres valamit, ő akar kapni valamit. Benyitott Barabásókhoz.

A nagy, sötét konyhában ide-oda vetette bontott haját a tűzhely lángja. Nagy, súlyos csend volt. Az öreg fáradt nehézkedéssel ült a tűzhely mellett s belemeredt a tűzbe. Az asszony a háta megett guggolt, beleveszve a homályba s csak néha hozta elő megráncosodott arcát a táncoló láng. Mária apjával szemben ült a teljes fényben és valamivel babrált.

— Adjon Isten, — szólt a pap és köszönését csendes, visszaroskadó hangon fogadták. Farcády érezte, hogy a megszokott tárgyak között, a régi sötétségben, a régi fény mögött ott áll a beköszöntött vendég: a halál és soha, soha nem megy el ezekből az öreg lelkekből. Székkel kínálták. Szólt:

— Csak egy percre ülök le. Erre jártam s mondok, megnézem, hogy vannak Barabás bácsiék. Sietnem kell, ma egész nap nem voltam otthon, várnak a kicsikék.

Az asszony szólt és hangja visszatüremlett sírás volt:

— Tiszteletes úr boldog. Tiszteletes úrnak mind megvannak. Ha a mi Marcink itt volna.

Szokásból, régi fájdalomból, mely fia helyett fiává lett, csendesen sírdogálni kezdett. Barabás keményen szólt rá:

— Minek sírsz? Tudod, hogy keserítesz vele. Ezek az asszonyok mindig sírnak.

Farcádyra ránehezedett ez a levegő, ez az át-áthasított sötétség, ezek a nehéz szívek. El, el kell mennie innen, el kell mennie haza, a maga bajához, a maga szorongásába. A világ úgy zsúfolva van jajjal, hogy nincs egy kis zug, ahol az ő kérése elférne. Felállott:

— Csak azért jöttem, hogy egy darabot elvigyek a bánatukból. Isten mindig jót akar, nyugodjanak meg az ő szent akaratában. Mária, vigasztald a szüleidet, te jó leány vagy. Az Isten áldja meg kendteket.

Kiment. Vastag, sűrű sötétség fogta be a falut. A tanítói lakás előtt valaki feléje suttogott a sötétben:

— Jenő! Jenő!

— Hát te mit csinálsz, Imre?

Kuntz gyorsan, ijedt suttogással felelt:

— Jenő, az Istenért, nincs egy cigarettád? Borzasztó, ez a szörnyű asszony már a dohányt is irigyli tőlem. Azt mondja, hogy ilyen nehéz időkben önzés dohányozni. Ő beszél önzésről, ő! Schönbergerékhez akartam átszökni, de szégyellem, aztán több időbe is kerülne és gyanus lenne. Csak egy szál cigarettát adj, mert meghalok nélküle. Te azt nem is képzeled, hogy mi a szenvedés. Ez az asszony mindennap fertelmesebb tud lenni. Most már őrült, tisztára őrült. Ugy-e, van egy cigarettád?

Farcády elővette vézna, ócska dohánytárcáját. Valami ottfelejtett dohánypor még volt benne. Kuntz cigarettapapirt vett elő s a nagy sötétben a két ember összeért testtel, roppant ügyelettel és gonddal átrázta a dohányport a papirra. Kuntz cigarettát nyálazott belőle, rágyujtott. Kigyúlladt kedvvel mondta:

— Menjünk szét, hogy együtt ne leljen Kszantippé. Hogy ezt nem tudom a frontra küldeni. Köszönöm, édes Jenőke.

Jenő házához ért. Megállott, visszafordult. Mint olvadt hideg ólom, nehéz szorongás

ömlött tagjaiba. Most be kell mennie, üres kézzel! Odafordult a falu felé. A falu felé, mely sötéten-vakul elveszett a végtelen éjszakában. A házakból nem jött ki világosság, az életből nem szálltak fel hangok, lépések nem voltak az uccán. A tél halálos nagy hallgatása dermedt az esti falura. És Farcády szeme átrontott éjen és falakon és látta, hogy minden kis házban gyertya, lámpa nélkül, beszivárgó hidegben félig jóllakott vagy éhező emberek vacogó lélekkel és elbódult testtel néznek szembe a saját kétségbeesésükkel s hogy mindenik házra árnyékot hajol a halál. Hogy álmatlan ágyon, világtalanul, nehéz virrasztásban vigyázzák az éjszakát és jaj, jaj, mikor lesz már reggel! Farcády határozottan, nagy belélegzéssel befelé indult.

A megnyílt ajtón meleg fény és vidám hangok estek feléje. Milla a gyerekekkel vidáman eddegélt az ebédlő nagy asztala körül, a táncoló gyertya ide-oda csókolta fényét a meghajló gyermekekre. Milla gyermekes örömmel ugrott fel:

— Szép, szép, tiszteletes úr! Megszökik szó nélkül és egész nap hiában várjuk. Nézd, mit küldtek Böjthéék, disznóölés volt náluk. — És sorra mutogatta a bő ajándék örömeit.

A gyermekek körültáncolták a papot, zsiros szájukat ráfenték hideg arcára. És a borzasztó télben, egyedülvalóságban, tragédiákban átment embert forró, bágyadt, megindult

jóság öntötte el. Megfacsart, megszüretelt szivéből jó könny csordult a szemeibe, most nem volt színész, nem tudott beszélni. Átölelte gyönge húsát azoknak, akik folytatni fogják.

Levetette télikabátját, odaült az asztalhoz, új kedvvel kezdett enni. Milla boldogan terjedt szét:

— Látod, Jenő, mindig mondtam, hogy az öreg Böjthééknek van a legjobb szíve a faluban. Én a Jancsit is nagyon szeretem, adja Isten, hogy épen térjen vissza. Tudod, milyen pompás gondolatra jöttem a délután? Ha én a régi sötétkék selyemruhám átfordítom és új divatra alakítom át, még mindig sokkal különb lesz, mint az Ilona új barna maszkarája. Borzasztó, hogy annak az Ilonának mennyire nincs ízlése! Csak legalább sárga díszt ne hordana a kalapján. Ugy néz ki azzal a rikító színnel az aszalt feje, mintha egy ottfelejtett dísztök volna. Sárika, miből kérsz még, az oldalasból, vagy a véresből?

Farcády hallgatott, evett, mosolygott. Az étel lassan hullott életébe, mint egy csendes áldás, egy meleg biztatás. A meleg bejárta átgémberedett tagjait s becsókolta vérébe a jó anyag szeretetét. A gyertya fénye, mintha szőke gyermekek dobálóznának napos kévékkel, hol ide, hol oda esett. Felesége hangja, mint langyos zápor hullott, értelmét nem szívta ki, de élő élet volt. A gyermekek nevetése fel-felcsengett. És ezt a napos szigetet kö-

rülölelte a nagy hallgatású téli éjszaka. Csak a konyhából hallatszott be a cseléd duruzsolása. És ez az ingó lélek úgy érezte, mintha kiáradó meleggel Isten állana a szobában, mintha az ős jóság végtelen folyama vette volna erre árját. Kitárt nagy mező lett a lelke s mint reggeli pára: tiszta jóság és meleg szeretet szállott fel belőle. Egyszerűen, de annak a jó érzésével, hogy jó, mondta:

— Oh feleség, ha te tudnád, mennyi nyomorúság van a világon! Elmentem, hogy egy kis kölcsönt kerítsek. Gondoltam, megszán valaki s nekem kellett szánni mindenkit. Olyan jó, hogy együtt vagyunk, mert csak egy borzasztó van: egyedül lenni. Gyermekek, ma zsoltáros estét fogunk rendezni. Ugy-e, mama, ma énekelni fogunk?

Milla odaült a zongorához. Jenő s a gyermekek körülülték. És szélesszárnyú nagy csattogással szállt ki belőlük az ősi kérés, a letörhetetlen istenszomjúság. A szenvedett, eltévedt, megkergetett családból szomjas hangok szálltak az ősi, örök tűzhely felé, mint felszálló madarak zúgó csapata a megtépett erdőből. Az asztalon maradt ételek lehelték az anyag biztatását, a kályha adta a régi napot s a gyertya félrehajtotta fejét, mint egy figyelő gyermekleány. És ők nagy fehér ölelkezésben, tisztára öblögetve a vén zsoltárok fiatal zuhatagában, nagy tiszta, szent család

voltak. És amikor aludni mentek, a véres gondok és szörnyű napok tátogása előtt, az ádáz világ őrült forgatagában: úgy aludtak el a rátalált Isten ölében, mint eleirógatott, megcsitított jó gyermekek.

8.

Kuntz óvatosan ballagott a kertek alján. Valami bebonyált csomagot vitt kebléhez szorítva s néha-néha visszanézett. Ilyenkor mindig jobban magához szorította a csomagot, mintha attól félne, hogy valami hozzá rendelt végzet nyomon követi és kitépi kezéből. Az arcán a gyenge emberek beteg boldogsága reszketett.

A tavaszi olvadás derékig keverte sárral. Az egész falu egyberohanó patakok sáros zuhogása volt. A falun kívül, a tavasz felé riadt síkságon nagy vadvizek lapja fodrozott a március eleji szélben. A faluban piszkos hókását és sáros jeget tiport, de a hegyeken s a síkságon még érintetlen nagy fehér mezőkben tehénkedett a lusta tél. Kuntz tanító úr átment a kis keresztes katolikus házak között. Az egyikből kiköszönt egy székely asszony:

— Dicsértessék az Ur Jézus Krisztus, tanító úr.

— Mindörökké ámen.

— Hová megy a tanító úr ilyen locsposcsos időben?

— Megyek, megjárom magamat. Az ember megpenészedik, ha mindig otthon ül.

— Igaz-e, tanító úr, hogy az oláhok ránk fognak jönni? Mi már egész éjszakákat nem tudjuk behunyni a szemünket. Azt mondják, hogy már a brassói vonat sem megy tovább.

Kuntz tanító úr olyan boldog volt, hogy kellett valamit adnia a boldogságából:

— Ne féljen semmit, Kozmáné, amíg engem itt lát, addig nincs baj. Az Isten nem hagyja el a jó embereket.

— Jaj, csak már lenne vége ennek a háborúnak. Inkább már az a Vilmos is engedne valamit. Addig dacoskodnak mind a ketten, amig mi mind elpusztulunk. Akkor aztán az urak megbékélhetnek, ki fog kenyeret csinálni nekik?

Mikor Kuntz tanító úr a nagy keresztbez ért, visszafordult a falu felé s csomagját felemelte a levegőbe, mint egy hencegő diák és egy kinyujtózkodó édeset kacagott. Azután az ösvényen felment az erdőszélig, ott leült egy fatörzsre s csomagját nagy szeretettel kipakolta.

Egy üveg fenyővíz volt. Az öreg Schönbergernek végzett valami nagyobb írásbeli munkát s a fizetésnek titkos fele ez az üveg ital volt. Már egy hét óta rejtegette az árnyékszék fedélgerendái közt s fokozódó lázzal leste a percet, hogy az Ilona szemei lecsusszanak róla.

Ma délután Ilona látogatóba ment Böjthéékhez és Kuntz tanító úr ide jött ki, hogy az áradó tavasz nagy szabadságában zavartalanul, úrként toldja ki mindennapi szomorú életét egy pár fellobogó perccel.

Kidugta az üveget, megszagolta. Az erős illat úgy szólt be az életébe, mint a tavaszi szél az erdő csiráihoz. Rég elfeküdt fiatal napok szálltak fel benne s szárnyuk csattogása belüktetett a Kuntz úr szívébe. Félkezével az üveget tartva, kéjes, végtelen nyujtózkodással belenyujtózkodott a vad levegőbe. Azután hátrahajtotta a fejét, aláfeküdt az üvegnek, mint egy szerelmes lány és édes, hosszú kortyok mentek le beléje, csengő melegen, mint egy fiatal kacagás. Megpihent, bedugta az üveget. Homályosfényü szemmel nézett a világba.

Ha meghalna Ilona. Szépen, fájdalom nélkül jobblétre szenderülne. Ha ő csak egy évig özvegy lehetne. Minden ebédre, vacsorára meginna egy félliter borocskát. Hetenként kétszer délelőtt sörözgetne. Bizonyisten nem menne túlzásba, mértéket tartana, jó ember volna. És látta önmagát feketében, gyászfátyolos kalappal, komoly arccal, amint a templomba megy s az Ilona lelkiüdvéért imádkozik. Oh, milyen őszintén imádkozna, hogy megbocsátna neki mindent. Hallotta a részvétnyilatkozatokat, az ő saját feleletét. Egy asszony mondja:

— Mi lesz most a szegény tanító úrral? Milyen dolgos, jó asszony volt a szegény tanítóné asszony.

Ő felel:

— Isten akarata ellen nem tehetünk semmit. Hordja mindenki a maga keresztjét.

Egy ember mondja:

— Magára maradt szegény tanító úr. Milyen szomorú lehet egyedül a nagy házban.

Ő felel:

— Bizony súlyos az én magányosságom. De majd mindnyájan találkozunk odafenn.

Felgyűlt érzése szavakba áradt s ő hangosan folytatta ezt a párbeszédet. Megint kidugta az üveget, megint ivott. A lenyelés után is nyelt, nyelt kettőt, hármat: az édes ízt, a meleg jólesést nyelte mégegyszer magába.

Milyen jól megvolna ő így egyedül. Hogy nem vétne senkinek. A világháború folydogálna, az emberek csendesen öldösnék egymást, a fiai futnák az életet. Ő szépen éldegélne, iddogálna, tanítgatna is egy kicsit. Azután kijárna az Ilona sírjához és kérné mindkettőjükért a jó Istent. Milyen szerény ő, milyen teljesíthető kis vágyacskát nyújt a roppant mindenségbe. És ez sem teljesedik, ez sem teljesedik!

Mögötte vad rianással harsant fel az erdő s szilaj kezek tépték a meztelen fákat. Hatalmas felhődarabok hulltak át, mint egy gyermekisten eldobott pelenkái s hópelyhek és eső-

cseppek rázódtak belőlük. Vonaglott, nyögött, jajgatott a születő élet. Kuntz tanító úr felrettent, megint ivott egyet, hosszút, bátorítót.

Minek ez a roppant vonaglás a világon? Minek ez a vad küzdelem még a csendes anyagokban is? Mikor olyan szépen, szelíden lehetne élni. Szép nyugodtan jóllakni, hálásan nyujtózkodni utána, a jó kis borocskát nyelegetni, csendes vándorképeket bámulgatni. Milyen szépen, egyszerűen tudná ő megfogalmazni az Ilona gyászjelentését. Milyen régen ott van ez a szöveg az élete mélyén. Ugy izzadta ki minden betűjét a nehéz rabság alatt. Ez az ő drágagyöngye, melynek ő a kagylója. Vajjon a végzet, ez a vak halász, felszínre fogja valaha hozni ezt a gyöngyöt? Oh, ha úgy fog meghalni, hogy örökre benne vesz ez a gyöngy, milyen halott életet élt akkor!

Újból ivott, lassút, egynyelésű lélekzettelen édes kortyot. És most az egész világ, a felrázott síkság, a tépett erdő, a folyton vetkeződő ég s a guggoló falu egyetlen egy gömbölyű forró boldogsággá lett, melynek ő volt a lüktető magva. Oh mégis szép a világ, jó az Isten s ha Ilonát kigummizná a jóságos halál, olyan lesz a teremtés, mint egy hibátlan jeles dolgozat. És látta a saját írását örvendő piros tintával: jeles. Alákanyarítva vídáman a neve: Kuntz.

Azután meghatva, hálás melegben látta a halált. Öreg, öreg asszonynak látta, csent arc-

cal, behullt szemgödrökkel, de olyan jó meghajlással, olyan barátságos tipegéssel. Nagy barna kendő volt a fején, mely eltakarta a tar koponyát, fekete szoknyában volt s a kaszája fakóvá szelídült, nem villogott. Odament Ilonához, Ilona az ágyban ült. Letette a kaszáját, mintha mondaná: erre nincs szükség. Azután szelíden, mint kényeztető bába, hátra fektette a rettenetes asszonyt, két csontujjával lezárta ajkait, szemeit és szelíden rámosolygott. És ez a mosolygás visszahangzott a halott arcán, a szörnyű szigorúság lehalványult, az arc nagy szelíd békében simult el. — Milyen jó így az én kis feleségem, milyen szép! — mondotta Kuntz tanító úr. Akkor a halál leült az ágy mellé, megtörölte tar homlokát. És Kuntz tanító úr nagy kibuggyanó hálával odanyujtotta az üveget: — Igyék maga is néni, jó vigasztaló, megszabadító néni. — Én Kuntz tanító úr újból ivott.

— Jó estét, tanító úr!

Kuntz tanító úr hátradöbbent. Firtos Mózes állt mögötte az erdő szélén. Nagy, felszökő alakja belenyúlt a szálfák homályába, mint társ a társak közé. Nagyon megőszült és vonásain még odafagyott szenvedés dermedt. De nagy szemei lobogása most még mélyebbről csapott ki, mint egy megtáplált vésztűz. Kuntz tanító úr boldogan mosolygott:

— Isten hozta, Isten hozta Firtos Mózsi

uram, — és a kabátja alá dugta az üveget, — hol jár ilyenkor?

— Künn az irtáson voltam. Olyan jó levágni ezeket a nagy fákat. Úgy törnek, úgy recsegnek, úgy döngnek, ha eldőlnek. Tízszer nagyobbak mint én, én levágom őket s hasra esnek előttem. Ha én egyszer ráfogom a baltám erre a világra. — És belesuhintott baltájával a levegőbe.

Kuntz tanító úr a gyermek sunyi kiengesztelő hizelgésével sompolyogta elő üvegjét, odanyujtotta az embernek:

— Ne haragudjék, Firtos Mózsi uram. A világ olyan szép. Csak Ilona ne volna. Csak ő ne volna, szegényke. Lássa, én nem haragszom. Igyék egy kortyot, aki ebből iszik, az nem haragszik. A jó Isten nem szereti a haragot, hát én inkább iszom belőle.

Firtos elutasította az üveget:

— Én nem iszom többé szeszes italt, tanító úr. Én csak egyszer fogok inni, de akkor piros szép úri vért iszom. Ezzel ni, ezzel a baltával fogom csapolni, tanító úr. Közeledik a nagy irtás ideje, tanító úr.

Kuntz ivott. Az ital már az üveg fenekére locsogott vissza. Kuntz meleg elbágyadásban, széles, csókos szavakban mondta:

— Csak béke, Firtos uram, csak béke. Lássa, én sohasem lázadtam. Pedig az Ilona, az valami szörnyű volt. Már dohányozni sem enged. Mégsem lázadtam. Minek? Annál rosz-

szabb, annál több lárma, több harag. Pedig jól tud főzni és sokat dolgozik. A jó Isten csak magához veszi. Ugy-e, Firtos Mózsi úr, a jó Isten csak magához fogja venni?

— Nekem nincs közöm a tanító úr Istenéhez, az az urak Istene. Támassza fel a fiamat az az Isten, vessen véget a háborúnak, akkor megint szóbaállok vele. Látja ezt a falut a tanító úr?

— Szép kis falu, nagyon szép kis falu. Szeretek esténként kószálni benne, ha Ilona Szentgyörgyön van. Tudja, hova állítanám az Ilona sírkövét? Közvetlen a templom tövébe, magasra, hogy mindenki láthassa. Ez nagyon szép falu, én mondom, hogy szép falu. Tudja, hogy az egész Háromszéken nincs olyan fenyővíz, mint a Schönbergeréké?

— Ezt látja a tanító úr a faluban? Ez szép falu? Ez, ahol az emberek bele folyik ki a nyomorúságtól? Hol vannak a férfiak? Egy pár nyomorék van a faluban, egy pár kukaeszű, egy pár vénember. Hol van a többi? Megették, megrágták az urak, pénzt, dicsőséget rágtak belőle maguknak s kiköpték a csontokat a meszesgödrökbe. Mit kapott a nagy mulatságból a falu? A gyermekek döglenek a betegségektől, a nyomorúságtól, mint a pulykafiókák. Az asszonyok jajgatnak és dolgoznak, mint a marha. Nincs tej, nincs tojás, nincs liszt. Nekünk, akik ápoljuk a földet, akik neveljük a kenyeret, mint a

gyermekünket, nekünk kell a városban bódorognunk, mint koldusoknak s csirkéért, tojásért, vászonért könyörögni egy-egy marok lisztet az uraktól. Elveszik tőlünk a drága gabonát, hogy még egyszer megcsalhassanak. Minek él a falu, tanító úr? A föld nem az övék, a vérük nem az övék és itt az erdő szélén belepusztulnak a hidegbe, mert nincs munkáskéz, aki fát hozzon nekik. Falu ez még? Falu, fészkes fenét! Holnap elrekvirálják utolsó marhánkat, elviszik az utolsó búzaszemet s azután felgyújthatják a falut, mert minket már úgyis megevett a fene. De látja tanító úr ezt a baltát, ez még fákat fog irtani. Van még sok ilyen balta, csak az első csapás lesz nehéz. Oh, hogy fognak hullani, hullani a nagy fák!

A tanító végleg kiszopta üvegjét s hülye boldogsággal mosolygott bele a szürkülő síkságba:

— Nem is fejfát csináltatok neki, Firtos uram, nem fejfát. Szép sírkövet, kőből, kemény kőből. Reája nagy öreg betükkel: Itt nyugszik Kuntz Imréné, siratja bánatos özvegye. Olyan bánatos özvegy leszek. Minden ebédre, vacsorára megiszom egy félliter bort. Csak egy féllitert, bizonyisten nem többet. Olyan jó fiú leszek.

A másik csak most nézett ki sötét mámorából s látta, hogy ez az ember részeg. Szelíden szólt hozzá:

— Tanító úr, jöjjön haza. Esteledik, nagyon hideg lesz az éjjel.

Kuntzban fel-felsejtődött a valóság, lihegte:

— Haza? De nem lesz otthon Ilona? — Azután felállott: — Firtos uram, látszik-e, hogy ittam? Mert én félek, Firtos uram. Én félek Ilonától.

Firtos megfogta az ingó ember karját s szelíd erőszakkal vitte a falu felé. Kuntz gépiesen szorította magához az üres üveget. Beszélt:

— Azért ne higyje, hogy én gyáva vagyok. Háltam én már temetőben is. Ha Ilona meghal, három éjszakát fogok aludni a sírja tövében. De Ilonától félek, érti, mert félni akarok.

Felduzzadt ajakkal, gőgös arccal s akkora léptekkel, mintha minden percben árkot lépne át, ment a másik mellett. Firtos hallgatott. Beértek a faluba.

A sötét faluban, felgyúlt vörös fáklyákkal kísérve, hatalmas katonai társzekerek görögtek a Schönberger-kúria felé. Sápadt, fáradt katonák ténferegtek a kocsik után, ványolt kezükben reszketett a fáklya. Firtos szólt és nem bánta, hogy a másik nem érti. Szólt, hogy a dühét megszellőztesse:

— Ennek beütött a háború. Már övé a falu kétharmada. Egész ucca házból csinált raktárt magának. Ahonnan kiharapja a

gazdát a halál, vagy a nyomorúság, az a telek Schönberger-birtok lesz. Minket neki tört ki a nyavalya.

A tanítói lakás elé értek. Az ablakokból gyertyafény jött ki. Kuntz elengedte Firtos karját, egyenesen próbálkozott állani: — Ugy-e, így bemehetek, úgy-e, nem látszik semmi?

— Csak menjen be a tanító úr, jó éjszakát.

Kuntz betámolygott. Ilona jött eléje komoly, méltóságos, kikészített tragikus arccal. Lassan, jól elpróbált fájdalommal szólt:

— Imre, a haza tőlünk is megvette a maga áldozatát. Szegény Dezső elesett.

Kuntz, hogy a felcsapzó düh, a vércsevijjogás, a nehéz szavak elmaradtak, üresen, buta nemértéssel bámult az asszonyra.

Ilona azt hitte, hogy férje a fájdalomban kövült meg. Még tragikusabb hangon, melyben már felgomolygott a zokogás mondta:

— Férjem, Dezső meghalt, a hazáért halt meg, elesett.

A meghalt szóra Kuntz leejtette az üveget s az csörömpölve tört szét. Elhomályosult tudatában nem tudta, kire helyezze ezt a szót. Az előbbi vágy még ébren volt benne, de Ilona előtte állt élve, élve kérlelhetetlenül. Hogy mondjon valamit, pálinkacsurgós, bűzös szavakkal mondta:

— Sírkövet emeltetek neki, közvetlenül a templom tövében, hogy mindenki lássa. Özvegy leszek, özvegy leszek.

Ilona szemei csak most láttak rá erre a széthulló emberre, csak most csapta meg az ital bűze. Hát még az ő nagy, fenséges tragédiájában is át kell feküdnie ennek a disznónak! Egy elhárító, irtózó, durva mozdulattal mellenlökte a részeg embert s azután, mintha csak egyedül volna, feltrónozva nagy fekete gyászára, leült az asztalhoz. Kuntz érthetetlen szavakat csemcsegve felmászott a díványra, elnyúlt ott és álomba hempergett.

Ilona egy csomó levélpapírt és borítékot vett elő. Komor, átszellemült arccal írt leveleket. Az elsőt a tanfelügyelőhöz:

— Nagyságos Uram! Egy lesújtott, bánatba borult anya szíve dobog Nagyságod felé. A Haza tőlünk is megvette a maga véres áldozatját. Nagyobbik fiam, az én magashomlokú, okos, drága Dezsőkém az olasz fronton hősi halált halt.

Nagyságos Uram! Reszket a kezemben a toll, mikor ezeket a sorokat leírom. Nincs többé, nincs többé az, akit úgy szerettem. Meghalt anélkül, hogy még egyszer láthattam volna, meghalt úgy, hogy nem én fogtam le haló szemeit. Végtelen a fájdalom, melyet érzek, Nagyságos Uram. De fájdalmam mélyéről egy hang tör fel s a szenvedő

anya meghallja a magyar nő kiáltását: ne sirasd, a hazáért halt meg ő!

Nagyságos Uram! Az én bánatba merült anyai lelkem távol van minden földi hiúságtól. De érzem, hogy az elhúnyt drága lelkének tartozom azzal, hogy emlékét megszenteljem. Ő fiatal életét, nem habozva, hősiesen vitte a Haza oltárára, kell, hogy a Haza megtisztelje emlékét. Nagyságod jó viszonyban van elhúnyt drága, hős fiam parancsnokával, ha egy kegyes szót méltóztatnék nála elhelyezni, hogy a hős gyermek érdemeit hivatalos kitüntetéssel is elismerjék. Nagyságod érti az anya szívét, aki nem tudna nyugodni, ha holt fia mártirszellemét ki nem engesztelné a méltó elismeréssel.

Alázatos könyörgésemhez csatolom lesújtott szegény férjem hő kérését is. Nagyságod jó szíve nem fog ellenállani a Nemzet két szenvedő napszámosa kérésének. Nagyságodnak mély tisztelettel alázatos szolgája: Kuntzné, Kovács Ilona.

Hasonló levelet írt a képviselőhöz, Zágonihoz, Sarkadihoz és más nevezetességekhez. És amint írt, óriási arányban nőtt alája gyászának méltósága. Mintha egy roppant ravatalon széles, nemes mozdulattal nyujtaná oda a hazának a véres, szőke gyermeket. Mintha milliók bámulnának és milliók tapsolnának. Kuntz kiröfögött a mámorából:

— Hetenként kétszer sört fogok inni. Bizonyisten nem megyek túlzásba. Jó leszek.

Ilona összerázkódott, mintha hideg békát dobtak volna rá. Nem, nem lehet ma együtt ezzel az állattal, nem engedheti zavarni gyásza nagy méltóságát. Bekiáltotta a cselédet:

— Vidd ki ezt a disznót a konyhába.

Rövid hetek alatt megjött a sürgetett kitüntetés. A jegyző vasárnapra tűzte ki az ünnepséget, az istentisztelet utánra. Az ünnepélyre Bélát is hazahozták a szentgyörgyi kollégiumból. Istentisztelet után nagy közönség ment a faluházára. A Böjthe-pár, Schönbergerék, Farcády is. Milla otthon maradt.

Feketében, lehetőleg magasan, kis sárga fejét felfelé lobogtatva állott a spártai anya. Mellette Kuntz állott régi fekete kajzerben, melyet már fényesre fenték a hozzádörzsölődő évek. Félénk, szerény és lehetőleg nem látszó volt. Farcády sápadt arcát elöntötte a jelenet pátosza. Mert ő most csak a hazáért áldozó nőt látta Ilonában. Asszonyok, gyermekek, öregek s a háború egy pár elfaragottja jöttek bámulni a cécóra. Az asszonyok már előre dörzsölték a szemüket. Mindenki a maga veszteségét siratta a megkoszorúzott hősben.

A jegyző fényes beszéddel nyujtotta át a kitüntetést a gyászoló párnak. Mikor arról beszélt, hogy milyen felemelő mindent odaadni a hazának, még édes gyermekünket is, Ilona,

magasztossága kellős közepén, befelé gyűrte ezt a mondatot:

— De azért te felmenttetted a te szeplős fiadat.

A jegyző beszéde után Ilona, átvéve a monétát, előlépett. Arca tragikus, beszéde spártai volt:

— Köszönöm az imádott felséges királynak, köszönöm nem magamért, köszönöm elhunyt hős fiam szelleméért. A szülő szíve most hallgat, a nagy viharban csak a magyar nő beszél: a haza kérte, odaadtam. Áldott legyen emléke, éljen a haza!

Hazaérve, Ilona első mondata ez volt:

— Te Kuntz, láttad, milyen pecsétes volt a Jenő atillája. Az a dög Milla kitakaríthatta volna a szegény embernek. Ugy látszik, már a végét járják.

Béla tréfásan szólt az anyjához:

— Na, mamuka, egy év mulva már az én monétámat ünnepelheti.

Ilona idegesen mordult rá:

— Sz—rt! Azt hiszed, hogy téged kiengedlek a kezemből? Ha a szemüket kell kikaparnom, akkor sem visznek el.

4.

Sok fáradtságtól fáradtan, álmatlanul, összegyűrve érkezett Miklós a sepsiszentgyörgyi állomásra. Megint torkig volt Buda-

pesttel, véresre horzsolták események és emberek s felkarmolt életét újból elhozta a falu hűvösségébe. Azután valami sorozási ügyét is el kellett intéznie.

Kedvetlenül, únottan szállt ki a vonatból. Az üres állomáson egy-két katona lézengett. A régi élet, régi zsúfoltság sehol. Kocsit keresett: szembenevették. Egyik vasúti alkalmazott mondta:

— Felkutathatja a nagyságos úr az egész várost, aranyért sem fog kocsit kapni. Aki nincs háborúban, mezőn van. Most az urak is gyalog járnak. — És látszott, hogy az éhesszemű, vézna ember örvend ennek a kis igazságszolgáltatásnak.

Miklósnak már dühös szavak rontottak az ajkára, de visszanyelte azokat. Mit csináljon? A faluba mindössze jó másfélórai séta az út s a májusi reggel olyan tiszta boldogsággal ülte meg a mezőket. A nagy séta mint egy új reménység frissült fel izmaiba. Megindult gyalog.

Nagyon rég nem tett ekkora gyalogutat, nagyon rég nem járt a szabad mezők között. Minden lépésre egész életén átrezdült a friss horizont, mintha sorba állított végtelen sok ezüst csengő lökte volna meg benne egymást. Lassan lépegetett, meg-megállott.

Hányszor futottak el ezek a mezők gyors kocsija mellett. Futottak vidáman s odakacagták neki az emberré siető dolgok barát-

ságát. Most májusi nap esőzött rájuk, zöldek voltak a reggel frissességében. És mégis egy nagy szomorúság volt felettük.

Első kaszálás, krumplikapálás, nehéz mezei munka ideje volt s a földek mégis magukra hagyva állottak. Nagyritkán látott egy-egy görnyedő asszonyt, amint lassú mozdulatokkal vánszorogta a magányos munkát. Egy helyen két asszony kaszált ügyetlen, furcsa ténfergéssel. És mintha az elhagyott rögök ajakáról csendes panasz énekelte volna át szívét: hol vannak a férfiak, hol vannak az erősek, hol vannak a fiatalok?

A nap ugyanaz, a föld ugyanaz, mit zokognak hát a vonagló mezők? Milyen nagy keresés tántorog a megüresedett természetben? Miért nem vidám lobogó a kiserkedő élet, mért hegedül sírást kifeszült életén a tavaszi sugár? Mintha megbomlana a rögök példás rendje, mintha habba tolulna a merev föld s fiatal, szép hullák dagálya csapna ki a gyökerek alul. Ők ezekért a gyökerekért mentek messzire halni, ez a nagy szerelem, ez az egyetlen ígéret s a húsba született parancs. És mintha az új széna friss szaga egy elbiggyedt ajak lágy sírása lett volna.

A távoli nagy hegyek, ahol lobogóhajú erdők daloltak, a növekvő kalászok fejei, az elterült zöld vetemények, a mézszagú fák: az embert építő anyagok behajoltak életébe s elsírták vágyukat az erős, a munkás szép férfi

után. Olyanok voltak a nagy, üres mezők, mint egy egyetemes tetemrehívás, mint egy kiürült ház, ahol meggyilkoltak mindenkit. Nehéz vád és meggyűlt panasz csordult fel a dolgok ajakára.

Miklós úgy érezte, hogy csak meg kellene facsarni az elárvult rögöket s egy bennük vonagló kiáltás törne ki onnan. Egy végtelen, mindent átrontó kiáltás, a világegyetem akarata és erre mindenki visszafutna az elhagyott mezőkhöz. És jaj volna annak, aki azt mondaná: ne menj.

És lassan, lassan, áttestesülő szeretettel úgy érezte, hogy ő a föld, hogy fürtös kalászoktól frissül feje a szélben, hogy millió csirában tör ki belőle az élet és millió éhes szájnak tart megduzzadt emlőt, hogy roppant ölében folyók nagy frissesége zuhog s kitárt levegő vidámságaként lobog tikkadt tüdőkbe, Kitárta karjait, mint egy nagy hívást, kilüktetett szívében a föld kétségbeesett szava: ne hagyjatok el, ne hagyjatok el!

Felbukkant a falu, mint nyomtató ólom a nagy csend-lepedőn. Tornya úgy állott, mint egy üres kalász, a háború kicsépelte belőle a harangot. A harangot, mely a falu minden szívéből volt s minden lelkiismeretnek megvolt benne az emlékeztetője. És ha a munkás emberben felriadt az ős bestia, ha a szántó kéz ököllé vadult, odatáncoltak a kis hangok, mint rövidszoknyás, édes, szőke

lánykák és visszacirógatták emberré a meglódult állatot. Szelíd, békés, imádkozó falusi emberré. Hova lettek ezek a hangok a kivert ércből?

Egy gyermek matatott kifelé a faluból. Piszkos kezében egy darab sárfélét tartott s meg-megszopogatta. Ez most a kenyér, az Ur átváltozott teste, az új monéta a haldokló nép mellén. A gyermek szőke volt, vonásait széthúzta az éhség, az orra csüngött, beteg szemei mögött már roskadt vénség settenkedett. Lehetett vagy tízéves. Miklós odakiáltott neki:

— Hova mész, kicsi fiú?

— Megyek a rétre, anyámhoz.

— Hogy hívnak?

— Engem? Darkó Pistának.

— A Darkó Zsiga bá' fia vagy?

— A.

Miklóson nagyot ütött ez a gyermekarc. Ismerte ezelőtt három évvel a gyermeket, hatalmas duzzadását az erős fajnak. És most már a ványolt vonások mögött, az éhes szemeken átsuhint a kaszás. Magához hívta a gyermeket, kivett egy papírkoronást, megmutatta neki:

— Na, Pista, lássam, hogy tudsz káromkodni. Ha egy jó cifrát káromkodsz, neked adom ezt a koronát.

A gyermek eleinte félénken húzódozott, de a Miklós szavaiban annyi gyermek volt,

hogy pajtást érzett benne s felbátorodott. Egy hosszú, égbe-földbe kapaszkodó káromkodást csattintott elő szájából, mint egy kacskaringós ostort. Miklós odaadta a koronát, a gyermek vidáman futott el vele. Miklós, mintha megvillanyozták volna, lerázta a ránehezedő sötétséget s vidáman ment be a faluba.

A falu üres volt. Mindenki munkába ment. Csak itt-ott lehetett egy folt piszkos, vézna gyermeket látni. Néhol kisírt a bezárt házból egy otthagyott gyermek, mintha a falu hazajáró lelke panaszolna. A nagy kútnál meglepetve nyitotta látóbbra szemét.

A Schönberger-kúria körül vidáman táborzott fel az élet, mint egy kezdődő diadal. A ház körül, végig az uccán, roppant rögtönzött raktárak. Egy csomó falusi ház is átalakítva raktárakká, irodává, vagy az alkalmazottak lakásává. És ezekben a mesés szezámokban garmadákban a gabona, a hüvelyes vetemény, a bőr, a gyertya, a zsír, minden, amit a lumpoló halál elharap az élettől. Úgy látszott, hogy a székely mező mint megindult tenger itt csapzik össze. A föld ideveti a kalászt, a marha is ide adózza húsát-bőrét. Mindenfelé zsidó fiatalemberek szorgoskodtak, akiket a hatalmas üzlet kimentett a halál körmei közül. A korcsma, a falu vigadozó lelke, elárvulva, felesleges lett s most Pestről hozott számemberek körmölgettek

benne nagy könyvek felé hajolva. Ez itt már nem volt falu. Valami rohanás volt a levegőben, az emberi akarat, a merész vállalkozás gyors irama, mely teleppé nyargalja a falut és városssá a telepet. Nem messze négy lerombolt telek helyén építettek, bár lassan és kevés munkással. Innen egy káposzta- és konzervgyárat fog kicsiholni a Schönberger akarata. Az öreg Schönberger az építések felől jött. Miklós csinált kedélyességgel s kilüktető leereszkedéssel elébe kiáltott:

— Jó reggelt, Schönberger bácsi, hát hogy megy az üzlet?

Schönberger széles mosolygással, sok nyájassággal felelt:

— Hozta Isten, Miklós úrfi. Csak lassacskán, de most már nem pálinkát adunk benne.

Az öreg Schönberger nem volt többé az öreg Schönberger. Tagjai új frissességgel mozogtak, mintha még hajszálai is visszafeketedtek volna, megfiatalodva csillogott az üzlet, a fellobogó vagyon tüzében. Vonásain még mindig ott volt a ravasz, makacs alázatosság, szavai még most is kiterített szőnyegek voltak, de szemein kicsillogott a győzelem. Nagyon jókedvűen kérdezte:

— Hogy van, kedves Miklós úrfi? Találkozott-e Pesten a fiammal?

Az utolsó kérdés alázatos arc és szerény muzsika volt, de lefojtott trombiták és győzelmi dobok harsantak ki belőle. Az ő fia,

akinek a nevével most tele van az egész sajtó, akivel miniszterek tanácskoznak, aki egyike a legfőbbeknek azok közt, akik az éhes Magyarország élelmezését tanácsolják, akinek már a legvérmesebb reményre is joga van. Akit a háború a kis cingár esztétából és dramaturgból átlendített politikussá, nemzetgazdásszá, akinek segélyével ő milliókat nyer s akiben a Schönberger-faj fellobog, mint egy diadalmi örömtűz. Oh, milyen jólesett az öreg Schönberger bácsinak odadörzsölni ezt a kérdést a züllött dzsentrifaj utolsó fia elé, aki egy senki-zseni maradt, aki hanyatlott, aki minden szavában, még kedélyességében is mindig könyörtelenül úr volt.

Miklós rövid elhárítással felelt:

— Bizony régen és ritkán. Ő most egészen más úton jár, mint én. Jól teszi, haszna van belőle. Hanem úgy-e, Schönberger bácsi, tudnak megint kosztot adni egy pár hónapig? Megint beteg vagyok, gyógyulni akarok itten, hosszasan. Talán egészen a háború végéig.

Az öreg Schönbergernek egy percre valami rossz futott át a szemein. Azután nagyon alázatos és kedves lett:

— Nahát persze, persze. Az öreg Schönberger nem hagyja éhenveszni a Miklós úrfit. Az öreg Schönberger nem az az ember. Ő jó zsidó, ő szereti az embereket. Pedig mennyi nehézségem van. Hatvan személy számára főzünk ebben a nehéz időben. De a Schönber-

ger bácsi jó zsidó, a Géza barátja nem kéri hiában.

A kedves szavak és nyájas vonások között egy szemrehányás s a megbántott emberállat visszatartott harapása volt. Miklós érezte ezt s hazaballagva azon gondolkozott, mi üthetett az öreghez s miért emlegette annyit a zsidó voltát. Egyszerre aztán a homlokára csapott. Felkacagott:

— Hát a Schönberger bácsihoz is eljutott az irodalom!

Miklósnak utolsó regénye, amit azon az éjszakán Jánosnak felolvasott, nagyon sok keserűséget hozott. A regény kétségbeesett kiáltás volt a pusztuló magyar fajért. A magyar fajért, melynek vérét csapra ütötték, a földet kihúzták alóla, gyermekei pusztulnak az éhségtől. Magára hagyva, idegenül, mint egy vak Sámson tántorog idegen középosztály, idegen sajtó, idegen irodalom és idegen élvezők előtt. Bemutatta azt a tragikus utat, amelyet a magyar faj tett a zsidó faj fejlődése mellett. A magyar fajt a demokrácia úgy érte, mint az úszni nem tudót a hirtelen áradás. Sem multjában, sem képességeiben, sem moráljában nem volt elkészülve a szabad versenyre. A nyugati nemzeteknek a kifejlett polgárság, erős ipari és kereskedelmi élet kitünő előiskola volt, hogy teljesült ügyességgel és ránevelt izmokkal kezdjék meg a demokrácia lihegő futását. Nálunk egész életmódunk,

egész morálunk, az élet felé nyúló minden szervünk úgy alakult, hogy halálosan képtelenek legyünk a versenyzésre, a vérnek, húsnak ösztönös, elundorodó képtelenségével. És most jött a demokrácia, beszabadította a versenybe a zsidóságot, ezt a nagyszerű fajt, mely annyi erejével érdemli meg, hogy résztvegyen a történelem szabad építésében. És ez a faj, mely minden sajátságával a szabadversenyre született, az új éhesek tátott mohóságával vetette magát az életnek s kápráztató iramban foglalta el a gazdasági, politikai, irodalmi, ipari, kereskedelmi, művészi élet: az egész magyar lélegzés minden stratégiai pontját. A magyar orronütve, erőit eldugva, félrekullog a vad demokratikus rohanásból s belezüllik valami halálig tartó önpusztításba. És most az a faj, mely minden szabadsággal tette magát az élet urává, még mindig a régi elnyomás, vad, elkeseredett összetartozásával érzi különálló védő és dacoló egységnek magát. Az a faj, mely az egyetemes ember, a nagy emberi összeölelkezés nevében lépett be az európai futók közé, most a megkülönböztető tollat viselő ős törzsek gőgjével, félelmével és gyűlölködő szeretetével húsosodik egybe mindenki és minden ellen. A faj, mely a századok szabadgondolkodóinak kaszájával tört utat, a legprimitívebb ősi törzs-babona acél abroncsaival köti el magát a többi emberektől s az a nép, melynek az em-

beri elfogultságok elleni küzdelem adott történelmi jogot, a legádázabb elfogultság bástyájaként sötétlik. A demokrácia, melynek szabad versenye beteg botorkálás, mindennapi vereség és folytonos megraboltatás a szerencsétlen magyarnak, az életet meghódító, engedelmes, rettentő gépezet lett e bámulatos faj kezében, mely össze tudta egyeztetni a két külön világot építő ellentétet s élethódító karmaivá tudta tenni a legforradalmibb gondolatokat s a legősibb elfogultságokat. És Miklós odakiáltotta az eltiprott faj kétségbeesett kiáltását: itt baj van, itt egy nagy igazságtalanság, egy nagy kitagadás történik, mely mindkét faj rettentő végzetévé lesz. Itt nem a gyűlölet, nem az ököl, nem a fogak vad csattogása segít. Nem új ádáz harapásokkal kell beleharapni az úgyis megharapott kis országba. A szabad verseny átkos, gyilkos, dögletes demokráciája ellen kell megkezdeni a nagy keresztesháborút. És a zsidó látóknak, a hajnalló faj kakasainak kell felrikoltani a nagy veszedelmet. Hogy a zsidóság most önmagán ugyanazt a kritikát, ugyanazt a nagy emberi érvágást, ugyanazt az igazságtételt végezze el, amit a magyar faj önmagán végzett, mikor a zsidóságot asztalához ültette s visszaadta neki az elrabolt testvérjogot. Ők maguk irtsák ki a fajból a szabad verseny sakál-morálját, ők maguk hasonítsák bele fajukat Európa nagy egységébe a becsület, a

tiszta élet, az egyetemes ember-szeretet újjáfürdetésében.

A regény, mely a legjogosabb fájdalom s a legszélesebb emberi ölelkezés volt, mindenfelé csak felemelt öklökre talált. A konzervatívok, a magyarkodó magyarok, az érdekkeresztények, akik régen gyűlölték Miklóst merész művészi ujításaiért — mert sunyi, ostoba hecc-antiszemitaságuk nem értette meg a könyvet — mint forradalmárt, zsidóbarátot, mint átkos nyugati kultúrát ütötték. Régi tábora: kilencven percentben zsidó írók, ujságírók, művészek és olvasók, a visszanyelt csalódás hidegével fázódtak el tőle. Innen eleinte még nyilt támadás nem érte. Kritikák jöttek, melyekben elismerték minden eddigi nagyságát, de — fájdalommal — megállapították, hogy új könyve már dekadens mű, visszahullása egy merész ívbe törő tehetségnek. Hogy eltért a tiszta művészettől, tendenciákba vakült s veszélyes nehézkedéssel dűl elfogult irányok vezércikkei felé. Miklós csak most látta, hogy lángeszének üzleti általánosítása mennyire zsidó barátjainak kezében volt. Könyvét alig vették s erről a hatalmas feltámasztó kürtről alig tudtak. A régi meleg bámulat helyébe valami hideg udvariasság került. Azok az irányok, melyeknek eddig harci lobogója volt, mint elveszett emberről kezdtek róla beszélni s tüntetően fájdalmas, hideg udvariassággal bántak vele.

Ha valahol szerepelt vagy megjelent, a sajtó elhallgatta vagy egy pár sablonos sorban tudatta. Miklós lassanként Pesten, az ő Pestjében, idegennek, egyedülvalónak érezte magát. Hiúsága, gőgje felordította csendjét s mint megtalált vadkan, elcsörtetett falujába, hogy jó meleg falusi békével párnázza ki a kapott sebeket.

— Hát már a Schönberger bácsihoz is el jutott az áram, a megérintett csiga már benne is megvonaglik. Az öreg, aki képtelen A Nap egy példányát elolvasni, felhorkan egy regényre, mely Magyarország ezer legműveltebb fejének íródott. Micsoda faj, micsoda faj! Ha mi tudnánk ilyenek lenni! — mondta Miklós.

Egész nap különös nyugtalanság bántotta, mintha valamit elfelejtett, valamit elhibázott volna. Lakása nem a régi szeretettel fogadta. A dolgok hideg hallgatásba burkolóztak. A ház előtti kertecskét elöntötte a gyom. Az öreg Ozorayné vénsége egyszerre előszottyant, hallása eltompult, lötyögő bőréből kizörgött a kész csontváz. Minden bántotta, minden ingerelte. Hát ez a falu nagy elpihentetése! Lefeküdt heverni, nem tudott elaludni. Egy szemtelen légy teledöngte a szobát. Hiába csapott feléje, nem tudta elijeszteni. Annyiba sem vette, mint egy hullát. Pedig ő nem hulla még, még él, viharos, nagy

élettel. Még titkos új fiatalságok és nagy meglepetések vannak benne.

Délután elnézett Böjthéékhez. Az öreget nem találta otthon, künn volt a földeken. Az öregasszony kevésszavú és szomorú volt, látszott, hogy a közeli dolgokon túl, a halál tipró lábai felé szoronganak a szemei, hogy kikerülik-e azt a szép, életre szült hatalmas gyermeket. Azután Farcádyékhoz látogatott el. De amint ezt a széthulló embert látta s ezt a letűnő családot, úgy egybehúsosodott velük, hogy saját magát érezte betegnek az ő romlásukban és alig várta, hogy elmenekülhessen. Eltétovázott a jegyzőhöz is. Itt egész vásárra talált. A ravasz, messzeszámító ember egy egész csomó falusival — helybeli s vidéki emberekkel — alkudozott. Egy-két pakk dohányért, egy-két marok lisztért vásznat, tojást, baromfit vett tőlük össze, közben szidta őket, mint a barmot. Egy öreg maksai székelyen pompás új csizma volt. A jegyzőnek a szemébe villant:

— Hát magának mi kell? — rivallt rá.

— Egy pár tojást hoztam volna. Öreg ember vagyok, nem bírom dohány nélkül. Ha a hús elmaradt, elmaradt, ha kenyér nincs, hát nincs. De a pipám, azt nem hagyhatom el. Egész éjjel nem tudok elaludni, valósággal beteg vagyok. Már úgysem sok pipa dohány kell nekem.

A jegyző bekiáltotta fiát:

— Nézd csak, mit szólsz ehhez a csizmához?

A fiú az apja fülébe súgta:

— Megér hatszáz koronát. Pompás lenne nekem vadászatra.

A jegyző parancsolón szólt rá az öregre:

— Nekem nem kellenek azok a tojások, nem vagyok én tojásos zsidó. Hanem mondok, öreg, egy jó vásárt. Nekem van egy pár ócska csizmám, én magának odaadom az ócskát és még egy csomó dohányt, hogy esztendeig pipázhatik belőle. Na, széna vagy szalma?

Az öreg arca fájdalmasan töprengő lett:

— Mit szólna hozzá az asszony, tekintetes úr? Ezek jó csizmák, a fiunknak tartottuk, amikorra megjön. De elesett Tirolban, annak már nem kell csizma. Azután azt mondta az asszony, hogy csak hordjam én, ne álljon úgy hiában.

A jegyző felnyitott egy ládát, odamutatott egy nagy halom pacskadohányt az öregnek. Egy pacskát az öreg orra elé tartott, hogy szagolja is:

— Nézze, micsoda szaga van. Kitűnő magyar dohány, ilyent szívok én is, pedig én nem vagyok paraszt. Minek egy öreg embernek olyan puccos csizma? Kiszolgálja magát már az ócska is. Na, kell vagy nem kell? Nekem egyéb dolgom is van.

Az öreg székely orra elnyúlt a jó dohányszagban, szemeire kikönnyezett a vágy, vo-

násai fájdalmas gyengeségben lágyultak szét. De a gond még ott tipegett a szíve mögött, mint egy félénk leány:

— Ha a tojásokat venné meg a tekintetes úr. Mit szólana az asszony? A fiunk csizmája volt.

— Mars! Az én időm nem arra való, hogy parasztokkal fecsegjek. Gyorsan, mert úgy kidoblak, hogy rántotta lesz a tojásodból.

Az öreg nagyon megjuhászodott.

— Hiszen azért nem kell haragudni. Nem akartam megbántani a tekintetes urat. Ha a tekintetes úr mondja, hát cserélek. A tekintetes úr, tudom, nem csalja meg a szegény embert.

Mikor aztán minden alkut elvégzett, a jegyző egész barátságával Miklós felé fordult. Bevitte családjához, fényes uzsonnával traktálta meg. Itt még volt minden, itt még okosan le tudták habozni a megszűrt falut és a Schönbergerék ajándékai is gyakoriak és bővek voltak. Irma nagy viruló vörössége még férjkeresőbben tárult meg, mint valaha. Ő szolgált fel Miklósnak, elmondta, hogy hogyan és mit tud főzni, hogy mit dolgozik, zongorázott és szentimentáliskodott. Mikor az asszony kérdezte Miklóstól, hogy már mikor házasodik meg, Miklós becsörtetett túlzó szavai közé:

— A házasság a legnagyobb perverzitás. Hogy én egész életemen át azzal a szemér-

mellen hivalkodással hurcoljak egy nőt a nyilvánosság előtt, hogy: ni, ezzel én paráználkodom. Hogy bebujva három szobába, egymásra meredt arccal szuszogjunk le harminc évet s majd képenhányjuk egymást az undorodástól. Nem! A tönkremenésnek van gyorsabb és vidámabb módja.

Irma hallgatag lett, az öregasszony elkomolyodott. Miklós leült kaláberezni a jegyzővel és fiával. Folytonosan vesztett. Kedvetlenül, idegesen ment haza.

Másnap reggel elég korán behajtatott a Böjthéék kocsiján Szentgyörgyre, a negyedik pótsorozásra. A halál úgy tett, mint az adoma szilvaevő parasztja, aki az elhajigált szilvákat újra meg újra kiválogatta: ez sem piszkos, ez sem piszkos. Először csak a szépek, az életrevalók, a fiatalok, a kacagóizmúak kellettek. Azután jöttek az idősebbek, a szűkmellűek, a görbe-lábúak, a rossz-szeműek, a tántorgók és így tovább. Míg a nem életrevalók is halálravaló lettek.

A sorozás a városház egyik nagy termében volt. Miklósnak és több úri embernek, hogy ne kelljen künn a közönséges nép között ácsorogniok, megengedték, hogy benn a teremben, a sorozóbizottság hátamögött várják, amíg rájuk kerül a sor. Az ajtó megnyilt, meztelen, félelemtől vacogó alakok hosszú sora reszketett be, mindenik maga előtt szorongatva alsónadrágját, mint egy kegyelmi

kérvényt. És amint Miklós látta ezt a didergő menetet, a ferde tagokat, zárjellábakat, kivirult sérvéseket, lelógó, hordónagyságú szörnyű heréket, spirális gerinceket, görcsös fagyökérlábakat, az emberhúsnak megfacsart, elátkozott kúsza erdejét, megértette a nő nagy mártiromságát s megbocsátott magában minden nőcsalást. Ilyen alakok mellett virrasztani át a hosszú éjszakákat, csókolni, ölelni, ezeknek folytatására tárulni meg! Pedig akiket ezek közül kiszitál a halál az élet számára, azok a jövő, a tavasz, a szerelem, az új vetés. A rendőrkapitány olvasta:

— Berger Aladár.

Hosszú, cingár zsidó fiú ténfergett elő. Ugy támolygott, hogy minden lépése egy kezdődő összeesés volt. Az egyik helybeli bankban dolgozott s úgy készült erre a sorozásra, mint egy nehéz vizsgára. Hetek óta napról napra kevesebbet evett, míg belesoványodott az egy kiterjedésbe. Éjszakázott, annyi feketét ivott, hogy meglazult szíve kongott, mint a lelógó harang. Ágyéka táján különböző maszturbációval gyulladásos daganatot tenyésztett, mint egy drága virágot, hogy sérvést sírhasson. Szemébe valami nedvet fecskendezett, hogy dagadt, merev legyen, mint a Bazedov-kórosoké. Éjszakákon át tanult üres, halálos kongó köhögéssel köhögni. Minden éjjel két helyen erősen megkötötte a lábszárait, hogy a főér dagadt fe-

ketére táguljon s viszér-tágulással is rimánkodhassék. Mint szorgos primadonna, beidegezte testébe a halál minden nótáját, hogy kegyelmet kapjon, hogy életben maradhasson.

— Mi baja van? — kérdezte az orvos.

— Tüdőtágulásom van.

Az orvos tapogatta, hallgatta, mint egy titkos kagylót, megfordította a remegő nyavalyást, végre kijelentette:

— A tüdejének nincs semmi baja.

A meztelen férfi felsírt, mint egy mentegetőző gyermek:

— Sérvésem is van.

Rövid vizsgálat után az orvos még zordonabban jelentette ki:

— Ez semmi.

A nyomorult akkor egyszerre hat helyre kapkodott testén s kínálgatta élete hitványságait, mint drága árúcikkeket. Végre az orvos megvető elhárítással mondta:

— Alkalmatlan.

A nyomorultnak kicsurgott szemein a megmentett élet öröme. Boldog-részegen tántorgott ki s künn alsónadrágjával egy őrült kalamajkát táncolt. Miklós odasúgta egy mellette álló törvényszéki bírónak az iskoláskönyvek szokott frázisát:

— A nemzet mint egy ember állt talpra.

A rendőrkapitány megint olvasta:

— Bunkala László.

Köpcös, jóltáplált, fényesbőrű férfi lépett elő, vidáman, biztosan. Kérdést nem várva mondta:

— Szívbajom van.

Az orvos hallgatózott, vizsgálta. A levegőben nagy csend függött. Az orvos szava belehullt a csendbe:

— Alkalmas.

A köpcös kis ember elámult. Kitátotta a száját:

— Hogy tetszett mondani?

— Alkalmas, — ismételte az orvos.

A kis ember még mindig nem lendült ki biztonságából. Nyomatékosan mondta:

— Én Bunkala László ügyvéd vagyok, szívbajom van. Hogy tetszett mondani?

— Mars! Alkalmas! — förmedt rá az orvos.

A kis köpcöst elöntötte a düh. Egyszerre harapós hörcsöggé borzolódott, erősen ránézett az elnöklő ezredesre. Kiabálni kezdett:

— Én Bunkala László ügyvéd vagyok! Nekem szívbajom van, a méltóságos ezredes úr is tudja. Én nem lehetek alkalmas. — Az egész ember meztelen fenyegetés volt.

A bizottságból egy civilorvos odalépett az ezredeshez s valamit súgott neki. A teremben halálos csend és döbbent figyelem volt. Az ezredes magához intette a sorozó orvost, valamit halkan magyarázott neki. Az fejét csó-

válta, aztán vont egyet a vállán. Megint odament a meztelen alakhoz:

— Hajoljon meg!

Végigtapogatta hátgerincét, odatette fülét a hátához, azután olyan hangon, melyben elfojtott bosszúság zakatolt, mondta:

— Rendetlen billentyűműködés, alkalmatlan.

A kis köpcös mosolyogva, kihívóan, mint egy pőre Napoleon léptetett el a remegő meztelenségek között. Az emberek nagyot nyeltek, a meztelenek arca dühre rángott.

Azután új és új meztelen jött, új és új karrikatúrája az elcsúfított férfitestnek. Mindenik ujjongva, reménykedőn, lázasan kapkodta elő teste minden szomorúságát s a borzasztó zsonglőrök könyörgő szavakkal táncolták ki a haláltól életüket:

— Nyavalyatörős vagyok!

— Sérvésem van!

— Tüdőbeteg vagyok!

És mindenik kiáltásban bennevonaglott a diadalmas öröm: élhetek! élhetek!

A rendőrkapitány olvasta:

— Deák Barnabás!

Pompás, tizenhétéves barátosi székely legény szökött elő. Fiatal teste felszökő, fehér és hajlékony volt, mint a tavaszi nyárfa. Ugy ugrott a bizottság elé, mint egy primadonna a színpadra.

— Maga önként jelentkezett, — mondta az elnök. — Hát nem várhat még egy évig?

A legény ráütött domború mellkasára, hogy ez felcsengett belé. Kedélyesen mondta:

— Nem én, instálom! Én katona akarok lenni.

— De hát várhat egy évig, — intette apásan az öreg ezredes.

A legény türelmetlenül mondta:

— Mett aztán nem! Addig még békét kötnek. Én nem akarom, hogy engem csúfoljanak, én katona akarok lenni.

Az orvos rövid vizsgálat után kimondta az alkalmast. A legény boldog ugrálással ment ki. Egy percre meleg lett a szobában. Az élet, az egészség, az erő betört sugara volt ez a fiú. Miklós dühösen dohogta:

— A marha! A marha!

De azért mikor reákerült a sor, torkig undorodva a nyomorultak rimánkodásaitól, az előlicitált betegségektől, röviden mondta, le sem vetkőzve:

— Nincs semmi bajom.

Az orvos, aki ismerte és nagy tisztelője volt és aki tudta, hogy egészsége teljesen alá van aknázva, szigoruan rászólt:

— Vetkőzzék le, kérem. Itt nincs kivétel.

Miklós dühösen vetkezett le. Az orvos alkalmatlannak találta.

Mikor a kocsi hazafelé vitte, Miklós nem látta a tájat, a futó mezők színes szalagjait.

Végtelen undorodást s valami eddig nem ismert megaláztatást érzett. Mindegyre, kihelyezve a napos mező egy pontjára, eltakarva a feltörő termést, egy-egy remegő meztelent látott, amint odafitogtatta szörnyű idétlenségeit. Egyenesen hazament. Szemeibe, mint megundorodott, elcsuklott szájba, nem mentek be a dolgok. Napokig ki sem mozdult hazulról. Mintha nem lett volna.

Egy estefelé a mezőkön bandukolt a meghajolt napban. Itt-ott megállott egy-egy dolgozó asszonnyal beszélgetni. Mindenik beszéde a háborúról, az elszakadt, elpusztult férfiakról szólt. Mindenikből egyetlen egy vágy, az élet egyetlen lélegzése lihegett ki:
— Csak már békét adna az Isten! Csak már béke volna!

A Barabásék tagja mellett ment el. A nagy gabonaföld ugarba volt hagyva. Véletlenül nőtt kalász, burján, pipacs, búzavirág vegyesen verte fel a gyámolatlan földet. Panasz volt ebben a földben s ember-kéz utáni vágyódás, mint egy árva gyermek arcában. Mellette a krumpliföldjük nyúlt el. Az is elhanyagolt, kapálatlan, nyomorult csenevész volt, mintha tudná a föld, hogy ezentul nyomorékok számára terem. Hasra terpeszkedve, állát ökleire támasztva, az öreg Barabás ott hevert a virágos burjánban s belebámult az esteledő síkságba. Miklós megállott:

— Jó estét, Barabás bácsi.

— Jó estét, Miklós úrfi.

— Mit csinál?

— Én? Semmit.

— Hát mit csinált a földjével, hogy ilyen elátkozva néz ki? Most, amikor minden marok gabona olyan fontos.

— Én? Semmit.

— Hát miért nem szántotta fel? Miért nem vetette be?

— Vesse be az Isten.

A krumpliföld mélyéről előjött a Barabásné, lányával. Messziről kiáltott:

— Csak szidja meg jól, Miklós úrfi. Az idén nem akar semmit csinálni. Én is sajnálom a Marci fiúnkat, az Isten nyugtassa meg szegényt, de a szegény földért is megszakad a lelkem. Nem szabad az Isten áldását úgy megcsúfolni.

— Mi a baja, Barabás bá', mi bántja? — kérdezte jó szelídséggel Miklós.

— Nekem? Semmi.

— De hát miért nem akar dolgozni? Látja, milyen szükség van most a kenyérre.

— Dolgozzék az Isten.

Miklós nem tudott többet kihozni az öregből. Az asszony is hiába síránkozott. Az öreg tovább hevert, buta belebámulással a horizontba. A horizontba, hol minden rög, mint apjuk névnapjára sereglő gyermekek, az élet ajándékát nyujtotta a nap boldog örömében. És az elsötétült ember, a leöklözött

nép elfordult az élet kinyujtott tenyerétől: nem akarni, nem tenni, nem segíteni az életnek. Lássa az Isten, csinálja tovább a komédiát.

Vasárnap templomba ment Miklós. Oh, mennyivel hüvösebb, mennyivel üresebb volt most ez a templom. A nők táblájában fekete kendő fekete kendőt ért. A lányok hervadtak, vörösszeműek voltak, munkától és hiába várt öleléstől csüggedtek. A férfiak táblája: tátongó padok. Az első padban ült egy-két virágos siheder, munkaütött, koravén arccal. Az oldalsó padokban egy-két álmos öreg, akikből már kimosolyog a halál. Mögöttük két béna rokkant katona és egy másik, ki rángatózva jött haza s minden percben szörnyü grimászokat vág, mire a gyermekek összevicognak. Fenn a karzaton az orgonánál, a kántor helyett, aki Tirolban öldös, az öreg egyházfi, aki most egyik kezével a harangot helyettesítő csengő kötelét rázza, a másikkal orgonál, lábaival a pedált nyomja, szájával pedig az öreg zsoltárt reszketi cakkenes, végtelen hangszalagokba. Olyan hiányzás áll a templomban, olyan felriadt kérdés, mely kidobog a szivekben. Mintha a lehajló Isten kérdezné bele a nagy szorongásba: — Hol van az én népem? És a felriadt Kain felelné rá: — ölnek, ölnek, ölnek.

Bejön a papi család. Hervadt, kopott ruhácskák, felcsuklott végzet és beszélő nyomor.

Bejönnek Böjthéék: megtört öreg emberek. Bejön a pap: összefacsart, lehullott ember, az arca temetői viasz. A zsoltár sír, mint megkerbácsolt emlékezés. Hosszú, elnyúlt hangok tapogatnak előre, mint kereső karok tátongó vak ürességben.

Beszél a pap. Fáradt szavát csak ritkán löki meg a pátosz s ilyenkor vér és hullák tódulnak a beszédébe. A fekete kendők megmegrázkódnak, sírást hullatnak, mint sötét fenyők éjjeli esőt. Az öreg emberek már elszunnyadásban próbálkoznak a halál felé. A rángó ember ijesztő arcot vág a pap szeme közé. A gyermekek öklükkel ütik vissza kacagásukat. Megint szól a zsoltár. Kijönnek az emberek, fáradtan, kedvetlenül, rádermedve a nagy szorongás örökös rémeire.

Délután az asszonyok kiültek a házak elé, magányosan vagy csoportokban. A lányok egybeverődve próbáltak elevenek lenni, de a kilökött kacagások visszahullottak. Miért mozogjanak férfihívón, miért beszéljen jövőt a szépségük, minek a vágy? Egy-két tizenhárom-tizennégyéves siheder fiú csiklandozta egynémelyikét. Most jók ezek is. Vágyó asszonyok és forró leányok, elbujva künn a mezőn, vagy a ház hűvös húnyásában, ezeket dörzsölik magukhoz. Mert kell a férfi, mert ölelés az élet parancsa, mert nem lehet csók nélkül élni e szörnyű, döbbenetes világban.

Künn pedig a bevetett mezők roppant csendjére hull, hull a nap zsiliptelen nagy áradással. És a rögök, céltalanul-bután, hő felfakadással, teremnek, teremnek, teremnek.

5.

Miklós felült egyenesre ágyában. Hallgatózott. Nagy, ravatalos csend volt, de mintha minden percben várni lehetne, hogy történik valami. Mintha csak meg kellene lökni ezt a nagy hallgatásos éjszakát s egy óriási kiáltás törne ki a lefojtott dolgokból. Megnézte az óráját. Még csak tíz mult. Alig egy órája feküdt le.

Künn június fáklyája lobogott a szétoldott éjben és a síkság mint halvány tenger aludt a hold mozdulatlan vizében. A nagy fekete fűzek hallgató visszahullása mintha zátonyra tört hajók felmeredt romjai lettek volna. A falu házai sápadtak voltak a rájuk néző holdban, mint apró sírkövek, mint fennvirrasztó arcok. Mi remegett a lekötött dolgokban?

A vén ház felsóhajtott. És erre mint egy roppant beteg mell, zihálni kezdett a döbbent éjszaka. Valami elsuhant az ablak előtt, valami felvisított a messzeségben. És a megrémült dolgok, a vonagló levegő egy szóval lüktetett be Miklós szívébe: menj! menj!

Menni. rohanni. menekülni valahová!

Érezni a futó izmok bátorítását, a szembehorzsoló levegő frissességét, megtört, végtelen utak nagy szabadulását. Mert itt a lelkén fekszik ez az egész sötét ház, az egész múlt és egész élete. Kirohanni a házból, multjából, fajából, önmagából, beleveszni a végtelen éjszakába, feloldódni, szétnyúlni az álmodó síkság tenger szélességébe! Belefájni a szavatlan dolgokba, vonagló erdők rohanó élete lenni s kiharsogni millió ajakon a megbolygatott anyagból: segítség! segítség!

Mert itt a házban, beleégetve az elbörtönölt éj fekete szövetébe, látta egész múltját s a belőle szabadult jövőt. Mint gyászoló szolgák, fekete napok szívére lépő lépéssel hoztak feléje egy hullát, melynek ő éli a halálát. Miért kölcsönzi minden halott tőle az arcát?

Gyorsan felöltözött, töltött revolvert vett magához, lábujjhegyen az ajtóhoz ment, feltárta. Megállott a küszöbön. Künn az átvilágított éjszaka mint felkísértő, roppantarányú halvány álom, benn a sötét dolgok és az öreg ház mélyén a felérzett apa, nagyapa, dédapa: végtelen sötét vak folyama a tragikus fajrak. Menj! Menj!

Kilépett, bezárta az ajtót. Lépteire megkongott az éjszaka s mintha a szívén járt volna. A templom dombja előtt megállott. Fehéren fénylett a templom s az ágaskodó

fejfák lenéztek rá. Miért bámul ma úgy rá a temető?

Megrémült. Hátha valahonnan ráugrik valaki? Az árnyéka oldalt nyúlt, hosszú és furcsa volt. Futóléptekkel ment ki a faluból.

A falu szélén megint megállott. Végtelenül, fehéren, fényesen futott előtte az út. Mintha ebből az útból serkedt volna a fény s folyt volna át a felhígított éjszakába. Egy nagy teherrázó lélegzetet vett. Megszorította a revolverét. Különös rokonságban volt benne a beláthatatlan út és ez a fegyver.

Megindult gyorsan, lázasan. A falu házai mint nagy fehér tehenek feküdtek el az éj fehér vizében. Egyszerre felsötétlett a korcsma, mint egy holt sziget. Megrettenve állott meg s felrázódott a szíve. Talán ott, az előtt a ház előtt fog történni valami. Ott nemrég halt meg a korcsmáros fia. Talán a fiatal halott ki fog ugrani a házból, csontmarkával magával ragadja, magával hurcolja: haljon meg ő is. Mert nem igazság így az élet.

Hármat számított s futni kezdett. Egy jó darabot futott, a vére már zakatolt, kiizzadott. Lassabbra fogta lépteit. Az éjszaka megcirógatta, mint egy hűvös borongatás.

Ujból falun ment át, Maksán, új betegfehér házak. Némelyikéből mint áttört pókháló, hosszú sóhajtás nyúlt utána. Egyszerre megtorpant. Egy nyomorult házikóra úgy

omlott a hold, mintha a falak fényt izzadtak volna. A küszöbön egy ember ült s a holdra bámult. Az ember katonaruhában volt. Miklós rákiáltott:

— Mit akarsz?

Az ember meg sem mozdult. Miklós feléje rohant, mint aki nagy rémületben dühös. Az ember nem mozdult. Két üres szemgödörrel tátogott a holdra. Megsüketült, megvakult nyomorék volt, aki talán azt hitte, hogy lobogó dél van. Miklós tovább rohant.

Megint hűvös mezők, fényes út, falatlan horizont. Megint egy kis falu, Bita, virrasztó házak és visszasírt fény. Megint kiért a házakból, feltért a nagy, széles országútra. Lassan, messziről a föld feldobogott utána közeledő dobogással. Megint futni kezdett, azután egyszerre megállott. Kitárt csodáival, mint Csipkerózsa áttört erdeje, előtte csillogott a rétyi nyíres.

Mint összebújt, bontotthajú, szőke lányok, meztelenek, félénkek és mégis nevetők, halk zizzenésű nyírfák csillogtak a hulló fényben. Néhol egymásután sorban haladva, fehéren, mint bérmára menők, meggyónni az első titkot. Máshol pajkosan dombokra szökdösve, vagy összehajolva titkos hallgatásban. És mindenünnen ezüst tószemek csillogtak fel s megtárt kelyhű, csodálatos tavirózsák ringtak a fényes vizen. Hol kezdődött a holdvilág, hol kezdődött a víz? Az élet és az

álom egybekeverve, fényes habokban úszott el. Mintha minden idő lett volna s a formás tér feloldódott volna a fényes percek elsuhanásában.

Miklós felfutott egy dombocskára, levetette magát, ijedt, szorongó fúródással lapult a földbe. Azután felült. Nézte az éj, az ég és a föld hallgató csodáit. És most már kijött a dugott kérdés a meggyúlt éjszakából. Eléje állott, mint halvány bíró:

— Mit tettél az életeddel?

Mit tettél az életeddel? Mire használtad a neked adott erőket? Kiknek védelem az izmod, kinek kenyér a jóságod, kinek látó szem az eszed? Mit épült belőled ez a szerencsétlen nép, mit szoptak melledből ezek az alvó kis faluk?

Semmit, semmit! Üres cicoma voltam, fényes sziporkázás, renyhe lelkek bódító ópiuma. Megöltem magam, elvesztettem magam, meghaltam, mert nem tudtam mások életében élet lenni. Elpusztulnak a faluk, elpusztul népük s én semmit, semmit nem tehettem értük. Nem voltam a szemük látása, a karjuk ereje, a hitük biztossága. Megérdemlem, hogy meghaljak.

Amit tettem, pusztában kiáltó szó, visszhangtalan jaj volt. És megölt a hiúságom és a hittől való félelem. A tett lehetetlen, az akarat képtelenség számomra. Meddő föld vagyok s ez a nép már nem arathat belőlem.

Már csak a magamhoz való félelem és hiúságom szörnyű agóniája vagyok. Megérdemlem, hogy meghaljak.

Megérdemlem a halált, mert nem hittem annyira az életben, hogy hitelt tudjak adni fajomnak. Mert életem megcsúfolta az élet, az egészség, a tisztaság szent ritmusát. Mert nem tudtam éltető példa lenni. Megérdemlem a halált.

Az elítélt embert mint sötét víz öntötte el a halál. És a vonagló életen, mint búcsúzó part éneke, csodálatos szépséggel reszketett át az éjszaka. A hold belefürösztötte szemeibe a csüngő lombokat. A nagykelyhű fehér virágok mintha megnyilt ajkak lettek volna az ingó vízen. A dolgok világa mint szerelmes arc hajolt rá az elkészülő életre.

És egyszerre a világtalan parasztot látta, amint süketen-vakon bámul a lobogó holdra. És mintha ez a nyomorult ember, akiből ki van zárva a dolgok világának minden pompája és zenéje, mintha ez a szerencsétlen megrabolt az egész kipusztított falu egész tragikus faja volna. Forradalmas, végtelen düh szorult ökleibe. Merev egyenesre állott, mint egy fellobogó fáklya és elnézett a síkságon, mely mint egy bevilágított ravatal kitárt karokkal egy nagy halottra várt. És látta az apró népet, falunak maradt féltestvéreit, amint sokezer éves felhemzsegésben rontanak a régi rögöknek s kalászba, fűbe rontják éle-

tükot. És a fortelmes halál, mint egy mérhetetlen víziló, feltünt a fényes mező szélén, feltátotta fene száját, megette a kalászt, felhabzsolta a füvet és a népet. És új, friss éhesek víg csapata tört be: meghízni a halál sűrű avarján.

Minek legyen bolygó kísértete az üressé halt falvaknak? Minek legyen utolsó dobbanása a haldokló fajnak? Minek legyen élő tudata egy nagy tragédiának? Meg kell halni, meg kell halni.

Elővette revolverét. Végtelen bágyadtság vett erőt rajta.

Most még annyi ereje sincs, hogy ideintse a fürge halált. Csak még egyet, egy utolsó pihentetőt aludni a végtelen alvás előtt. Az éjszaka fényes hullámokban öntötte el. Szétolvadt a látszó csc.ák ölelkezésében. Mint fáradt lomb, tudatlanul, akaratlanul hullott a földre. Elaludt.

Hajnalban felébredt a didergő reggelbe. A fák sírtak, a levegőn reggeli madarak húztak át. Szürke, ólmos volt az elsápadt világ. De már az ég szélére felszúrt a nap, mint roppant védő lándzsa. Felállott, maga körül nézett, megpillantotta revolverét. Felvette, megvizsgálta. Minden töltés ki volt lőve belőle.

IX. JUDIT ÉJSZAKÁJA

1.

Sarkadi és Lipták Margit élénk beszélgetésben mentek a Vigadó felé. A feminista nők gyűlése csak tíz órakor kezdődött, még volt egy félórájuk s bőven beszélgethettek az elrohanó emberek között. Margit kedvenc panaszát ismételte:

— Ez a második hely az, ami tragikus és végzetes. Lehet eszünk, lehet akaratunk több, mint a férfiaknak, mi mindig a második helyen vagyunk. A férfi a mult századok nagyszerű lökőerejével szökik a trambulinról, minket lehúznak a századok a meghúzott vonal előtt. A férfi repül az őskeselyű részeg mámorával, ránk a legfelszállóbb percünkben is ránk jön a kotlóstyúk. Nekünk még benn a testünkben, idegeink erdejében, izmaink rostjai között kell döntő csatákat vívnunk, hogy teljesen versenyképesek legyünk. S hogy ezt a természeti jogtalanságot még az emberi jogrend is segítse! Ez gyalázatos dolog. Ugy kell tenni a nőkkel, mint az ájult bogarakkal:

a levegőbe kell dobni őket. Vagy lehullnak és végkép elpusztulnak, vagy szárnyra ébreszti őket a levegő. Levegőt, korlátlan szabad levegőt a nőnek!

Sarkadi mosolyogva és inkább játszva felelt, mint akinek eszköz az elvek és sohasem fejfájás:

— Tudja, Margit, miért tartok én magukkal? Mert remélem, hogy úgy sem lesz a dologból semmi. Csak nem vagyok bolond, hogy egy ilyen tréfáért kockáztassam a karrièrem. Ordítani kell, hát ordítok magukkal. És nem is vitatkozom magával, teljesen igaza van magának. Különben is az a legnagyobb bibi, hogy azt hiszik, hogy a dolgot vitatkozással lehet elintézni s hogy a logikumok terén kell a döntésnek történnie. Pedig ami az érveket illeti, mindkét részről teljesen kimerítették a dolgot. És nagyon felesleges ezeket az érveket ismételgetni, mert nyilvánvaló, hogy mind a két félnek halálos igaza van, mint az élet minden egymást tartó ellentétének. De maguk mindig csak a nő tragédiájáról, a nő átalakulásáról beszélnek. Nem veszik észre, hogy mi legalább is ugyanolyan probléma előtt állunk. Nekünk éppen olyan változásokon kell átgyötrődnünk idegeinkben, izmainkban, hogy a nő új sexuális atmoszférájába belekapcsolódjunk. Nem az érvektől, nem a belátástól függ a dolog, hanem attól, ami bennünk tudatlan, az apró ingerek, ösztö-

nők bonyolult világától. Lássa, én egy félóra mulva úgy kifogom fejteni a nők jogait, hogy éljent fog visítani az egész gyülekezet. De a testem, a karom izmai, a mellem húsa, az ágyékom, mindaz, ami spontán és állati bennem, egész ős férfi lényegem visszaijed, vagy amint Farkas Miklós mondaná, visszahorkan a feminista nőtől s fogadni mernék, hogyha a mai gyűlésező nőkkel kivetődnék egy puszta szigetre, tőlem egynek a hajadonsága sem forogna veszélyben. Mert lássa, elkerülhetetlen, hogy a szabad versenybe bocsájtott nők ne ugyanazon eszközökkel, lelki és testi elváltozásokkal marakodjanak a maguk falatjáért, mint a férfiak s ez okvetlenül hozzáközelíti a nőt a férfihoz és így a mi nemi étvágyunknak is bizonyos értelemben homosexuálisan kell átalakulnia. Ehhez pedig a mi test-lelkünk, a mai férfi egész formáltsága még nem eléggé modern. Nem is célzok arra a másik forradalomra, ami megint a férfiakban fog megtörténni: hogy a feminista nőktől született férfi más lesz, mint mi s ez a más esetleg tragikus jelző is lehet.

Margit, mint mindig, ha határozott gondolatok szövedéke elé jutott, más dologra tért:

— Mi van Farkas Miklóssal?

Sarkadi olyan arcot vágott, amiben aggódás is volt és az is, hogy: én nem vagyok

felelős érte s bizonyos felülkerült megvetés is:

— Nem tudom. Annyit tudok, hogy a nyáron otthon volt falun s hogy a legképtelenebb dolgokat követte el. Apámtól hallottam, hogy egyszer összeveszett a kutyájával s felakasztotta dühében. Azután meg őrülten megsajnálta, pompásan eltemette, egy hétig sápadtan kószált a faluban s mindenkinek azt panaszolta, hogy éjjelenként a kutyája kisértetét látja. Tisztára bolond. Az utolsó regényével nagyon elrontotta a dolgát, pedig eleget beszéltem neki. A zsidóknak köszönhetett mindent s azokat is meg kellett marnia. Most aztán majdnem az egész kiadás raktáron van még. Nagyon hűvösen emlegetik a nevét s ő majdnem minden új dolgában ismétli magát. A Kultúra is szeretne megszabadulni tőle. Mi most már nem is levelezünk. Nagyon sajnálom Miklóst, kár érte, de ha nem lehet az asztal fölé húzni.

Az utóbbi időben a két férfi útja teljesen eltérő irányt vett. Sarkadi megszünt az elsápadt nap bolygója lenni s új ambicióival új égitestekhez csatlakozott. A katonai nevelés és nemzeti védelem ügye után, pennát tört Középeurópáért, a választójogért, a nők egyenjogusításáért. Végre a közélelmezés gondjainak vetette oda magát és írt nagyon okos cikkeket. Az apja felgomolygó vagyona, melyben az ő tájékozásainak is roppant ér-

deme volt, mind nyomatékosabb vonalat húzott sorai alá. Kitünően tudott olyan világításba állani, hogy minden új vágy, új jelszó reményét lássa benne s hogy a hatalmon levők hasznos eszköznek sejtsék. Sziklaival erős érdekszövetségbe lépett s ez az egyik legnagyobb napilapban s a Kultúrában is megjelent ravasz, ügyes cikkeiben támogatta, idézgette, igazat adott neki, csodálta. És mindketten, jól összefogva, esze voltak egy politikát sportoló öreg magyar grófnak, azzal a szándékkal, hogy vagy vele jutnak a hatalomra, vagy kellő pillanatban elfordulásukkal teszik magukat értékessé. Sarkadi — és ez egyik legnagyobb ereje volt — apja roppant szállításai és vagyona révén tagja lett egyik leghatalmasabb bankérdekeltségnek. Azok közé a nevek közé tartozott, melyeknél a holnapnak emel kalapot az ember.

Megérkeztek a Vigadó elé, ahol már nagy összefutás volt. Rohanó nők, elvektől terhesen, mint minden percben elszottyantható gyermeket, vitték a forradalmi elkeseredésüket. Kacagó ujságírók, úntarcú politikusok sétáltak a megnyiló cirkusz felé. Az emberek az uccán megálltak s a jó adoma humorával nézték a nagy egyberohanást.

Benn a hatalmas teremben már forrt, nyüzsgött, csuklott az egyberázott élet. A már sűrű teremben felgerjedt nők gesztiku-

láltak, vitatkoztak, mely néha visítássá csapott fel. Sovány, rajongó nők világítóan fényes szürke szemmel, hegyes könyökkel, szegletes vonásokkal elnyúlt ovális arccal. Túlszélesre nyilt őszirózsák, nagy, férfihívó szemekkel, vastag csemcsegő ajakkal. A szerelem szétnyilt napraforgói, akik odafeküsznek az új ideák alá, hogy még ott is odaadhassák magukat. Keresztény nő kevesebb volt közöttük, de ezek arcán a legtöbb gyűlölet s mozdulataikban a legtöbb forradalom volt. Általában idősebbek voltak, igen csúfak s feltűnően sok volt közöttük a férfias arc. Mintha egy szörnyű akvárium lett volna az egész terem, melyben a tenger gigászi karrikatúrája hemzseg, rettentő arcok rémültek fel a fortyogó ember-kásából, melyektől eunukká döbbent a férfi. Melletlen, szűkmedencés, száradtnyakú meddő testek, melyeket önmaga tagadására dobott elő az élet. Szomorú, sovány rögök, melyek nem tudnak megfogamzani az isteni napnak s csak hitvány elv-kukacok mozognak bennük. És túltengő, roppant lelógó mellű, földgömbfarú nők, nagy szerelmi vágy-kaszárnyák, akikbe millió ölelkezést zsúfolt a lumpoló élet s most, hogy annyi nász után még mindig több ölelésük van, mint amennyi férfi: nagy gyűlöletet és hitet jöttek ölelkezni. Egy sovány, fényesszemű nő, rettentően himlőhelyes, a kormány eljárását bírálgatta s kö-

rötte nyerítő haragban viháncoltak össze. Margitban, mint a dolgokból kicsorduló felszálló este, nagy szomorúság terjengett fel. De nem tudta megokolni, miért.

Egyik csoportban, ujságírók és nők között, Sziklai, Kun Ernő és gróf Csetneky állottak. Kun Ernő, mint mindig, egy rémesen komoly vezércikket bontott ki magából s fejtegette, hogyan lehetne a Mozaik-Magyarországból egységet alkotni. A gróf, hatvan éven túli ember, finom, kételkedő eszű, nagyműveltségű férfi, aki csak hiúságból és dacból politizált, fáradtan nézett a levegőbe. Sziklai sunyi mosollyal fogadta az érkezőket s mert Sarkadi láttára nagy éljenzés visított ki a nőkből, megjegyezte:

— Kedves Gézám, ma te leszel itt a nap hőse. Legfőbb ideje már, hogy felszabadíts minket a nők uralma alól azzal, hogy felszabadítsd őket. Ha tudnák ezek, hogy esetleges győzelmük a legnagyobb forradalmi változása lesz a művészetnek és az irodalomnak.

A gróf egykedvűen legyintett s szavai lassú únottsággal hullottak egymás után:

— Nem olyan veszélyes a dolog. A tyúk leszáll a tojásról, őrülten szalad és kotkodácsol, mintha szűk volna neki a világ. Azután visszatér kotlani s az új csirkék újból eljátsszák a régi világot. — Azután Margit felé fordult: — És maga is itt van? Minden következményét átgondolta?

Margit becsületesen, részletesen kezdte fejtegetni a magára szuggerált érveket. A gróf szemei szórakozottan szénáztak szerteszét. A férfiak udvariasan figyeltek, de az ajkuk szélén egy mosoly lappangott, az erejét tudó hím mosolya. Közel hozzájuk egy fiatal művész karrikatúrákat rajzolt. A gyűlés megkezdődött.

Az elnöklő nő megnyitotta a gyűlést s rövid, éles, túlhevített szavakkal ecsetelte célját. Azután felkérte Sarkadit, hogy tartsa meg előadását. Amint Sarkadi, akinek nevét feminista cikkeiből ismerték, a szószékre ment, elegáns, hosszú alakjára, mint forró lánc-hüvely, ezer szem-csók tapadt. Nyugodt, kellő helyen nekilendülő hangon adta elő a nő multját, a sötét századok rabszolgaságát, a kirekesztett lelket, a meggyalázott intelligenciát. Azután a jogaikat sorolta elő, a feladatokat s az új felszabadult nőt beállította az új társadalom gépezetébe.

Amint beszélt, a feléje szálló áthevült szemek égő boltozatot borítottak fölébe. Szavai szállottak a felgerjedt nőkbe s mindenik önmagát, elvvé finomított énjét szerette lökött erővel minden szótól. Mert minden komoly általánosságon és szellemi akaraton át szerelemről, kétségbeesett égő erotikáról volt szó. Az az elv, melyet mindenik magában hordott, ökleivel és csattogó fogaival a férfi volt számukra, a drága megszálló hím, ön-

magunknak férfivá oszlott fele. És ezek a szavak most végigmelegítették ezt a bennük üzekedő férfit s a felgerjedt elv átforrósította a meddő vért, felcsiklandozta az idegeket, belevonaglott az ágyékba. És ez a sok szikkadt rög, ez a több ezer meddő hüvely, most mégis a fogamzás kéjében reszketett, mégis egyetlenegy égő, lázas, szerelmes megtárulás volt, mely a Sarkadi beszédét, mint jövőt vető titkostüzű falloszt fogadta be. Az arcok a csók kéjében vonaglottak, a test az ölelés görcsére rándult, a megnyilt száj a kéjre gerjedt vér forró lihegését öntötte a terembe és az őrült kéjes visítás, mely a végén felcsapott, az ölelkező élet végső, kicsattanó, szerelmes akarata volt. A haj a fejekről szétbomolva hullott le, igen sok keblen felfelcsattant a gomb, nyakak és mellek villantak elő. És azután egyszerre halálos csend lett. Az óriási zsufolt terembe, a megnyilt főajtón át, Judit vonult be egy férfi karján. A nő fejedelmi öltözetében nem szoborszépség volt. Szépség, mely álló, ott szép, ahol van s ajtó, kárpit, szempilla eltakarhatja. Mozgás volt ez a szépség, a felzudult élet viharos rohanása, mely mint a jégbontó szél végigsüvített az idegeken s életre kiáltott minden csirát. Mindenki odanézett, mintha felszökő forrásra tikkadt szájak figyelnének. Mindenki feléje nyúlt, be az ő levegőjébe, mint felfakadó napba. A férfiak, lerázva po-

litikát, feminizmust, számító ravaszságot, csak férfiak voltak s mint kilőtt lövegek vad sodródással feszültek feléje. A nők szemeibe pedig, az első megütődés után, kis harapó fogak jöttek ki, szájuk gyűlöletre torzult. Mert ez előtt a szépség előtt minden más női jog olyan szegénységgé meztelenedett, minden más jövő és győzelem olyan vereség volt. A lobogó, nyerítő elvkancák irigy kis nőcskékbe hullottak. Judit fejedelmi észre nem vevéssel ment előre, hol felriadt férfiak csináltak helyet neki és kisérőjének.

Csetneky élővé villanyozva kérdezte:

— Ki ez a csodálatos nő?

Sziklai mindent tudott:

— Egy erdélyi református pap lánya. Farkas Miklós hozta legelőször körünkbe. Akkor a lány még nem sejtette a saját értékeit és Miklósba volt belebolondulva. Miklós pedig a nőkkel sem bánik hálásabban mint az irodalommal. Azóta a nő merész pályát futott. Sok minden után maitressze volt a Korotnoky grófnak. Azután ehhez a marhához, ezt tetszik ismerni, csatlakozott. Most ennek a palotájában ő uralkodik korlátlanul. Ez feji a háborút, a lány pedig őt. Néha megfordulok náluk. Ez a nő hatalmasabb áttörése a férfifrontnak, mint az egész gyülekezet.

A gyűlés új hullámokkal forrott tovább. Egyszer csak Sarkadi észrevette, hogy Judit magához inti. Odaszólt Margitnak:

— Jőjjön velem, Margit, Judit hív. Nem fogja megbánni, pompás téma.

Valahogy odaevickéltek Judithoz. Judit nagyon kedvesen fogadta őket, Sarkadi pedig csupa hódolat volt. Judit sokat tompított régi gúnyos megvetésén, Sarkadi pedig szívesen tűzte nyilvánosan mellére ezt az ismeretséget. Ennek a nőnek a szépsége elnémított morált és bevett szokásokat s mint elfogadott királynő trónolt milliomos udvarlója vagyonán. Margit, mint szegény tanítónő a tanfelügyelő előtt, bódult és félszeg volt ezelőtt a kápráztató élet előtt. Judit tréfásan mutatta be neki magukat:

— Gutman Félix, akinek milliói vannak és én, akinek Gutman Félixe van.

A bemutatott férfi a gyorsan nőtt pénz ragadós, túl-édes udvariasságával fogadta az ismerős neveket. A kistermetű, alig köpcös ember tarlott homlokán már szürkék voltak a megmaradt szálak. A nyaka duzzadt és elhízott volt, a vonások közt a ravasz és félénk keleti mosolygás bujkált, de a szemeiben valami beteg kéj, az ajkak elszélesedésében valami halálos étvágy volt. A háború előtt egy nagy gyár utazója volt, most ezer úton jutott el a milliókhoz, sok millióhoz. Egyike volt a háború legkápráztatóbb szerencséinek, egy új vulkánikus vagyon-csimborászó, akit mindenki gyűlölt, megvetett s akinek senkisem állott ellent. Napról-napra

való hazárdjáték volt a börtön és az országos nagyhatalom közt. Minden reggel, ahogy felpillantott a valóvá szokott világba, készen lehetett, hogy sugárzó miniszterelnök hoz báróságot neki, vagy sötét csendőrök kézibéklyót.

Csak halkan, odasúgott szavakkal beszélgettek. Judit már úgyis únta ezt a látványosságot, melyből ő semmit sem tudott megérteni s undorodott ettől a sok, szavakra gerjedt, csúf nőtől. Grimászt vágott és mondta:

— Borzasztó levegő van itt. Gutman meg van híva egy érdekes házasságra. Egy helyretatarozott rokkantat házasítanak ki a Hauser báróék. Jöjjenek velünk, az sokkal mulatságosabb lesz, mint ez.

Sarkadi, akinek már a könyökén jött ki a nők választójoga, szívesen beleegyezett. Margit az írók témátkereső pózával csatlakozott. Nagynehezen kiküzködtek a teremből.

Lenn a szabad levegőn szokatlan látvány frissessége jött idegeikre. A vigadó előtt, a dunaparti korzón nagy, barna, egykedvű tehenek mentek a Boráros-tér felé. Hátul egy paraszt, egy igazi faluból nőtt, nem népszínműi paraszt és egy katona terelték őket. A tehenek meghajlottak, szemeikben szomorú volt a csodálkozás, drága tőgyük duzzadva ringott a hasuk alatt. Az egyik félrefordította fejét, rábámult Petőfire s hosszan, pa-

naszosan belebődült a zúgó Pestbe. A paraszt egy érdes nagyot káromkodott.

Margit ránézett Juditra s valami ráhajló árnyékot látott az arcán. A Judit szemei elszürkültek. Ő is valami előgomolygó szorongást érzett. Mintha az a rossz érzés, ami ott benn felgyűlt benne, jött volna ki ebben az elnyúlt, szomorú hangban. A két nő egymásra nézett és ebben a percben nagyon barátnőnek, nagyon nőnek, nagyon testvérnek érezték egymást.

Az autó egyik kerület anyakönyvvezetői hivatalához vitte őket. Amint egyik szegényebb uccán robogtak át, az ucca egyik oldalán, egy bolt előtt, messze behúzódva a szomszéd uccába, várakozó emberek hosszú sora állott. Didergő asszonyok, vállukon a szomorú kendővel, kezükben sápadt üveggel. Virrasztóarcú lányok, terítői bús halványsággal arcukon, kis kék, fehér, vagy piros csuporral kezükben. Meztelentérdű gyermekek, orrukon odafagyott jégcsappal, öreg emberek, kiknek tágra csodálkozó szemeiben már visszatükrözött az eléjük került halál. Vártak, álltak szomorúan, szótlanul, mozdulatlanul, odafagyott szobrai az egyetemes nyomorúságnak. Reggel hét órától kezdve voltak ott, hogy egy pár csepp tejet kapjanak egy lázas ajak, egy ziháló tüdő, a halál egy meghivottja számára. Judit vörös lett s gyermekesen felbuzgó hévvel mondta:

— Lássa, Félix, ezeket mind meg kellene hívnia. Ezeket maga mind eltarthatná az egész háború alatt.

— Kedves Judit, ezen a jogon asztalomhoz ültethetném az egész Magyarországot. Két-háromszázezer kivételével ilyen az egész ország. Szép kis osztozkodás volna, — mondta Gutman a győztes erő barbár boldogságával.

Az anyakönyvvezetőnél már együtt volt az ünneplő társaság csak egy nagyhírű politikus érkezését várták, aki megigérte, hogy megjelenésével teszi messzesugárzóvá ezt a fontos ünnepet. Ott volt Hauser bárónak, a híres szesz-milliomosnak egész családja. Ott volt a vér- és pénzarisztokrácia több tagja, urak és hölgyek, az élvező társadalom ápolt virágai. Képviselők, ujságírók, a Hauser-család egész szolgaszemélyzete s az ünnepelt két rokkant társa. És meghatva, szégyenlősen, egymást sem látva állott a szegletben az elővezetett pár.

A vőlegény, Nagy István, alföldi magyar fiú, gyermekkorától béreslegény volt a báró egyik birtokán. A már huszonnyolc éves legény négy éven át volt jegyben a falu egyik módos leányával, de a szülők nem adták oda a lányt a nyomorúságosan fizetett legénynek, a lány pedig minden ajánlkozó szerencse dacára, kitartott mellette. Azután a legényt elvitték, hogy pofozgassa a tízparancsolatot és hónapokig tántorgott a tántorgó

hadsereggel, Uzsoknál úgy szedték fel a harctérről, mint egy véres cafatot. Egyik karja a harctéren maradt, két lábát pedig le kellett vágni. És ezt a nyomorult, összevágott ember-üszköt újraélesztette a tudomány. Kar helyett kart, lábak helyett lábakat építettek neki s egyévi gondos foltozgatás után a szerencsétlen most ott állott elért vágya mellett, ünneplőruhában, mely betakarta a géptagok csúf élettelenségét. Balfelől haja gondosan oldalra volt fésülve, hogy ne látszódjék a hiányzó fül helye, de felnyitott szájából kilátszott a kitaposott fogak ürege. És mellette állott a lány, ős televény szépsége az erős falunak, gazdag gyermekosztó medencével, erős, szoptató mellel, vérbe ringó gazdag tagokkal, nagy, fekete szemeiben a meggyűlt nap melegével. A nyomorék félszegen farolt a termékenység e csodálatos hívásához s gépkarja oda-odaért a nő karjának kipatakzó húsához. Hauser bárónak, ki milliókig herélte meg a háborút, jött az a példa-adó gondolata, hogy az összefoltozott embert férjül juttassa ehhez a lányhoz, hogy a megtépett, megcsúfolt házőrző kutya ország s világ láttára kapjon jutalomfalatot a kegyes úrtól. A báró képviselő is volt. Elmondta tervét a pártkörben és a nagy magyar politikusnak annyira megtetszett a mutató példa, hogy megigérte személyes jelenlétét.

Az érkezőket szívesen üdvözölték. Tíz

perc mulva megérkezett a nagy ember, a régi Magyarország egyetlen oszlopa, kiben annyi érdek tömörült s annyi gyűlölet találkozott. Rendkívül magas, elegáns termetét fekete kájzer fedte. Nem nagy, de erősen boltozott fejét az egyetlen akarat fanatikus révedezésével vetette fel. Szemei nagy, fekete szemüvegén keresztül szúrók és szomorúak voltak. Az egész arc olyan fanyar, az egész alak olyan komor volt, mint egy előre rendeltetett halálos akarat, utolsó oszlopa egy világrendnek, mely után már az örök vak Sámson kinyujtotta kezét. Margit meleg, beívó szemekkel nézte ezt az embert, aki végzetes elhatároltsága s osztályfanatizmusa dacára is minden megnyilatkozásában fatálisan magyar és egészen férfi volt. Ez az ember, aki vakult daccal vetette magát a rohanó idő elé, aki álljmeget mert toppantani a maga egyetlen személyével a történelemnek és egy elavult szabadelvűség, eunuk-protestántizmus s torkig lakott feudalizmus habarcsával akarta megmenteni a történelmi osztályok Magyarországát. Aki a saját udvarán igazságot, életet osztó régi kálvinista magyar úr sajgó gondosságával akarta elkerítésezni Magyarországot az új felordító igények s kaput döngető emberek elől. És mint egy új, magyar Józsué kitárt karral, a maga egyetlen személyével védte faját a megállított nap alatt.

Az üdvözlések után az anyakönyvvezető feltette széles nemzeti szalagját s elfoglalta helyét. A nyomorék belekapaszkodott a viruló leányba s idétlen mozgásokkal vezette az anyakönyvvezető elé. Géplába alatt kopogott a padló, mint a megdöngetett koporsó. Az anyakönyvvezető lelkes beszédet mondott a haza védelméről, a hazai föld szerelméről, a kötelességről s a jutalmazó haza nagy jóságáról. Az utolsó mondatnál Hauser báróból tokát vert ki a megcirógatott öntudat. Azután a nagy politikus mondott egy pár szót, felhíva minden magyar embert, hogy így tegye meg kötelességét s akkor a jutalom nem fog elmaradni. A beszéd után Hauser báró ezer koronát adott át a vőlegénynek, mint nászajándékot. A legény, elérzékenyülve, nem a pénztől: a jó szavaktól, odahullott felső testével az ajándékozó kézre s hulló könnyek között csuklott köszönetet. A lány csak nézett, nagy csodálkozó nézéssel. A jelenlevők rágyujtottak a himnuszra. Mikor a nagy politikus eltávozott, még egyszer megrázta a vőlegény kezét és megint felismételte:

— Derék legény vagy, bár minden magyar így tenné meg a kötelességét.

Minden magyar így tenné meg kötelességét! És Margitban, aki már éppen egy elbeszélést fejt ki az előparádézott párból, felmozdultak a Miklós kitörései. Élesen hallotta

a sötétszemű férfi szavait és látott ötmillió lábatlan, kartalan, összemarcangolt magyart, kinek véres csonkká torzult testéhez ötmillió sugárzó szűzet kötnek, mint temetőben legelő teheneket a sírkeresztekhez. A vőlegény boldogan dugta zsebébe az ezer koronát.

Mikor megint gépkocsira ültek, Judit hallgatag volt, kissé megsápadt és a szemei messze néztek. Egyszerre összerázkódott. — Mi bántja? — kérdezte Gutman.

— Jaj, milyen borzasztó éjszakája lesz annak a lánynak! — szólt Judit.

2.

Judit nem találta helyét. Mintha a hatalmas, fényes szobáknak szíve lett volna s izenetet dobogtak volna az ő szívének. Mintha az egymásba nyilt termeket átfolyó csend egy halkan előbomló film lett volna s szemeibe vetítené élete összegezett történetét.

Még csak délután négy óra volt s a mára ígért lakoma csak este félkilenckor kezdődött. Ezek az üres órák úgy zsufolva voltak visszalökött rémekkel. A szobák nehéz pompája húzta lelkét, mint egy súlyos bizonyíték.

Majdnem egy éve már, hogy odahagyta Korotnoky grófot. A gróf nagyon szerette, büszke volt erre a megvilágító szépségre, de sohasem vesztette el egyensúlyát. Judit mindig érezte, hogy egy bizonyos határon túl

nem tudja magával ragadni ezt a nagyon férfi férfit s mindig várhatta a felébresztő szót: Eddig együtt jártunk. Köszönjük meg egymásnak az élvezett játékot s menjen mindenki a maga útjára. Ezt mindenképen meg akarta előzni s titkos vadászatban nézett új bolond után, de úgy, hogy az új megszállott kápráztatóbb pazarlást és korlátlanabb életet jelentsen. Valami nagy jótékonysági estén találkozott Gutmannal, akinek már étvágya bátorodott feltorlott milliói mellé, de még nem tudta, hogy és hol kezdje a zabálást. Mindjárt az első perctől hullott Judit felé, a pénz-napoleonok akarattalan mohó hullásával. Judit máról holnapra, tréfás pajtásossággal hagyta ott a grófot. Elöntötte ezt az új embert, mint egy felduzzadt folyó, magával ragadta, sodorta oda, ahová szeszélyes életének tetszett. A kegyetlen, rideg, ravasz ember az ő levegőjében elvesztette nyiltszemű eszét, fogas akaratát, vértezett hidegségét s egy nyomorult összelágyult, kéj után kuncogó kutya lett. Ha kellett, Judit érintésére még jóság is csurgott belőle, mint nyál a beteg birkából. Egy őrült versenyfutás keletkezett. Gutman mind gyorsulóbb lélegzettel kiáltotta a háborúnak: szezám tárulj, szezám tárulj! És a megnyílt káosz mesés arányban öntötte a kincseket. Judit szeszélyei pedig, mint őrült bajadérok, kitárt tenyérrel dobálták a hulló pénzt: nesze ne-

ked is, nesze neked is. Az egész éhes, vacogó Budapest lábujjhegyen, sárgára tikkadva nézte ezt a bomlott versenyt és tapsolt a nőnek, mint eligazító végzetnek.

Gutman a budai Dunapart egyik palotájának első emeletét rendezte be Juditnak. A kis emberke, akinek még tudatlan homályában ott orgonált a régi ghetto, mint egy visszaemlékezett sírás, őrült gőgöt érzett, hogy Budapest legszebb nőjét az ő karjai emelik, magasra fel, vagyona piedesztálján, hogy mindenki tapsolhasson neki. Ha néha Judit, szeszélye egy-egy feszengésében, utálattal lökte el magától, mint nehéz bunkó esett fejének a gondolat, hogy elveszítheti egyszer ezt a nőt, el örökre, és akkor árván és koldusan fog dideregni milliói ormán. Mert neki ez a nő volt vagyonának tudata, a meghódított élet önérzete, az elérkezett élvezet.

Judit az ablakhoz ment s kibámult a téli Budapestre. Fehér és mozdulatlan volt a Duna és fehérek voltak a tetők. Már szürkéskék fátylacskák lebegtek a levegőben, rongyai a készülő estének. Egy villamos kúszott el a túlparton. Judit úgy érezte, mintha hallaná is a csengőjét. A tovamászó villamos képe úgy hullott belé, mint egy nagy unalom. Oh milyen hideg, milyen üres a világ!

Lenn az aszfalton emberek rohantak, nyargalva a rohanó mát, futva a sötét ka-

szás elé. Egy magas, sovány ember kiötlött közülük. Kopott volt a kabátja, sápadt, merev az arca. Hol látta, távol, nagyon távol, ezt az arcot?

Hideg futott végig rajta, nem akart keresni az emlékezetében, visszalökte a feltoluló arcokat. Oh, hogy az arcok tovább élnek bennünk s tovább vonaglik rajtuk az az élet, amit mi szenvedtettünk beléjük! Odafutott a zongorához, mint egyetlen élő lényhez a halott csendben. Kezei önszántukból futottak a billentyűkön s csak karjai akarták a mozdulatokat. A zongorából alázatos-lágyan bomlott ki:

Mint a szép híves patakra
A szarvas kívánkozik,
Lelkem úgy óhajt Uramra
És Hozzád fohászkodik.

Felszökött a zongorától. Miért jött ki kezéből ez a zsoltár, az ő öleléses kezeiből ez a tiszta zsoltár? Az ő karjaiból, melyek a Gutman csúf giliszta-testét szorongatják. És most megint előtte állott az az arc, az a tragikus, sápadt, merev arc, mint vád és itélet, mint kikerülhetetlen végzet. Úgy bukott ki merev-egyenesen lelkéből a Farcády tiszteletes úr, mint örvényből a holttest.

Egy karszékhez támolygott, közel a kandallóhoz s a roppant szék mélyén összehúzta magát, mint egy bántott macska. Szemei félve csillogtak a tüz felé. A tüz lehellete átjárta, a fagyott hideg alak szétolvadt, elveszett. Nagy elérzékenyülés ülte meg lelke alját s júniusi széles éjszaka melegedett köréje. Érezte a violák felszálló illatát a kis tanítói kertben, látta a lobogó csillagokat a megmélyült tér mélyén s mint omló füz, saját bontott haja reszketett a holdban. És látta Miklóst, szemei jó melegséggel néznek előre, ajkairól élőn hull Trisztán és Izold meséje s végtelen tavaszi dallá lesz benne. Oh, ez a férfi, ez volt a szerelem, ez lett volna a megbocsájtó önfeláldozás, a megtisztító odaadás. Ez lett volna a jó penitencia az elrendeltetett bünért. Omlós, nehéz sírás esett ki belőle. Hol fog elébe szaladni az elrohant időnek?

Oh, ha kitéphetné testéből a borzasztó öleléseket! Maga előtt látta a Gutman szörnyű meztelenségét s mint nehéz ételtől, hányás-inger rázta kebelét. Ha levethetné magát, mint egy bepiszkolt, útált inget s ha a ledobott életből kibujhatna friss felébredéssel a régi Judit, az érintetlen vágyak, a légi álmok Juditja.

Künn a város szemei bevillantak a megsürüsödött estébe. A szobában hallgatagon hideg, vastag sötét állott elébe. És a sötétség hozzá lépett, érezte érintését egész teste bő-

rén, megfogta szívét és csavarni kezdte. Végtelen, nehéz szorongás verte ki lelkét. — Mi lesz velem? Mi lesz velem?

Mintha elnyúlt hulla lett volna, hosszan meredve, felséges szépen. És mintha a rettentő ölelések kiszállanának testéből: borzasztó szájú, forgószemű, meztelen, rengőmellű, borzas éjjeli szajhák s röhögve körülbámulnák. És az ő fényes, fehér teste tükör: visszaveri e szörnyű alakokat, az egész teste őket tükrözi vissza, az egész teste ők! Érezte, hogy hullanak szét idétlen kéjjé vonásai, hogy lágyul szét keble, hogy tágulnak üressé szemei. — Elcsúfulok, csúf leszek s ez a halálnak halála! — Rémülten gyujtott villanyt és futott a tükör elé, mint egykor azon a falusi éjszakán s mint remegő anya tapogatta végig szépségeit. Nézte szeme mélyét, haja fényességét, arca titkos kis szépségeit. Szép volt, most is szép, halálosan, végzetesen szép.

Lépteket hallott. Alázatos, siető léptekkel Gutman jött be. A kis emberke ajkán ott volt az a mosolygás, fajának évezredes vonaglása, mely egyik pillanatban eldugott félelem, a másikban felvillanó diadal. Judithoz ment, félszegen, ragadósan kezet csókolt neki. A bőr Judit kezén olyan hideg volt, mint egy visszautasítás.

Judit hallgatott. Gutman melléje ült, új győzelmét cirógatta hajára:

— Ma húsz vagon babszállítást kaptam.

Hát igazán nagyon vágyódik arra a visegrádi villára?

Judit bágyadtan felelte:

— Én nem vágyódom semmire.

— Hát megvegyem?

— Tegyen azt, amit akar.

A pénzember kedvessége olyan volt, mint egy alázatos könyörgés:

— Ne duzzogjon, kis csacsi. Gutmannak elég egyszer mondani valamit, Gutman van elég gavallér ahhoz, hogy egyszeri mondásból értsen. Az első tavaszi nap majd kirándulhatunk a villába. Nyolcszázezer koronába került.

Át akarta ölelni Juditot, hogy a kapott ajándék izgalmában forrónak érezze csókjait. Judit megvonaglott s eltartotta testét a feléje hajló férfitól. Fáradtan mondta:

— Jobb lesz, ha készül és átöltözik. Félkilenckor a Ritzben kell lennünk.

A férfi könyörgő kutyaszemmel nézett Juditra:

— Juditkám, édes kicsikém, ma ne menjünk sehová. Ma olyan fáradt vagyok. Reggel nyolc órától kellett lótnom-futnom. Maga nem képzeli, milyen munkát jelent egy ilyen rengeteg üzlet. Magáért teszek mindent. Ma legyen egészen az enyém, csak az enyém. Legalább ma az egyszer. Egész napokat robotolok s minden este mulatság reggelig, ezt

nem birom ki. Becsületemre, kidőlök. Ezt maga nem akarhatja.

Judit türelmetlenül csattant fel:

— Hát el akar zárni? Azt hiszi, az én szépségem olyan, mint a maga piszkos bankói, hogy el kell zárni a szem elől? Én nem kivánom senki halálát. Ha olyan súlyos strapa vagyok magának, csak szólania kell.

Gutman a nőrészeg ember beteg hízelgésével engesztelte Juditot s ráerőszakolt egy csókot, amibe az belesápadt. Azután szétmentek, mindenik a maga öltözködésére. Egy óra mulva újból együtt voltak. Judit sápadt, hideg és únott volt, a férfi alázatos, fáradt, mosolygó és szomorú. Úgy mentek egymás mellett, mint egy szép hulla s a tőle elvált gonosz lélek.

A gépkocsi lassú siklással ment át a havas esti uccákon. Az uccák homályosak voltak, csak nagy távolságokban rázta haját a sötétbe egy-egy lámpa. Az uccák két felén sötét, elcsigázott éhes emberek mentek haza világtalan szobákban dideregni. Mikor a gépkocsi elsuhant mellettük, a diadalmas pénz és pazarló szépség láttára felmorogtak, mint megrúgott komondorok.

Az egyik hid szélén egy vézna asszony, gyermekével a karján, esti lapokat árult. Judit megállította a gépkocsit, odaintette az asszonyt, vett egy ujságot s egy húszkoronást adott neki. Azután a lapot odadobta a Duna

szelének. Egy másik uccán egy rikkancs valami győzelmet ordítva lobogtatta legújabb kiadását. A nehézlépésű emberek, eltévedve a szörnyű élet gond-erdejében, oda sem néztek neki. Talán nem is hallották.

3.

De amikor beléptek a külön fentartott fényes terembe, Juditra megint kicsillogott a hajszolt élet, a végzetes örömök ragyogása. Az éjszaka kinyilt, halálos virága volt, mely bódítani és ölni született. Jöttére éljenzés és taps zúgott fel a teremben s belőle hosszú ezüst kacagás bomlott ki, mely, mint ellobogó női fürt, megcsiklandotta a férfi kebleket. Körülvették, mint az élet kisugárzó tűzhelyét, melegedtek nála, hódoltak neki. A nők ruhája részleteit visítozták, a férfiak bókokat szórtak rá, hogy legalább forró szavakkal dobjanak valamit magukból e ragyogó élet felé.

A társaság az irodalom, művészet, politika és nagy pénz embereiből állott. Többnyire a demokrácia merész, vasagyarú kalandorai voltak, kik a börtön és a miniszteri szék közt járták napi táncukat. A nők — törvényes feleségek, elfogadott nagy kokottok s művésznők — utána röpködtek e nagy aranyásóknak, mint éhes madarak a harcosok után. Ragadozói a ragadozóknak: tépték a fejőket, megették a húsevőket s voltak a legfőbb romlás,

a legutolsó igazságtétel, a rettenetes nivellálás.

Puskás Pál a régi ismerős kitörő lírájával üdvözölte Juditot. A kis ember göndör fürtein most a nyert diadalok fénye csillogott. Hogy nagy kirakatosan, cintányéros zengő hévvel beállott katonának, egy percre magára hívta a közönség szemét. Ő ezt a percet, ezt a régóta lázasan lesett vadat nyakon tudta csípni. Nagy ügyesen ott kódorgott a front mögött, teljes biztonságban a tántorgó haláltól, de odahaza azt a hitet keltve, hogy ő is egy lesujtó ökle a felkelt országnak. Ezalatt hirtelen összekaszált egy háborús könyvet, melynek hangzatos címe volt: A rohanó Mars sodrában. A könyvben voltak háborús benyomások, útszéli anekdóták, filozófiának tálalt Viktor Hugói kongó szavak. Ezek a szavakba borzolt közhelyek nagy hatást keltettek az akkor Mars felé nyerítő lelkekben s Puskás Pál neve széthangzott az országban. Akkor, titkos összeköttetések révén, az élelmes Tirteüsz felmenttette magát, feljött Pestre, fülig nyitott szájjal harapni az ízes népszerűségbe. Azt a pár hetet, amit ott fetrengett tartalékok tábori ágyán, ételszagú trén-konyhákon, olyan tőkévé tette, hogy akár egy rokkant menházat eltarthatott volna belőle. Egymásután öntötte a könyveket, sietve, míg nevének üzleti értéke van a forgalomban. És amilyen féktelen szétvetéssel feküdt a háború alá s amennyire

könyvei német abrakon híztak, most — a változó idővel — éppen olyan vérmesen háborúellenes volt s lefojtott hangon szörnyű jellemzéseket adott le a németekről.

Havas, a drámaíró, szokott jó, kövér egykedvűségével Ádler Frigyest vezette be a társaságba. A huszonnégy éves fiatalember egy vidéki péknek volt a fia. A háború előtt a nagyszámú család egy hitvány pincelakásban lakott, hol bokáig ért a talajvíz és nyakig a nyomorúság. A háború alatt az apa kenyeret szállított a második hadseregnek s míg a véres és éhes katonák meggebedtek a kenyérnek nevezett folyó sártól, miliókat nyert és városi hatalommá terebélyesedett. A felvirult család kitátott szájjal harapott az életbe. A lányokat Drezdába küldték uriságot tanulni, a fiú pedig feljött Pestre, hogy úrrá pazarolja magát. A kisfejű, négy elemit átbukott, korlátolt fiatalember fejős tehene volt minden neki botló szomjasnak. Különösen az írók és művészek költséges barátságát hajszolta. Hogy semmi se hiányozzék az eleganciájából, sikerült belebolondulnia egy fővárosi színésznőbe, akire hallatlan összegeket tékozolt. A nő úgy bánt vele, mint egy rossz kutyával. Hol mulatott rajta, hol kínozta s ez a változás csak gerjesztette a megvadult kakaskát. Havas volt a védő szelleme, ő vitte olyan társaságokba, hol együtt lehetett az imádott nővel, ő békítette ki őket s négyszemközt ő mondta a művész-

nőnek, ha az, ráúnva, végleg el akarta rúgni az ostoba férget: — Te csacsi, ez a barom már rád költött egy félmilliót. Az apjának még van otthon négy és fél milliója. Csak nem állsz meg a nyolcad úton? Ma a színésznő jó kedvében volt, rábízta a boáját s a bódult kis kakas hülye vigyorgással császkált a szép nő oldalán.

Judit különös melegséggel üdvözölte Adriennet, Szász Mórnak, a híres zongoraművésznek a leányát. Az erősen keleti arcú lány majdnem szerelemféle barátsággal sodródott Judit szépsége felé. És valóban, ebben a buja gazdagságú leányban minden szerelem, az ölelkezés megfogamzó akarata volt. Nagy barna keleti szemei mint megtárt ágyékok feküdtek a látott dolgok elé s folytonosan a fogamzás bágyadt melege feküdt el bennük. Dús melle szakadatlan hullámzásban ostromolta a ruhát és hívta a vágyat. Párnás haja, mint egy örökös ölelés hevében, megtárva hullott alá, medencéje folytonos befogadásban ringott, vastag ajkairól csókok szállottak fel, mint méhek a zsúfolt méhes szájáról. A folytatódó élet áradó melegsége volt ez a lány, az abszolut ölelés, a fogamzó csók. Szép, képzett énekhangja volt s mint zongoraművész is megközelítette apját. Az apja féltékeny tipegéssel mögötte járt, mint egy roppant kakadu. Fejét egy tizennegyedik Lajos korabeli márki hasonlójára igyekezett mintázni. De a

példás rendben, parókásan felborzolt, csillogó fehérre festett haj, a nagy görbe szemita orr, a szénfeketére pingált kis bajuszka, a vérvörösre elevenített vastag ajkak mégis csak egy hatalmas papagályt adtak, mely villogó szemmel, örök szerelmes éberséggel vigyázta leányát. Mert az apa, kit a vér és művészet kettős mámora hajtott e nőhöz, az öreg emberek halálosan tragikus, veszettül hulló szerelmével szerette ezt a lányt. Mint hervadt tűzhelyet, lázas rettegéssel fel-felkotorta életét, hogy új meg új előcsikart parázsban még mindig mint férfi, mint élő élet csillogjon e csodálatos tehénszemekbe. A lánynak már jegyese is akadt, egy milliomos festőművész. De a féltékeny apa úgy körültoporzékolta őket, úgy odareszketett minden csók közé s titkos névtelen levelekben annyi rágalmat küldött lányáról a vőlegénynek, hogy a házasság abbamaradt. De a szétszakított pár azután mégis találkozott valahol s megegyeztek egy céltalan, csak szerelemért való szerelemben. Kondor Tibor, a milliomos művész, ki háborús képeivel is százezreket szerzett, most is Adrienne kedvéért jött ide, folyton mellette volt s a szegény apán kivonaglott a végső veszteség halálos verejtéke.

És mindenki, aki itt volt, tragédia volt másokra és tragédiát hurcolt magában. A végzet nagy kiegyenlítése vonaglott ezekben az emberekben, kiknek nagy részét a halál tette

az élet uraivá s kiket egy rohanó, kacagó élet hajszolt a halál felé. De azért most mindenki örült, harapta a feltálalt pompás életet s hosszú kacagásban igyekezett végtelenné nyúlni. Az óriási asztalhoz ültek, melynek közepén dúsfürtű krizantémumok, nagy fehér rózsák és égő szekfűk folytak végig, mint egy átzuhogó tavasz. Oh, ezen az asztalon nem látszott meg a háború s a népek vad elzárkozottsága. Európa minden földje adott valamit a remek ételekhez és italokhoz. A mindenen keresztül győzedelmes anyag szemérmetlen csillogással tárta elő diadalmas békéjét.

Az ételek fogytak, az italok belecsengtek a felgerjedt életbe s a jókedv forró zuhogással töltötte meg a termet. Puskás Pál egyik háborús kalandját, valami középkori fabliaura elképzelt adomát mondott el nagy érdeklődés között. Gutman szerelmesbután pislogott Juditra, csak őt látta, őt itta, lélegzelte. Ő rohant minden érzéke mélyén, mint izzó patak. A kis Adler, belefúrva művésznője oldalába, aki Havas felé fordulva valamit magyarázott, egy szenzációs öngyilkosságon gondolkozott. Szász Mór halálos rángásokban látta, hogy lánya, asztal alatt és asztal fölött, mint két egybeszakadt folyó összefolyik Kondorral, ajkuk láthatatlan folytatásban egybeizzik az izzó levegőben, szemük mint fogantató csók egymásba mélyed, atmoszférájuk millió csirával egybekapaszkodik. És ő millió tűvel

érezte, hogy ez a két élet itt, itt a többiek szeme, az ő szeme előtt, egymásra talált tüzes csók.

Judit éktelen jókedvben volt s a Gutman kétségbeesésére tótágasra bolondított egy mellette ülő előkelő politikust. A sima férfi vágy-részegen magyarázta neki a vámunió előnyeit s a komoly előadás, mely tele volt feléje hemzsegő öleléssel, végtelenül mulattatta Juditot. A poharak mind gyorsabbak lettek, a társaság kis részekre tört, melyekben mindenki előzörgette a maga kis élet-gépecskéjét és mindenekfölött a cigány ítéletes jókedve zúgott. Egyszer aztán Szász nem bírta tovább a beléje égő látványt s amint a két fiatal keze egymásba hullt, őrült vágya támadt, hogy mint roppant kakas felugorjék az asztal közepére, felkukorékoljon s kiduzzadt mellel mutassa, hogy még ő is kakas, szép élet, riadalmas erő és hogy az Adrienne szemeinek melegsége rája hulljon, végigömölve gyötrődő izmain. Felugrott, csittet intett a cigánynak s felkiáltott: — Hölgyeim és uraim, most fog Szász Mór zongorázni! Lázasan, mint felriasztott papagály, odabillegett a szegletben lévő zongorához, feltépte a fedelét, mint egy menyasszonyi inget és játszani kezdett.

Mindenki ránézett s a sok felforrósodott élet egyetlen nyúlásban hajlott e különös ember felé. Mindenki érezte, hogy valami küzdelem van a levegő mélyén s nagy tragikus

erők feszülnek elő e megmozdult emberből. És Szász Mór úgy érezte, hogy mindezzel a lihegő élettel gazdagabb lesz, hogy minden feszülő izom az ő erejévé ömlik s fiatallá zúdult, mint a márciusi erdő. Valami rapszódiát játszott s a zongora többé nem zongora, a dallam töbé nem dallam volt. A sötét merev anyag elnyult és rózsásan pihegett fel rajta az élet. A fehér billentyűk megtárt kebel forró fényessége volt. A nő volt ott, az egyetlen szenvedély, az ő leánya, akibe a halhatatlanság dühével verte belé vágyát. Őt hódította meg, őt vette be izomról izomra, idegről idegre, míg felverte minden vágyát s visszazúgott minden fájdalmas ölelésre. Cirógatta, mint selymes hajat, korbácsolta, mint nyargaló kancát, ráhajolt, lihegett, szemei belé világlottak s a zongora jajgatott, kért, megadta magát, fuldoklott és a végső viharos akkordok a feltámadt férfi utolsó győzedelmes kicsattanása volt. Óriási éljen zúgott fel a teremben, a vendégek felugráltak, Adrienne otthagyta Kondort s nagy, tüzes szemeit apjára tapasztotta, nyakába hullott: — Apuska, ilyen felséges sohasem voltál! — És megcsókolta és izzó testét odacirógatta a testéhez. És az öreg úr, boldogan, sápadtan és izzadva — bajusza feketéje, ajkai vöröse, haja fehérje, egybecsurgott, — elfulva, diadalmasan rogyott le székébe. A felkergetett vágy veszett kedvvel táncolt ki az emberekből. Puskás Pál felkérte

Juditot, a cigány nekidült a nótának s forró kavargásban táncolni kezdtek. Mindenki gyorsított vággyal rohant a mámor elébe.

Éjfél már elmult. Künn a záróra tette feketévé Budapestet, itt a tilalom még lobogóbb fáklyával gyujtotta a vágyat. A felmelegült emberekből előcsillogott a szellem, pezsgő és finom likőr hajtották a vért s lihegő tánc kergette a vágyat. Óriási ezüst tálban forró puncsot hoztak be, Juditot megválasztották puncskirálynőnek, ezüst csészékbe ő mérte ki a forró italt. A férfiak féltérden, kézcsókkal vették át tőle részüket. Havas végignézett az asztalon s szokott nyerseségével mondta:

— Tudjátok, hogy abból, ami itt prédába marad, döglésig legelhetne egy csomó éhes fickó.

Juditnak erre nagyszerű ötlete támadt. A már teljesült kívánság részletes látásával ujjongta:

— Menjen valaki és keressen össze egy csomó szegény embert. Hadd lakjanak jól szegények. Olyan pompás mulatság lesz látni, hogy falnak.

A társaságnak, különösen a nőknek tetszett a dolog s élénk zsivajjal helyeselték. Egy pár okosabb féltette nevét az esetleges botránytól s elhárító megjegyzéseket tett. Judit letorkolta őket:

— Aki szeret engem, velem szavaz. Hogy

fognak enni szegények, hogy fog dülledni a szemük! Ki vállalkozik a toborzásra?

Ez minden ellenvetést elhallgattatott. Puskás és egy fiatal ujságíró vállalkoztak egybeterelni az éhes nyájat. Puskás dicsekedve mondta:

— Ne féljetek, ahogy én ismerem Budapest éhenkórászait, olyanokat fogok ide cipelni, hogy titeket is felfalnak.

A mulatság tovább folyt. De vontatottságában benne volt a várakozás az új látványosságra. Egy óra mulva hajtott léptek zaja hallszott. A tánc megállt, az asztalnál ülők felugrottak, mindenki az ajtóra figyelt. Puskás Pál diadalmasan vezette be hadseregét. Nagy riadalommal fogadták.

Mintegy húszan lehettek. Az ágyrajáró oduk felvert vadjai, az uccák sötét didergői, köztük négy nő. Volt köztük több rokkant katona, kettőnek a félllába hiányzott. Az egyik katona, magas szál legény, félkarú, még nyomorában is megtartott valami hetykeséget. Bajusza hegyesre volt pödörve s fényes fekete szemein férfi nézett ki. Gomblyukában elhervadt virág volt, félrecsapott sapkáját a teremben sem vette le. Egy cingár, sápadt fiatal ember, akinek ó kajzerjén a nyomorúság otthagyta minden ujját, kicsapott diák, facér kórista, elkergetett pincér és most új falatja az éhes börtönnek, kómikus grimászokkal, kacagtató mozdulatokkal igyekezett mutatni,

hogy nem jön zavarba, hogy otthon érzi magát. Egy öreg, aki valahol a Józsefvárosban árult ujságot, panaszos, reszkető nyakkal nyujtotta be orrát a levegőbe, melyben az isteni alkoholt érezte s tapadt szemmel nézte az üvegeket. A négy nő, négy borzadalmas elgurultja az olcsó szerelemnek, borzosan, letörlődött festékkel, álomenyves szemekkel, arcukon buta elkáprázással meredtek a megtárult tündérmeséré. Mindenki otthagyta az asztalt s őket ültették a helyükre. Judit példájára az úri nők szolgálták ki őket, elibük halmozva rendetlen rendben minden jót, sülteket, tortákat, sajtokat, gyümölcsöt. A férfiak a poharakat töltötték. Az egyik nő éhesmohón, vad felgerjedéssel rögtön nekirohant az előtte álló ételnek. De Puskás Pál rákiáltott:

— Ne nyulj még hozzá! Előbb mi felszolgálunk, mikor minden rendben lesz, én vezényelni fogok: egy, kettő, három s a romra mindenkinek hozá kell kezdeni. Cigány, te húzni fogod.

A társaságnak roppant tetszett az ötlet, tapsoltak, az úri nők rákacagták könnyeiket az ételre. Puskás felállott egy székre, parancsnoki pózba vágta magát és elkiáltotta:

— Egy, kettő, há-rom!

A cigány őrült rohamban hajszolta ki a hegedűből a Rákóczi-indulót, a nyomorultak vad nekieséssel kezdtek enni, némelyik majd a

fülébe dugta az ételt. Amint látták ezeket a dülledt szemeket, roppantra tátott szájakat, kéjtől remegő kezeket s az egész test dobott nyúlását az étel felé, az egész úri társaság éktelen kacagásba nyujtózkodott ki, a nők a férfiakhoz támaszkodtak nevettükben, egymásnak mutogatták:

— Nézd azt ott! Nézd azt a vörhenyest!

Judit észrevette, hogy a kipödört bajuszú legény vasegyenesen ül és nem érinti az ételt. Odaszólt:

— Miért nem eszel?

A fiatal rokkant szemei komoran csillogtak, teste feszülésében kiáltó tilalom volt. Felkelt, csendesen visszafelelt Juditnak:

— Én a fiatalasszonynak nem vagyok te.

Azután igazított egyet a sapkáján s merev, egyenes derékkal kiment a teremből.

— A bolond! — kiáltotta az egyik éjjeli nő.

Az úri társaság tagjai vídám heccelóssel buzdították az evőket:

— Gyorsabban, még gyorsabban!

— Most igyatok!

— Ki eszi meg hamarabb!

— Mindjárt elveszem, ha nem sietsz.

A szerencsétlenek, hogy kacagtatással hálálják meg a ritka percet, kómikus sietséggel ettek és ittak. Egy vad, halálos karrikatúra volt ez az asztal, egy ülve járt haláltánc, ahol tépett, pusztult, zilált emberállatok rohantak a királyi anyagnak, hogy nyomorúsággá,

Ifinné, készülő haláллá hasonítsák át. A színész felgyúlva, kakasvörös arccal, — szemein felvillogtak a véres erek, — szerelmi bókokat mondott az egyes falatoknak és telt poharaknak. A rongyosok és a cifrák kacagtak rajta s vastag röhögés és ezüst kacagás egy csillogó jókedvzuhatagba omlott. A cigány mindegyre éktelen tust toporzékolt, egy képviselő odaszólt a színész-pincérnek:

— Most mondj egy pohárköszöntőt, lássuk, mit tudsz.

Általános halljuk zúgott fel, a nyomorultak is kiabáltak, az egyik katona falábával verte a földet. A színész-pincér felállott, felemelte poharát, száját éktelen szerelmi vigyorgásra tátotta s magába nyelte az erős aszut. Azután mellét szerelmesen végigsimítgatta, újból töltött, újból kiitta és mondta: — Most stimmolok. — Majd megint töltött és elkezdte:

— Hölgyeim és...

És akkor hátra vágódott. Fejét odaverte a szék karjához. A drága ital elfakult arcába löccsent, lehullt kezeiből kiesétt a pohár. Egy pillanatra csend fagyott a teremre. Valaki kiáltotta:

— Csak komédiázik a pasas. Megakar bennünket ijeszteni.

Erre egy pár kacagás próbálkozott, de a csend beharapta. Mindenki az elbukott köré tolongott, a cigányok is, kezükben felejtett

hegedűvel. Judit egész testén valami végtelen, mélyről jövő, már rég sejtett rettegés vonaglott át.

A társaságban két orvos is volt. Felemelték a nyomorultat, egy díványra tették, vizsgálgatták. Lélegzet nem volt a teremben. Csak az egyik éjjeli nő lopott le egy tortát az asztalról s titkos morzsolással rágicsálta. Az egyik orvos szólt:

— Meghalt.

Meghalt, megölte a jóllakás. A társaságon kínos hideg feszengett. Az egyik uccai nőből vad, rázós zokogás jött ki. Nekitámaszkodott a falnak, úgy sírt ottan magának, talán a magában levő hullát siratta. A fényes vacsora töredékeit rátüszkölte a függöny vörös bársonyára.

Meghalt. Ez a szó belekondult Juditba. Nagy gyászmenet mozdult át életén. Valakit ott is temettek. Magas ravatalon vittek egy fehér halottat s az ő volt. Oh, halál, halál van benne, ragadós halál és halottá lesz, akit érint. Még a jósága is öl. És elébe bukkant az ungvári fáradt katona hullája. Az is így halt meg, azt is az ő jósága ölte meg. Valaki erősen kopogtatott az ajtón. Mindenkinek a szívén visszhangzott a kopogás, csak a halott volt nyugodt. Két magas, sötét ember lépett be és egy katonatiszt. Künn még mintha sokan állottak volna.

A katonatiszt a társaság felé kérdezte:

— Melyik az urak közt Gutman Félix?

Mindenki Gutmanra nézett, kiadó, eltaszító nézéssel. Az meg halálos rémületre torzult arccal nézett Juditra, átrontó, kapaszkodó nézéssel, mintha ennek a királyi szépségnek a védelmét akarná magához szorítani. Azután a halott felé nézett, szerette volna melléje dobni magát, dermedtre nyúlni és elbujni a halál háta mögé, mint egy védő anya mögé és ordítani:

— Nem vagyok itt, halott vagyok, halott vagyok!

Egy pár lépést tett Judit felé. A tiszt rákiáltott:

— Ne mozduljon!

A két ember előlépett, Gutmant elvezették. Judit elbukott a padlón. A társaság szedelőzködött. A halottat már elfelejtették. Az egyik politikus odaszólt egy ujságíróhoz:

— Kérem aztán vigyázni, hogy úri nevek ne kerüljenek be a sajtóba.

X. ERDÉLY

1.

Miklós visszatartott a falunak a tarlókon keresztül. Napok óta nem lelte helyét. Lerázhatatlan szorongás feszült idegeim, valami felállott tragédiát érzett a közeledő napok mögött. Néha éjjel felriadt, felkelt s reggelig kószált a faluban, hogy halálra fáradva, elcsigázva a reggel hidegétől, mégis meleg áldás és jó elpihenés legyen az ágy. Nappal nem tudott egyedül lenni, végigkóvályogta a házakat, fogott magának bárkit, akár egy gyermeket, beszélt vele bármiről. Csakhogy ne legyen egyedül, csakhogy ne hallja a közeledő léptek súlyos döngését. Mi közeledik?

Augusztus vége volt s a halál már, dagályba indulva, kicsordult a dolgokból s előömlött a tarlott síkság roppant arcáról. A korán megsápadt erdő sárgája már egy nagy hervadásfolyóba patakzott össze s a halálnak e roppant zuhatagán Miklós rángott, mint egy elsodort fekete bárka. A keleti égen kifeszített fekete terítők zuhantak alá, mintha egy

márhetetlen ravatalra dobálnának szemfedelet. A fűzfák őrült táncban tépték egymást, a dolgok csikorogtak, rángtak. A kis folyó betegsárga vize vastag tajtékkal vitte a megtorlott csalitot. A meglapult házak, mint sápadt, riadt gyermekek rémültek bele a szavatlan dolgok frenézisébe.

A falu szélén Miklós megállott. Hova menjen? Böjthééknek már volt a nyakán, különben is az öregek ilyenkor ebéd után pihennek egy keveset. Kuntznétól ma irtózott s a jegyzőék kedvessége is súlyos lett volna neki. Farcádyhoz fog menni. Hadd kínozza meg szánalommal ez a messze kezdődött tragédia, hadd marjon bele az életébe ez a rokon romlás. Ma szánakoznia kell, ma éreznie kell a bűnhödést, ma le kell borulnia a megtépett ember előtt, hogy legyen penitencia és legyen kiengesztelés.

A künnálló cseléd Miklós láttára befutott a házba. Farcády lábujjhegyen jött elébe, halkan az ebédlőbe vezette. Szenvedés volt az arcán és hosszú virrasztás. A hálószoba betett ajtajára mutatott:

— Isten hozott, Miklós, üljünk le itt. Szegény Palkó nagyon beteg, szegény drága feleségem napok óta nem szakad el az ágyától.

Miklós nem akarta lefoglalni a szorongatott apát, menni készült. Jenő fájdalmas, igazi kéréssel kérte:

— Ne menj el Miklós, most olyan szükségem van rád, olyan jó, hogy jöttél. Te sokszor türelmetlen voltál hozzám, de azért örvendek, hogy te vagy mostan itt. Most, mikor a szenvedésem megteljesedett. Milla úgyis elszundított most és Palkó is alszik. Beszélgessünk egy kicsit, ne hagyj magamra. Van egy liter borocskám is, a Böjthéék küldték. Az Isten áldja meg őket. Mióta a Palkó beteg, ők tartják bennünk a lelket. Ma is meleg levest, sültet, tésztát küldtek. Te nem tudod, Miklós, mit jelent az, hogy jó emberek vannak a világon. Látod, a jó emberek tartják az Istent, így ni, két kéznél fogva, egy nagy mélység felett. És ha egyszer a jó emberek meg fognak halni, Isten is lezuhan örökre.

Miklós látta, hogy a pap kérése kétségbeesett kapaszkodás és maradt. Farcády előhozta a bort, poharakat tett az asztalra, egészen közel ült, hogy térdük összeért. Töltött, ittak. Mikor az ital lement a torkán, a pap arca bágyadt, távoli mosolygásba nyilt. Azután lefojtott hangon mondta:

— Az éjjel szegény apámat láttam álmomban. Úgy borzasztóan, ahogy vörösvirágosra marta orrát, arcát az ital. Ordítva futott a szobában, kitépte a szegény Palkót az ágyból és futni kezdett vele. Én sírva futottam utána, könyörögtem neki, hogy álljon meg. Egyszerre csak én voltam a futó, beváltozva apám helyébe, én tartottam karjaimban

a gyermeket, de már halott volt. Olyan hideg volt szegényke, hogy a szivemig futott. Már aludni sem lehet az embernek. Oh, Miklós, Miklós, miért bűnhődöm?

Miklós rémülten nézett a papra. Honnan nézte ki ez az összetört ember ezt a kérdést belőle? Hiszen ez a kérdés vonaglott a nehéz napok, az álmatlan éjszakák mélyén, szükölő lelkében s meggyötört testében. Leszakadt róla a póz, a gőg, a tükörbe néző ember minden nyomorult cicomája. Fergeteges vallomás és megfojtott sírás volt a beszéde:

— Miért bűnhődsz, bátyám? Miért bűnhődöm én? Oh, ha tudnád, milyen szűz, milyen tiszta, milyen jó voltam. Milyen forró ölelése voltam fajomnak és hogy szerettem az embert. Ki vette el az akaratomat? Mert látod, itt a baj, az egyetlen baj. Régi álmaim még belém hajolnak, még fölsírnak, mint élve elföldelt fiatal lányok, de nincs mellettük az akarat, ellopták tőlük. Ki vette el az izmom feszülését, a célt, a kitartó futást? Beteg ténfergő vagyok, aki kétségbeesetten látja magát. Végzetes fa elgurult gyümölcse vagyok, megrohadtam s már torkig vagyok halállal. Csak meg kell bolygatni s a halál fog kidülni belőlem. Akaratot, akaratot! Ezt kellene ordítani, bátyám, egész fajunknak. A magyar csak lázban, csak nekiugró túlzásban tesz és eleven. Egyébként elrothadunk s a kis akarók trágyázzák velünk életüket. A régi keleti nap

forró nagy szuggeszciója még ott bágyaszt a lelkünk mélyén s eldöglünk a tettes, hűvös Európában. Ha tudnád, bátyám, hogy fájok magamnak, hogy fájsz te nekem, hogy fáj bennem az egész falu, az egész ország. Úgy érzem, mintha én volnék az egyetemes agónia. Úgy félek és nincs akinek kijajgassam.

A pap nézte, beteg, feszült, fényes szemmel nézte a kiömlő embert, de látszott, hogy a sötét szavakon túl saját belső rémeire tágul. Vacogva kérdezte:

— Mit gondolsz, Miklós, nagyon rosszul éltem én?

Miklós nem hallotta a saját kétségbeesésétől a kérdést, lázasan folytatta:

— És mindenki elhagyott. Akik az én hátamon ették emberré magukat, akiknek én voltam a hivataluk, most boldogok, tesznek, célt érnek, az élet tetejére kerülnek. Nekem pedig már a zsenim' is tagadják. Azt mondják, hogy már meghaltam, hogy már csak önmagam kísértete vagyok, hogy ismétlem magam. Hát lehet ezt a tragédiát elégszer kikiáltani? Az első igazi becsületes lépés, az első kétségbeesett védése fajomnak halálos bűnöm lett. Ha nem vagyok szajha, nem kellek nekik. És azok, akikért felfakadt seb vagyok, süketen és vakon kacagnak vonaglásomon. Miért bűnhődöm, miért bűnhődünk mindnyájan?

Elhallgatott és erre Jenő gépiesen belefolytatta a beálló csendbe titkos beszélgetését önmagával:

— Én mindig jót akartam. Imádtam hazámat, családomat. De a végzet erősebb volt nálam. Hibás lépést tehettem, de ki nem vétkezik? Csak jóról, csak nemesről álmodtam, csak az igazért akartam küzdeni. Soha magam el nem adtam. Miért, miért büntet az Isten?

Elhallgattak. Mindenik külön, széles úszással merült el a maga tengerében. Néha a pap töltött s összeütötték a poharukat. A hálószobából Sári és Magda halkan kijöttek, lábujjhegyen a diványhoz mentek, leültek s a két csenevész, sápadt kis embervirág hallgatagokosan nézte a két hallgató embert. A szobában hallani lehetett a pergő idő hideg cseppjeit.

Jó idő telt így. A bor elfogyott. Tovább ültek. Benn rekedt csuklás hangzott fel s az anya csititása:

— Ne félj, lelkem, aludj, szivecském. — Azután kiszólt a Milla hangja:

— Jenő, az Istenért, gyere be!

Miklós kezet rázott a pappal, elment. Farcády benyitott a hálóba.

— Nézd, nézd, Jenő, — zokogta sírásrészegen Milla s feléje tartotta a kis fiú hideg kezét.

Hátrasüppedve a párnába, hidegen, fehéren feküdt a kisfiú feje. Két kék szeme, mint

túlvilági vizek nefelejtse, merev nézéssel nyilt ki a fagyott arcból. Anyjához hajló kis teste meggörbült s kezei mint kaszált liliomok hullottak alá. A beteg faj utolsó férfivirága úgy feküdt ott, mint egy nagy kiengesztelődés.

Jenő megfogta a hideg kis kezeket. Állott merevegyenesen. Milla a szomszéd ágyba fojtotta be zokogó fejét. A két kisleány bejött, anyjuk mellé vetették magukat és utána sirdogáltak.

Egész este falusiak jöttek a házhoz. A halál nagy kürtje még egyszer belezendült a szivekbe s felijesztette az eltompult jóságot. Mindenki elhozta a maga ajándékát, legdrágább félretett javát a nehéz időknek. Ki egy üveg zsírt, egy pár tojást, egy kiló lisztet. És mindenik ajkán ott volt a kihajló testvér szava: — Szegény tiszteletes úr! Szegény tiszteletes asszony!

Farcády egész éjjel nem hagyta ott a holt gyermeket. Az irodában volt a rögtönzött ravatal. Milla és a gyermekek álomba bódultak a hálóban. Ő a hideg szobában ült a hideg holttal s nem vette le szemeit róla. Itt a holt gyermek mellett visszajárt belé apja, alig felsejtődő nagyapja és szegény anyja is. Mit akart az Isten ezzel a fajjal, hogy ebben a kis hullában összegezte? Mirevaló volt annyi szenvedés? Egyszer úgy hallotta, mintha a nehéz éjben a halott megrángó ajkairól szó tört volna fel. Megdöbbenve kelt fel, odament a

gyermekhez. Nézte. Csendes volt és nyugodt, mint elsimult tó. — Hogy hasonlít hozzám, — mondta Faredy és átborzongott. Mintha ez a kis halott sohasem élt volna, mintha most merült volna ki belőle ez a kész hulla és az ő lényege, az ő egész élete volna.

Másnap reggel Böjthéné korán eljött, átvette a ház uralmát, saját cselédeivel és falusi asszonyokkal végezte a tennivalókat. Ő maga főzött.

— Te csak pihenj, lelkem, neked nagy szükséged van a pihenésre, — mondta Millának.

Milla sírt, sírt. Részleteket mondogatott a Palkó életéből s különösen a betegségét írta le bő szóval. Három-négy asszony állandóan vele siránkozott és ez nagyon jólesett neki.

Jenő már a vendégeket is fogadni tudta. A sok részvéttől, ajándéktól, megbecsüléstől s az átviharzott fájdalomtól nagy megtisztulást érzett s visszatalált drámai méltóságához. A megtört apa s a gondviselésben megnyugodott pap nagyszerű ellentéte tette felemelővé fájdalmát. Nehéz, nyugodt mondatokat mondott:

Az Úr adta, az Úr el is vette.

Áldassék az Úrnak szent neve érette.

Vagy:

— Minden reménységem odalett. De zúgolódás nélkül iszom ki a keserű poharat.

De amikor a kis koporsót leszegezték,

megint elevenen, szavak és póz nélkül vonaglott fel benne az apa. Sovány, égő könnyek serkedtek ki a szemeire.

Az egész falu ott volt a temetésen, papok, tanítók voltak a szomszéd falvakból is. Csak a Schönbergerék hiányoztak, ők már régen nem voltak a faluban. Nyár derekán egy romániai zsidó jelent meg Schönbergeréknél s ugyanakkor Sarkadi is megjött Pestről. És ekkor csodák történtek. Schönberger minden termését egyszerre, aratás előtt levágatta, rengeteg felhalmozott portékáit elszállíttatta, nagy raktárait feloszlatta, hivatalnokait, munkásait szétküldte, mindent bezárt s feleségével és egy-két cselédjével Pestre utazott. A kérdezőknek azt mondta:

— Öregek vagyunk már, minek bajlódjunk tovább? Megyünk, hogy a halálunkig éljünk egy keveset Pesten.

A hatalmas üzlet kivonása visszalökte a falut holt, eldugott fészekké, ahová csak rekvirálni és embert vadászni jöttek.

A halotti menet megindult, feketeruhás asszonyok, bámuló gyermekek sora. Lassan, felfelé a templomudvarba, a hallgató faluhoz. A halotti beszédet Szücs Dani mondta. Farcádynak nem volt a kapott ütés iránt emlékezete s a próféta-pap lobogó mondataihoz mégis leginkább húzódott. Az pedig örömmel fogadta el a szép alkalmat.

Szücs Dani készült a beszédre s ez a beszéd hatalmas fekete lobogó volt a kis sír felett. Ecsetelte a küzdő apa életét, ki törhetetlen elveivel roppant viadalban tántorog a romlott világrenddel, mely a függetlenséget, a meztelen szót nem tűri s nyomorúsággal, kárhoztató szóval fizeti az emberiség nagy ébresztőit. Beszélt a kis gyermekről, aki két kor küszöbén egy új világ katonájának született, az igazi egyenlőség, igazi jog, igazi demokrácia bajnokának s akinek kis kezei halálba fagytak, mielőtt megragadhatta volna az igazság szent fegyverét. De épül az új Magyarország. Az elhullt hősökből, a lecsonkított tagokból, a halálba gyötört milliók egybe-rothadó testéből épül az új Magyarország földje, mely az igazság dús vetését fogja hajtani az utánuk jövőknek.

Jenő mohó odafeszültséggel hallgatta a beszédet. Lassanként úgy érezte, hogy ő dörög a Szücs Dani hangjában, hogy saját felizzó lelkét tépi bele az égő szavakba. A lesújtott apából fellobogott a próféta. Mikor Szűcs elvégezte beszédét, könnyezve és igaz megindultsággal szorította meg kezét:

— Köszönöm, Dani, ezt nem fogom elfelejteni.

A kis koporsót lebocsátották. A kis fiú elmerült a holt tengerben hallgató társai közé. Egy rögöcskével újra megtoldták a megrabolt falut. Mikor a menet visszajött, halk hangon

közös beszélgetés indult meg. Egy öreg székely odaszólt Szücs Danihoz:

— Hallotta, tiszteletes úr, hogy a határt megint elzárták? Megint egy csomó háromszéki szekér rekedt Romániában. Azt beszélik, hogy már meg is izenték a háborút.

— Ezt már sokszor mondták, ki tudja, mi lesz, — felelte Szücs Dani. De a kérdés hidege ott volt minden szívben. Ez a félelem dobogtatta két év óta a falu szívét, erre a rémre riadtak fel, ha felkiáltott az éjszaka. És a dolgokban, a levegőben valami nagy árnyék közeledett.

A társaság szétoszlott, az idegen falubeliek hazamentek. Semmi evés-ivással nem akarták súlyosítani a szegény pap helyzetét. Farcádyék korán feküdtek le. Az ég feltisztult s a kora őszi éj pompája hullott a falura. Nagy pazarlás volt az ég s hulló világok olvadtak a sötét űrbe. Farcády nem tudott aludni, fel-felkelt és kibámult az ablakon. A mérhetetlen éjszakában néha kiáltás szakadt fel, mintha éhes sakál üvöltene. Azután döbbenetes, halálos csendből hallotta ki a saját szívét. A templom fehér falairól csurgott a holdvilág, özönös patakban le a temetőre s reszkető csillogásban hozta szemeibe a fehér köveket és fekete fejfákat. És Farcády úgy látta, mintha a felbomlott templomdomb végtelen dagályban adná elő halottait és a halott

falu zsiliptelen árral hömpölyögne az alvó élők közé s meztelen csontok, behullott szemű koponyák csörgő zuhataga borítana el mindent, mindent.

2.

Reggel négy órakor még alig mozdult a falu s még szürke pitymallat sírt a tarlókon, de távol a horizont mélyében valami történt, tompa dörrenések s különös zaj szakadtak erre. Egyszerre csak egy vágtató szekér rohant át a falun, egy előrehajolt sötét férfi kergette a lovakat. A szekérben pedig felállva, ziláltan és égő arccal, egy asszony ordította, őrült lelkét visítva a hangokba:

— Betörtek az oláhok! Meneküljetek! Meneküljetek!

A vérből jövő hang átzúgott a falun s a megriadt vér meghallotta a rokonkiáltást. Az emberek kiszaladtak házaikból, szemeikben még az álom ki nem törölt butaságával néztek a rohanó szekér után. Mindenki kérdezett, mindenki jajgatott. Csakhamar új és új szekerek jöttek, rajtuk egy-két férfi, asszonyok, gyermekek, összekapdosott holmik, arcukon az elérkezett végzet szörnyű írása. Némelyikük megállott egy percre s lihegő szavakban dobott le részleteket:

— Jönnek az oláhok! A hegyek közt már

legyilkoltak mindenkit. Kézdivásárhelyt megszállták. Meneküljetek, meneküljetek!

Aztán már gyalogfutók is érkeztek. Némelyek lihegő marhákat, riadt lovakat kergettek maguk előtt. A meglódított falu esztelenül látott a meneküléshez. Négy-öt parasztasszony, úgy, ahogy az ágyból kiugrott, borzosan, furiává rémülve, alsóruhában, az egyik egy fél csizmával a kezében, nekivetette magát a horizontnak, a nagy út vak vezetésében sikoltva, egymást lökdösve szaladtak ki a faluból s egész meglökött életük az egyetlen visított mondatba szökött:

— Jönnek az oláhok! Jönnek az oláhok!

Egy csomó gyermek követte őket bődületes vijjogással. Az okosak előtolták a szekeret, befogták a lovakat, összekapdosták legdrágább holmijukat, az ágyneműt, falnivalót, bölcsőt, gyermeket, tyúkot s úgy indultak a kietlen holnapok elé. Egy pár férfi a marhákat terelte össze s hajszolta Szentgyörgy felé. Közben, közben, mint nekigurult földindulás, új és új menekülők érkeztek, új és új tragédia ordította be jaját a falu őrült zavarába. Az öreg egyházfi, egy ingben-gatyában, megbomolva az egyetemes bomlástól, kifutott az uccára és üvöltözte:

— Gyertek a templomba, az Isten megvéd, az Isten megvéd!

Egy pár asszonyt, öreg embert, gyermeket magával sodort a vonító lélek, bevetették

magukat a templomba s ott, mint egy életét vásárló ember, zsoltárokat és imákat kapkodtak elő magukból, hogy megvigasztalják, hogy maguk részére nyerjék az irtózatos haragvót.

Farcády nemrég szunnyadt el s mikor feldöbbent a végítéletes zajra, azt hitte, hogy saját sötét magából, rémekkel zsúfolt vad képzeletéből jön ki a lárma s az ablakhoz ment, hogy a csendes faluval, a mindennap langyos, szelid képével gyömöszölje vissza magába a felrázott poklot. De ott aztán szemeibe zúdult az egész rángó falu s ő negyvennyolc véres meséin, apja, anyja borzadásain, Jókai temető sorain keresztül egyszerre egyben látta az egész összeomlást. Hát megkondult mégis a vészharang a fájdalom országa felett! Éhes, üvöltő farkasok rohanják meg Erdélyt és vége, vége minden multnak, minden védőimának, minden akaratnak. Olyan egyetemes, olyan egész fajára kibontott volt e fájdalom, hogy az első percben neki akarta rontani homlokát a falnak, hogy bezúzott fejét, véres agyát itthagyja a romokon, hogy pusztuljon el ő is, ne maradjon meg egy örök fájdalom hüvelyének. Azután eszébe jutottak övéi, látta kis meztelen testüket vér-részeg, vad katonák kezében s besüvített, ahogy a haláltól korbácsolt vér tud süvölteni:

— Keljetek fel, itt vannak az oláhok!

A második percben már a hálószobában volt, kikapta az ágyból az egyik alig felocsú-

dott gyermeket, lázasan öltöztetni kezdte. Milla is felriadt, egy szempillantásra megértett mindent s veszett jajgatással kezdett öltözet után kapkodni. Akkor a szerencsétlen embernek egyszerre az eszébe ütött, hogy nincs szekere, nincs lova, hogy az egyetemes rohanásban nem számíthat irgalomra. Magához ölelte két gyermekét, sötét zokogás tördelt ki belőle:

— Erdély oda van, megölik Erdélyt. Mit csináljak veletek, mit csináljak veletek!

Milla tébolyodott ámolygással bontotta fel a szekrényeket, tett-vett, dobott cél nélkül, tudatlanul. Az ablakon erős férfikéz zörgése hallatszott: Millából éles sikoltás hasadt ki s kiejtett kezéből egy nagy lábas tejet, mellyel tehetetlenül tipegett. A két gyermek majd belerontott az apja testébe. Jenő lázasan vetette fel fejét. Kívülről a Firtos mély, zúgó hangja hallszott:

— Tiszteletes úr, tiszteletes úr, itt vagyok a szekérrel. Nyissa ki, tiszteletes úr!

A szegény, halálra szűkölt emberbe egyszerre úgy ömlött bele az Isten, mint szakadó nyári nap. Letette a két gyermeket, megcirógatta őket, szelíd és nyugtató volt:

— Ne féljetek, gyöngyeim. Jó az Isten, nem hagy el bennünket. Firtos bácsi meg fog menteni.

Ajtót nyitott. Firtos komor alakja lépett

be. Szemeiben még mélyebb volt a vad lobogás:

— Készüljenek hamar, tiszteletes úr! Idejöttem a szekérrel, a tiszteletes urék úgyis nagy szükségben vannak. Nekem már nincs mit mentenem. Az asszonyt kitörte a nyavalya s szörnyethalt. Ott fekszik az üres házban, majd ő fogadja az oláhokat. Először nem akartam menekülni, gondoltam, hogy ittmaradok, hogy nekimegyek a baltámmal s vágom őket, amíg agyon nem ütnek. De meggondoltam a dolgot. Mit bántsam szegényeket. Ők is az én húsomból valók, ők is a néphez tartoznak, őket is elbódították. Nekem egyéb dolgom van. Az én baltámra más munka vár. Siessen, tiszteletes úr.

Az idegen ember jelenléte megnyugtatta a többit is. De Milla olyan bágyadt lett, hogy felvette fekete csipkés köpenyét, leült a díványra és csendesen sirdogálni kezdett. A két gyermeknek Jenő kenyeret nyomott a markába, azok azt majszolták. Firtos segített Jenőnek összeszedni egyet-mást és a szekérre rakni. Farcády feltette a szekérbe a gyermekeket és odaszólt feleségének:

— Végy erőt, édes szentem, gyere, ülj fel a szekérre.

Milla feltápászkodott. A küszöbről visszanézett a felzilált szobákra, hova annyi multjuk, annyi szenvedésük, annyi lelkük ivódott

be, mint test melege az emlékező ágyba. Siránkozó, panaszos hangon mondta:

— Legalább a zongorát vihetnők magunkkal. Mi mellett fognak énekelni szegény gyermekek.

Felültek. Firtos a lovak közzé csapott. Farcády hirtelen visszarántotta a gyeplőt:

— Az Istenért, mi van a Farkas Miklóssal? Amilyen bolond, még ittmarad, még valami baja lesz. Pedig neki nem szabad elpusztulnia.

— Tartsa a gyeplőt, tiszteletes úr, majd én utána megyek, — mondta Firtos.

— Nem, nem, magára nem fog hallgatni. Várjanak itt engem, majd én elhozom. — És Farcády már le is ugrott a kocsiról.

— Jenő, Jenő, ne menj! — kiáltotta Milla.

— Apuka, apuka, ne menjen, — zokogták a gyermekek. De Jenő már tovaszaladt a jajgató faluban.

Néha egy-egy beléje botló asszony, mellette elrohanó gyermek odalöccsintette szorongását a futó papnak: — Jaj, mi lesz, tiszteletes úr! Odavagyunk, tiszteletes úr!

Egy udvaron rohant át, hogy rövidítse az utat. Az udvaron, levágódva a földre, földbe fúrt félökle körül csavarodva, rettentő vijjogással egy epileptikus lány vergődött, mint egy lelőtt keselyű. Eltorzult száját szörnyű hab verte ki. Vijjogásai közé borzasztó kaca-

gásokat vegyített s gépies ismétléssel sikoltotta:

— A gyűrűm! Jaj, a gyűrűm!

A Barabás-ház küszöbén az öreg Barabás ült. Megroskadt teste most felébredt erőben feszült. Elöregedett arcán mozdulatlanok voltak a kemény vonások. Egykedvűen szalonnát evett. A pap rákiáltott:

— Az Istenért, Barabás gazda, mit csinál? Mindjárt itt lesznek az oláhok!

— Reggelizem. A házam küszöbén eszem. A saját portámon eszem a magamét.

— Megbolondult, öreg? Hol a szekere, hol vannak a lovai?

— A szekeren elküldtem a leányom és a feleségem. Ők menjenek, nekik rossz volna ez a világ. Én nem hagyom el az én házam, az én földem. Ma szántani akarok. De aki be akar lépni a házamba, az előbb velem fog beszélni.

Farcády látta, hogy ezzel az emberrel hiába beszél, tovább rohant. Egy szekér vágtatott el mellette. Valaki lekiáltott róla:

— Nem látta Kuntzot? Tiszteletes úr, nem látta Kuntzot?

Ilona volt jól felpakolt szekeren. Farcády visszakérdezte:

— Hol van Imre? Mi van Imrével?

— Eltünt a részeg disznó. Hogy ott dögöljön meg az oláhok között! — rikácsolta

Ilona s a szekér tovább rohant Szentgyörgy felé.

Farcády a Miklós házához ért. A ház előtt, a kis kertben, rezeda és őszirózsák között Miklós ült. A vállán volt őszi köpenye s nézte a feljövő napot. Farcády ráordított:

— Gyere rögtön! A szekér vár a családommal. A szegény Firtos könyörült meg rajtunk.

Miklós nagyon szelíd, jó és nyugodt volt:

— Menj csak, Jenő, ne töltsd az időt velem. Én maradok.

Jenő most egyszerre férfi és erős akarat lett. Elébe toppantott:

— Ne töltsd most az időt komédiázással! Ne kockáztasd a gyermekeim életét. Gyere rögtön. Nekem aztán beszélhetsz, amit akarsz.

Miklósnak halálos nagy elhatározás volt a hangjában:

— Nem megyek. Térj vissza gyorsan, édes Jenő. Gyere, ölelj meg, csókolj meg. Nagyon hasonló sorsunk volt. Hagyj magamra.

— Miklós, Miklós, az Istenért, megbolondultál? Te nem dobhatod így oda magadat. Neked még élned kell. Látod, én sohasem láttalak egészen, én nem értettelek, de most tudom, tudom, hogy neked élned kell.

— Hagyj itt, Jenő. Mi legyek én ezután? Hagyj meghalni. Igy legalább egy szimbolum leszek. Egy megölt ország, egy megrabolt faj szimboluma.

Farcády végső elkeseredéssel ragadta meg Miklós karját:

— Gyere, Miklós, az Istenre kérlek, gyere. Családom vár, halálos félelemben vannak.

Miklós kibontakozott a pap karjaiból, szomorúan rázta a fejét:

— Nem megyek. Ide tartozom, itt a végzetem, ittmaradok.

A pap, eszeveszetten a kétségbeeséstől, ledobta magát Miklós mellé a földre:

— Hát ha te nem jössz, én sem megyek. Pusztuljon el a családom, pusztuljak el én is. A te lelkeden száradunk.

Miklós ránézett a papra s látta arcán az őrült elhatározást. Felugrott: — Menjünk, de ne felejtsd el, hogy te rántottál vissza az életbe. — És úgy kalap nélkül elkezdett futni a pappal a szekér felé.

A szekér már nem volt ott. Farcády őrülten kezdte kiáltozni: — A családom! a családom! — Szekerek, gyalogosak, riadt szarvasmarhák tiportak el mellette. Ő közéjük keveredve részeg-bódultan ordítozta: — Hol a családom? Ki látta a családomat? — Egy asszony odaszólt neki:

— Előre mentek. A nagy korcsmánál várják a tiszteletes urat. — A két férfi újból futni kezdett a megindult falvak rettenő tolongásában.

Az öreg Böjthe a tornácról nézte a futó falut. Az öregasszony benn imádkozott. A lábasjószágot elhajtották, egy pár szekér gabonát útnak indítottak, de ők elhatározták, hogy maradnak. Minek mentsék el roskadt napjaikat az összeomló falu alól? Minek válasszák a hosszú, fájdalmas halált, ha egyszerre szépen el lehet aludni az ősi házban az ősi rögök felett? Két öreg béres maradt velük s az öreg mindenesné. Az öreg Böjthe rájuk szólt:

— Jöjjenek kendtek, süssük meg az oláhok ételét.

Azzal a négy öreg nekiállott, padlásról, csűrből minden gabonát, szénát kihordott nagy halomba a lucernásba. Odahordták a kamara egész készletét, drága zsírt, füstölthúst, szalonnát, lisztet, zöldséget. És mikor minden együtt volt nagy lakodalmas garmadában, a háznál lévő minden szalmát fölébe halmoztak. Akkor az öreg Böjthe vett egy csutka szalmát, meggyujtotta, rádobta a máglyára.

A láng felcsapott s dühös marással kezdett táncolni az egybezsúfolt életen. Nemsokára óriási tűzoszlopban égett minden. Égett a drága gabona, az élet-építő jó anyagok. Egy roppant égő ravatal volt a kert.

Akkor lementek a pincébe. Az öreg visszatért fiatalsággal rúgta be a hordók oldalát s

az Ur kiontott vére ellepte a földet. Régi, dugott palackokat a falhoz csapdosott. Azután mondta:

— Most jöhetnek.

Ujra a tornácba ment, leült s rányitotta szemeit a kiürült falura. Már csak elkésve rohanó szekerek s egy-egy ordító gyalogos dobták magukat a többi után. A templomból ide-idecsapott az ének, mint egy meglobogtatott lágy kendő. A tűz új meg új megujulással járta táncát a kertben s ette az ember életét. Valahonnan egy csecsemő-sírás hallatszott. A feltárt házak, kitépett ajtajú pajták, a lelket vesztett falu mint egy üres koponya nézett rá. Egyik pajtában egy ottfelejtett borjú keservesen bögött.

Az ősz letompított hegedűje sírta át a napos levegőt s a szétomló derültség nagy elnyugvássá tette a világot. Az égből mint napos, halk eső, hullott a megnyugvás, a jóakarat és a béke. Bibliai csend volt. A ringó fűzfák alatt mintha Ruth közeledne az alvó Boozhoz fogantató szent álmodással. És száz és százezer ember, rémülettől eltorzulva, halálos szorongásban tiporta egymás sarkát, hogy kitépett életét elvigye északra, nyugatra. Az elfeküdt apákból összeromlott rögök felett felcsattogtak az idegen paták. Nincs jog, nincs igazság, nincs a multnak ereje! Az emberré vergődött állat minden felrohanó álma hazug-

ság. A lezuhant Isten s a leöklözött Krisztus fölött részeg katonák bőgik a hatalom evangéliumát: ölj, rabolj, paráználkodj, kívánd a másét!

3.

Az oláh előörsök elérték a falu szélét. Rendben jöttek a katonák, de arcukon már gyúlt kedv égett. Már szagoltak vért, már ittak a meglepettek borából, már érezte tenyerük vonagló nő-test melegét. A felgyújtott test gőzén, mint roppant hajnali párán át, látták a húsukba ringatott álmot, a farkasfaj éhes ideálját, kiemelkedve az egyetemes rablás forgatagából: Nagy-Romániát.

Ahogy fokozatosan beljebb haladtak a faluba, az üres házak, széthányt telkek, kitárt, lelketlen pajták mind nagyobb dühöt csiholtak belőlük. Be-beordítottak az elhagyott házakba, ajtókat puskatussal bezúztak és a sötét ablakokon be-belőttek. Az egyik házban egy öreg süket asszonyt találtak.

— Hová mentek a többi kutyák? Hol lehet enni, inni kapni? — kiáltottak rá többen.

Az öregasszony halál felé pislogó szemeivel fáradtan nézett ezekre az idegen arcokra. Talán nem is tudta, kik ezek, talán nem is tudott semmiről semmit. Abban a félhomályban, melyben az élet és a halál közt tántorgott, megszokhatta az ilyen felrémlő arcokat. Odvas

száját el-elzárta reszkető ajkaival, de nem felelt.

— Felelsz, kurva! — ordította az egyik katona és ráemelte a megfordított puskát.

— Ne bántsd a feleségedet! — kiáltotta egy másik s a többi elröhögte magát nehéz, részeg, véres röhögéssel.

Egy másik, a színpad lázától hajtva, komikus hajlongásokkal lépett előre, hogy kacagást arasson. Rossz magyarsággal mondta:

— Szép kisasszony, légy feleség.

Az öreg süket asszony beleébredt az életbe erre a gúnyolódó arcra. Valami értelem-szikra fellobbant ennek a hamvadt életnek a mélyén s bevilágította a valót. A katonát mellbe lökte, dühösen rántott egyet magán s be akart fordulni a házba. A katona lecsapott a fejére s a vén asszony elbukott. A vén, elcsigázott barom kidűlt a szörnyű pajtából. Egyik katona szólt:

— Mit értél vele?

— Miért nem adott enni! — kiáltott a másik és egyet káromkodott. Azután a véres puskatust beletörölte a halott szoknyájába.

A faluházához mentek: ott sem volt senki. Összejárták a szobákat, feldúlták, széttépték a jegyző bútorait. A zongorát röhögve állták körül.

— Szép kisasszony muzsikált rajta, — mondta az egyik.

— Meg .... nám, csak volna itt, — kakaskodott a másik.

A kómikus felnyitotta a zongorát, beleugrott, széles szájjal rikácsolta:

— Gyerekek, rakjunk bele az urak zongorájába!

Azzal letolta ruháját s óriási derültség között odapiszkolt. Erre mint őrült kecskék egymásután ugráltak fel a meggyalázott bútorra s mindenki elvégezte a magáét. Aki egyebet nem tudott, legalább mulatságos, erőlködő fintorításokkal mutatta jó szándékát. A pusztítás véres borától voltak részegek.

Ezalatt künn a ház előtt egy hadnagy kidoboltatta, hogy ez a föld mától kezdve Nagy-Románia, hogy minden fegyvert be kell szolgáltatni, hogy ennyi és ennyi marhát és gabonát kell adni a megszálló csapatoknak, hogy szürkület után nem szabad künn járni, hogy senkinek nem szabad távozni a faluból s mindenik parancs vagy tilalom után ott volt nyomatékul a főbelövetés vagy az akasztófa. Azután a házra kitűzték a román lobogót.

Kisebb csapatok mentek rekvirálni és részletesen birtokba vették a falut. A sok üres ház és kevés préda dühösebbekké tette őket. Különösen italt kerestek, de nem találtak. Az átkutatott házakat összelődözték, az ablakokat bezúzták, az ajtókat kirúgták sarkaikból. Egy-egy edényt jól a falhozvágtak és nagyo-

kat kacagtak rá, de a kacagásukban már húsra vágyó fogak voltak.

A Barabás-ház elé ért egy csapat. Az öreg Barabás a küszöbön állott, kezében volt a baltája. A szakaszvezető hozzálépett, románul szólt:

— Adj enni és inni! — Azután gondolta, hogy ezt a három szót lehetetlen meg nem érteni, nehéz tagozással dörzsölte oda, szintén románul: — Húst, kenyeret, pálinkát!

Barabás egy szót sem értett románul. Egyik kezében a baltát szorította, a másikkal a házára mutatott:

— Ez az én házam, — mondta.

A szakaszvezető közelebb lépett, az arcába ordította:

— Tedd le azt a baltát! Húst, kenyeret, pálinkát!

— Ez az én házam, — ismételte Barabás.

A szakaszvezető kinyujtotta a kezét a balta után. A balta megsuhogott a levegőben s a szakaszvezető kettéhasított fejjel bukott le a fákat döngető székely előtt.

— Ez az én házam! Ez az én házam! — ordította Barabás és széthadonászott a baltájával.

A meglepett katonák hátrahőköltek és dühös szitkok szöktek ki belőlük. Egymásután lőttek a szerencsétlen emberbe. Barabás nekitántorgott a falnak, úgy hogy elbukva is

állva maradt. Holt kezeibe belefagyott az igazságot tevő balta. Mint egy öreg paraszt Szent Sebestyén, fedte vérző teste az ősi ajtót. A latrok szörnyű ordítással estek neki, az uccára dobták a holttestet, megrugdosták, puskatussal verték ki fogait, szuronyaikat beledöfték és újból meg újból belelőttek. Azután berohantak a házba, kikutattak mindent, ami kellett, elvették. És akkor egy katona odaacsarkodta a szétroncsolt holttestnek:

— Megállj kutya, majd befűtjük a te házadat!

A pajtából szalmát kerítettek elő s nemsokára lobogott az egész ház. A tűz tiszta, vidám lobogással szökött fel az őszi levegő nehéz kékjébe. És nem jöttek el a mult évek, hogy mint sirató asszonyok körüljajgassák az elpusztuló házat, és nem pattant fel a temető, hogy ideküldje a csontokká száradt apákat s a vázak rettentő tetemrehívásban mondják el az ősi munka, a halhatatlan szerelem, az örökölt szenvedés jogát.

Böjthéné szelíd kéréssel hívta be urát a tornácról:

— Te nem fogsz tudni velük beszélni. Majd az öreg Pétert küldjük eléjük, ő jól tud oláhul. Nem kellett volna ezt a sok drága életet elégetni, meglátod, hogy nem lesz jó dolog belőle. Majd még dühösebbek lesznek.

A faluból innen-onnan puskalövések és

vad zaj tépődött erre. Az öregasszony a falu felé fordult. Felszörnyüködött:

— Istenem, nézd, a Barabásék háza már ég. Mindenfelé lövöldöznek. Oh, mégis jobb lett volna elmennünk. Legalább mégegyszer látnám szegény Jánoskámat.

Az öregember szelíden szólt és zord arcán olyan volt a nyugalom, mint egy utolsó imádság:

— Menj be, fiam, menj be imádkozni. Én itt várom őket. Illik, hogy a gazda fogadja a vendégeket. Hozd ki, fiam, a Jancsi arcképét.

Az öregasszony betipegett a nappaliba. Felállott egy székre, leemelte nagynehezen díszhelyéről a majdnem életnagyságú mellképet. Azután leszállt, a képet az asztalra fektette. A széket gondosan letörölte, helyére tette. Öreg, apró, óvatos léptekkel vitte ki a képet.

A kép öt évvel azelőtti arcát hozta vissza az elsodort gyermeknek. A nagy homlok komoly beszéde összevegyült a szemek biztos, nyugodt mosolyával. Akarat volt az ajkakon s kitartó erő a megfeszített vállban. Előrelépő erő és messzi jövő áradt ki ebből a hatalmas életből, mely melegen élővé tette a holt papirost. Az öreg Böjthe térdeire fektette a képet:

— Hogy hasonlít a nagyapjához, — szólt csendesen.

Az öregasszony nem bírta tovább a lelkére zsúfolt napokat s csendes, omlós asszonysírással toldta ki fájó önmagát. Az öreg Böjthe nézte a képet.

Mintha hosszú, egyenesen elnyúló csarnokba nézett volna, melynek végén betör a lenyugvó nap. Öreg képek hosszú sorát látta, rajtuk munkabíró, erős férfiakat, hű szeretőit a rögnek, melyből előbomlottak. És az öreg úr most utolsó szerelmes ölelésben érezte, menynyire nem külön dolog ő és az a világ, melyet belélegzett. A vén ház, az őszbehajló, bágyadt kert, a messzibe nyuló tarlók mint elnyujtott karok, megtaposott mell és megütött tagok fájtak belé. Egyetlenegy nagy halál lesz, amivel ezek meghalnak: az ő halála.

És azután a kép megint elsimult, mint a felmozdult tó s megint csak a fia sugárzott feléje. Sugárzott letörhetetlen új élet erejében. Szinte hallotta a közeledő napok táncos ritmusát. Oh, lehetetlen, hogy ez a fiatal élet, megtorlott ereje az ős zuhatagnak, beleveszszen az idétlen időbe mint rohanó zápor. Oh, lesznek még új munkás reggelek, kihajt a falu mint a megtépett erdő, az életnedv új előkeringésével, eltiporhatatlanul. És meggyorsult vérrel — az ajkára is mosolygás szélesedett, — fiatal, munkára lendült friss erőnek érezte magát a fiában. Élni fog, élni fog új vetés kalászaiban, új nap gazdag ragyogásában.

Nagy béke lett benne s mintha valami régi, régi kürt, átrohant erdők mélyéről felharsanva, szállt volna át az életén. És fiatal, vadászreggelek frisseségét érezte, érezte a kergető izmok győző mámorát, a meggyorsult mell mély belégzését. Odaadta a képet az öregasszonynak s nagy biztatás volt a hangja:

— Vidd be, anyjukom, a helyére. Isten nem fog elhagyni bennünket.

Az öregasszonynak jól esett ez a mondat, mint egy megtalált talizmán. Bevitte a képet, nagynehezen feljutott a székre, helyére tette. Azután óvatosan leszállt, a széket újból letörölte s helyére tolta. Nem tudott benmaradni, nem tudott egyedül lenni. Megint kiment az öreghez, nyugodt lenni az ő férfias nyugodtságában.

Az öreg Böjthe leszegett fejjel ült a székben, karjai aláhulltak. Félig nyilt szemei az ősi telket nézték örökbe dermedt, gondos vigyázással. A melléből vékony vércsík szivárgott. Valami máshova küldött vak golyó idejött s bekopogtatott az öreg szíven. Úgy halt meg, hogy fia maradt meg szemeiben, melyekbe nem fog bemenni többé a világ.

Az öregasszony egész élete, minden elpihent éve, minden szerelme, vigyázása egyetlenegy fájdalom cikázásában villant össze. De rögtön utána olyan természetesnek találta a dolgot. Így van jól. Nekik el kell menniök a világból,

ahol a becsület, a munka, az ima kikergetve, koldusként futja a földet. Az Úr felkelt haragjában nincs hely számukra.

Odahúzta a halott székét a nagy, fonott padhoz, melyen az öreg szokott heverni, a tornác nyugati végén, honnan legmesszebbre lehetett látni. Átsegítette az öreg súlyos testét a lócára, szépen kiegyenesítette a hatalmas testet s párnát tett a feje alá. A falu lenn zúgott, futó láng, kilőtt fegyver és a düh káromkodása lobbant erre. Az öregasszony előtt egy homályos kavargássá szűkült az egész bomlott világ, mely szédületes forgatagban forogta körül s melynek közepén egyetlen egy nyugvó pont volt: az elpihent halott. Ugy érezte, hogy az ő élete ebben az emberben élt s ebben a hullában nyugodott el. Lehajtotta fejét a vérző mellre.

Mikor az oláh őrscsapat jött, vezetőjük, egy fiatal hadnagy, udvariasan tisztelgett a pihenő párnak. Azok nem figyeltek oda. A hadnagy közelebb lépett. Két halottat talált örök ölelésbe fagyva. A ház gazdái messze mentek a nem hívott látogatók elől.

A falu egy része égett. Belelobogott az ősz roppant derültségébe, mint egy óriási piros lakodalom. Felgerjedt, részeg katonák a gyűlölet vad táncát rángták az üres házakban. Fenn a vén templomban még reszketett a zsoltár, mint omlós partba kapaszkodó öreg kar. És künn a falu felső végénél, az Úr meg-

feszített teste előtt a vén Márta, aki még a gyűlöletnek, a halálnak sem kellett, a tépett ember egyhangú, örökös imáját jajgatta be a meg nem indult természet ős nyugodtságába.

4.

Sepsiszentgyörgynél a futó falu beleszakadt a futó városba. Valahonnan valaki azt a hírt hozta, hogy Brassó felé már nem lehet menekülni, a város már román kézen van s hogy csak Udvarhely megyén át van menekülés és az engedelmes rémület arra vette útját. Az országút szűk volt, hogy lefolyjon rajta a kergetett népség. A nyomorúság kiáradt a mezőkre s úttá tette az éles-csutkájú tarlókat. Kétségbeesett zokogás, átok, szekérnyikorgás, barmok bőgése, káromkodás, megpillantott ismerősök neve, gyermekvisítás, mint egy naptól részeg óriási rovarraj, zúgott a menekülő sokaság felett. Egy keresztútnál, egy félreszégyenkező szomorú Krisztus előtt, úgy összetorlott ez a mindeniinnen egybeszakadó riadt élet, hogy órákba telt, amíg — egy pár erélyes ember s egynéhány derék csendőr segítségével — útba lehetett osztani az egymásnak futott embereket. Ott vonult el három megye mártiromsága az egyszerű kereszt előtt. Mintha ez a keserves fakrisztus, félrefáradt fejével, öt kicsorduló sebével, megrovátkolt testével, ki-

ütő bordáival az egyetemes emberi szenvedés királya volna s most ott feszülete magaslatáról királyi pompás szemlét tartana az elléptető földi szenvedés fölött.

Firtos, látva, hogy egyelőre ki nem szabadulhat ebből a bomlott népvándorlásból, felhajtotta szekerét az út egyik felén levő lankás dombra, pihentetni a meghajszolt állatokat. A példát számosan követték s nemsokára hatalmas tábor lepte el a dombot. Az emberek leszálltak a szekerekről, a gyermekeknek enni adtak, többen a nagyok közül is falni próbáltak. De legtöbben, különösen az asszonyok, a fájdalom testvéri keresésével ismerték fel egymást, belejajgatták egymásba kétségbeesésüket, hogy új, meg új kiszökő szóban nyargaltassák meg fájdalmukat.

Milla leszállott a szekérről, a kis lányokat is lesegítette. Leültek a szekér mellé, a fakó gyepre. Kenyeret vettek elő, megtörték, majszolni kezdték. Milla a menekülőket figyelte s mindegyre kitört belőle egy megjegyzés:

— Ni, a Bartalisék is itt vannak.

— Látjátok ott a Domokosnét. Még a csipkekendőjét is magával hozta. Ennek volt ideje.

— Nézd, Jenő, Molnárék is felhajtanak a dombra.

Farcády is leszállott, odatámaszkodott a szekérhez s nézte a kivert családokat. Nagyon sápadt volt az arca s tág szemeiből va-

lami apokaliptikus látomás pátosza lobogott elő. — Hát mégis megtörténhetett, mégis elveszett Erdély! — ismételte fel benne egy nehéz zokogás. Miklós végignyult a szekérben, az egymásra hányt holmik tetején és behunyta a szemeit.

— Szervusz, Jenő, így kell találkoznunk!

Jenő felriadt. Bartalis igazgató szólította meg. Szekerük a Farcády szekere mellé farolt. A szekér tetején, példásan elrendezett dolgok felett az asszony ült, egyenesen, előkelően, könyökig szürke keztyűben. Irén lányuk mellette volt, előre dűlve a könyökére s hisztérikus nagy szemekkel nyílt meg az arramenő férfiak előtt. Bartalis beszélt:

— Emlékszel-e arra a szép éjszakára, amit utoljára Kuntzéknál töltöttünk? Milyen pompás vacsorát adott akkor Ilona. Honnan lehetne most egy olyan vacsorát előállítani? Ki tudja, lesz-e majd betevő falatunk? Azon az éjszakán kutyaszerencsével játszottam. Erre gyertek, erre, Jenőék is itt vannak!

Az utolsó mondatot nagy kézlobogtatással öt-hat közeledő szekér felé kiáltotta. Egybeverődött papok, tanítók szekerei voltak. Veress tiszteletes messziről kiáltotta:

— Nem láttátok a Kuntz Imrét?

— Ilona nála nélkül indult meg, sehol sem találta az utolsó percben, — felelte Farcády.

A szekerek közelebb értek, az emberek kezdtek letáborozni. Veress tiszteletes leugrott könnyű kocsijáról. Minden holmija egy elegáns bőrönd volt, melyben toalettje legértékesebb kincseit tartotta. Elegánsan hajolt meg a nők előtt s kezet nyujtott a férfiaknak:

— Éppen Ilona bizott meg, hogy keressem a férjét. Szentgyörgyön találtam, a Béláért ment s roppantul kétségbe van esve. Nekem az a gyanum, hogy Imrét nem is találjuk meg a menekültek közt. Ahogy én ismerem Imrét, Ilona és az oláhok közt az oláhokat fogja választani.

Egy kis székely cseléd állott Farcády elé, félénken suttogta:

— Tiszteletes úr, a tiszteletes úr szeretné látni a Farcády tiszteletes urat.

— Melyik tiszteletes úr?

— A Sipos Elek tiszteletes úr, nagyon beteg szegény.

Farcády a kis cseléd után ment a Siposék szekeréhez. Megtámasztva egy ládához, ülő helyzetben, két keze ölébe fagyva, mint egy szörnyű gólem, mint egy barbár vallás ijesztő istene, volt Sipos a szekér tetején. A halál már kétszer rúgott feléje, kétszer érte a szél a szerencsétlent s egész felső testét, karjait, arcizmait, szemeit nem tudta mozdítani. A kidagadt kékes arc, a borvirágos orr, az előre nehezedő homlok kifejezéstelen fás dermedtséggel meredt előre. De legborzasztóbbak a

szemek voltak, a kidülledt, mozdulatlan, gömbölyü szemek, melyek azt a hatást tették, hogy rettentő kaleidoszkopok, ahol a rémes világ minden rémületét meg lehet látni. A nyomorultat a folytonos ital odahajszolta a halál elé s a halál elundorodott ettől az eltorzult embertől. Háromnegyed éve élő halott volt, mindent látott, mindent értett, de nem tudott már mozdulattal élő lenni a mozduló világban s nehezen forgó nyelve csak nagy gyötrelemmel tudott egy-két szót elődadogni. Az asszony, aki addig is agyoncsalta, gyűlölte és megvetette ezt a dögöt s hogy nem volt más bosszúja, napról napra a szemei előtt csalta meg saját öccsével. Az ágyban feltámasztott beteg szemei ráfagytak a szeretkező párra, eleinte ki-kivergődött egy szitkot vagy egy szörnyü átkot, később némán, dermedten nézte, az élő szobor zsúfolt gyűlöletével. Néha mégis, a férfi utolsó lázadásában, azzal próbált bosszút állani, hogy egy-két napig nem fogadta el a nyujtott ételt. De az asszony ilyenkor meg is ütötte az élő hullát és éles szavakat szúrt belé:

— Hát duzzogsz! Hát miért nem gebbedsz meg? Miért nem vagy férfi? Azzal csallak meg, akivel akarlak. Mindig is megcsaltalak. Még a lakodalmunk előtt is szarvad volt.

A szerelmes öcs most is ott volt az aszszony mellett, egyik közeli szekér menekültjeivel beszélgettek. Siposra senki sem vetett

ügyet, Farcády nagy szánalommal üdvözölte:

— Szervusz, Elek, téged is meglátogatott az Isten, — és megfogta az élő-halott holt kezét.

A beteg melle felzihált, tokája hullámzott, mintha valami nehéz dolgot nyelne. Az élet megmaradt erői vad vonaglásban küzködtek benne, hogy mindent megmondjon, hogy egy-két szóba belezsufolja egész nyomorult életét. Nyelve többször kifordult fehér alsó lapjával, egész holt teste remegett, amint előtörte a szavakat:

— Most hiszem Istent.

Farcády bámulva nézett rá. A beteg hosszú küzdéssel újból előzilált egy mondatot:

— Kell Isten, hogy megverje ezeket.

Farcády nem tudta, hogy mit szóljon ennek a nyomorult bukott papnak, aki minden élete romjain egy élő Istennel toldja ki hulláját, hogy visszaverhesse a kapott fájdalmakat. A saját magában lappangó hulla nagy szánakozással nézte holt társát. Siposné a szekér elé fordult, meglátta Farcádyt, odakiáltotta neki:

— Jöjjön ide, Jenő, ne bajlódjék azzal. Annak már mindegy minden.

A beteg szája, amint a gyűlölt hang megütötte füleit, kinyálazott a dühtől. Szörnyű vergődéssel, mintha valami ős ellenség véres

húsát marcangolná, ugatott ki belőle a húsevő ragadozó:

— Van Isten! Van Isten!

Egyszerre többen hívták Farcádyt, de ő egy percre mozdulatlanul állt a beteg előtt. A régi, fiatal, enyedi napok jöttek eléje, mikor ez a roncsolt hulla erős volt és jövőt álmodott, mikor úgy álltak az élet küszöbe előtt, mint két szent Grálért induló hős. Elszoruló torokkal mondta:

— Az Isten áldjon meg, Elek. Az én sorsom sem könnyebb a tiednél.

Siposné egymásra talált papok, tanítók, jegyzők társaságában beszélgetett. Ott volt Szűcs Dani is és karmos szavakkal marcangolta a kormányt, hogy védtelenül hagyta meglepni Erdélyt. Pákey tiszteletesék nem szállottak le a szekerükről. A két roppant test egymásba dagadva nehézkedett a roskadó szekérre, úgy hogy húsuk, mint dagadt tészta a szakajtóból, kiduzzadt a szekér két felén. Reggelijüket csemcsegték a vegetáló hús zavartalan nyugalmával. Csak néha makogták a falatok közé saját külön tragédiájuk félelmét:

— Feleszik az egész kamaránkat.

— Legalább a disznókat hozhattuk volna el magunkkal.

— Mondtam, hogy ne csinálj annyi befőttet az idén. Most ehetnek az oláhok befőttet.

Molnár tanító szekerét elborította a sok gyerek. Ő csak ezeket menthette meg. Nagyobb fiai már a fronton verekedtek, de neki még így is több maradt, mint másnak. De a humorát magával hozta ide is, mert abban érezte magát valakinek s az volt neki ez, mint másnak egy jól kikefélt bajusz. Tréfásan szólt Farcádyhoz:

— Szervusz, Jenő! Amíg tovább nem mehetünk, kaláberezzünk gyermekbe. El akarom nyerni a két lányodat, hogy mint tizenkétgyermekes apa mutogassam magam a városokban. Úgy csak meg fognak szánni.

— Farcády, Farcády! — sikoltotta ebben a percben az Ilona hangja.

Egy távolabbi szekérről tört elő. Mögötte Béla volt. Most, hogy egyetlen rajkóját maga mellett érezte, ráért tragédiát rendezni a férjéért. Dúlt arccal rontott a társaságba:

— Az Istenért, Farcády, nem látta Imrét? Megőrülök a kétségbeeséstől. Még segített egyet-mást felpakolni, aztán egyszerre eltünt. Nekem kell mindenben a legtöbbet szenvednem, én vesztek mindig a legtöbbet. Mint az őrült futkostam a szekerek közt, de senki sem látta.

Molnár huncutul súgta oda szomszédjának:

— Az Imrének beütött a világháború. Végre más uralom alá jutott. Ez a háború leg-

kéjesebb annekszziója. Fogadni mernék, hogy már köszönö táviratot menesztett Poincaré tatának.

— Ti hová mentek? — kérdezte Szücs Dani Farcádyt.

Farcádynak keserűre rángott az arca, vállat vont:

— Hova? Talán Kolozsvárra. Ha megengedik. Ha el kell pusztulnom, legalább ott pusztuljak el. Ha ugyan nem fogom ott is az oláhokat találni.

Erre a kérdésre minden arc elborult, minden szem a jövő napokra nyílt. A kitépett embereken átsüvített a sors, a földönfutók fekete sorsa. Az elhagyott otthon: a mindennapi gondok, kis szenvedések, apró örömek fészke mint nehéz harang kondult vissza szívükbe. Az asszonyokból kisírt a remegés:

— Mi lesz belőlünk, Istenem, Istenem!

Ilona, amint maga körül látta szebb napjai győzelmi tanuit, elérzékenyülve önmaga iránt, mondta:

— Emlékeznek az utolsó Ilona-napra, amikor nálam voltak? Milyen szép éjszakánk volt. Ki gondolta volna?

És a megkergetett emberekbe visszajött minden: a pompás ételek, a jó ital, a csillagos udvar, a himnusz horzsolása a jóllakott torkon, az adomák, a kacagás melege, a nyári éjszaka roppant ölelése. És mindenik úgy cirógatta magát a zsíros napok emlékével.

mint egy evésre váró kutyát. Mintha mondaná saját remegő húsának, örömre éhes állat lelkének: mindjárt enni kapsz, kutyuskám, ne félj, mindjárt enni kapsz.

A kis Magda rémült arccal tört közéjük:

— Apa, apa, jőjjön gyorsan. A Miklós bácsinak valami baja van.

Farcády riadtan sietett szekeréhez, Szücs Dani és többen követték. A szekeret már egész tömeg állta körül. A szekér tetején, katonás egyenesen állt Miklós, arcát borzasztó grimászokra szorította. Néha úgy tett szájával, mintha valakibe bele akarna harapni. A karjait be-behajtotta, megduzzadt békáján megfeszítette az izmot, azután megveregette a kidagadt húst s ijesztő arcrángásokkal acsarkodta, mint egy nehéz fenyegtést:

— Magyar vagyok, magyar vagyok!

Farcádyt halálos rémület fagyasztotta meg. Mintha ez a szörnyű alak, bomlott vonásaival, őrült kérkedésével belőle merült volna ki, rejtett félelme gyökereiről. Vacogva könyörögte neki:

— Miklós, édes Miklós, mi bánt?

Miklós megcsattogtatta fogait s odarágott, mintha bele akarna harapni a papba. Azután megint a díjbirkozók mozdulatait utánozva, felhullámozta karját, megveregette és sorra nézve a körülállókat, mintha mindenikbe halálos rémületet akarna döbbenteni, ismételte:

— Magyar vagyok, magyar vagyok!

Faroády feléje ment, hogy lágy szavaival s keze érintésével hívja vissza a kirohant beteget a világ szokott őrületébe. Miklós leugrott a szekérről, nekiesett az egyik lónak agyba-főbe verte s közben az őrültek átrontó kiáltásával ordítozta:

— Magyar vagyok, magyar vagyok!

Óriási tolongás támadt, tizen mentek neki, hogy lefogják. Ütött, rúgott, harapott s közben vadul üvöltözte egyetlen őrült hitvallását. Végre lihegve nyult el s mint egy darab fa, hideg és dermedt lett a lefogók kezei között. Farcády nagy gonddal tétette fel a szekérre. Firtos mondta:

— Majd a tiszteletes úr fog hajtani, én meg vigyázok rá.

A hatalmas tömeg lassanként lefolyt az országút medrében. A szekerek egymásután készülődtek, a kieresztett lovakat visszafogták, a megbontott holmikat felpakolták, az emberek felültek a szekerekre s istenhozzádot kiáltottak egymásnak. Lassanként az egész egybetorlott tábor egy végtelen hosszú futó sorrá lett, egy ószövetségi sötét vizióvá, ahol a megbüntetett nép vad tiprásban futotta a halált s fölötte a végzet fekete ostorai pattogtak, sírás, rívás és a fogaknak csattogása.

Az egyik mezőn pedig, nem messze az országúttól, a legázolt tarlón egy széleshomlokú

kis székely gyermek hullája feküdt. Egy tizenkét-tizenhárom éves legényke. Okos fejecskéjével előrehajlott, kis lábait maga alá húzta, úgy fagyott be az örök mozdulatlanságba. A kis meggörbült holttest olyan volt az augusztusi ég derült sátora alatt, a sugárzó mező lapján, mint egy kérdőjel, amely elől durva lábak eltaposták az írást.